

**T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**İŞBİRLİĞİ OLARAK AHLAK KURAMI
ÇERÇEVESİNDE HAKSIZLIKTAN KAÇINMA
DAVRANIŞININ İNCELENMESİ**

**Büşra AKTAŞ
2502170276**

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. Sevim CESUR

İKİNCİ TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. Mehmet HARMA

İSTANBUL - 2021

ÖZ

İŞBİRLİĞİ OLARAK AHLAK KURAMI ÇERÇEVESİNDE HAKSIZLIKTAN KAÇINMA DAVRANIŞININ İNCELENMESİ

Büşra AKTAŞ

Kişilerin diğerlerinden daha az (dezavantajlı haksızlıktan kaçınma; DHK) veya daha fazla kazanç sağladığı (avantajlı haksızlıktan kaçınma; AHK) durumlarda sergiledikleri kaçınmacı davranışların altında yatan motivasyonlar farklı çalışmalarda ele alınmıştır. Alandaki çalışma sonuçları işbirliğinin güçlenmesi adına adalet, karşılıklılık ahlaki temellerinin ve empatinin haksızlıktan kaçınma davranışı üzerinde önemli bir rolü olabileceği görüşünü desteklemekte fakat haksızlıktan kaçınma davranışının kültürlerarası farklılıklar barındırdığına da işaret etmektedir. Mevcut incelemeler kültürlerarası farklılıkların altında yatan faktörlerden birisinin haksızlığın o kültürün içinde nasıl algılandığı olduğunu düşündürmektedir. Bu çalışmada özel olarak, adalet, empati ve karşılıklılık değerlerinin avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışını yordayacağı fakat haksızlığa karşı çıkamamaya alıştıkları bir sosyal bağlamda, kişilerin kendilerinin diğerinden daha fazla kazanım sağladıkları haksızlıklardan anlamlı olarak daha az kaçınacakları ve ahlaki değerlerin öneminin ortadan kalkacağı öngörülmüştür. Böylelikle bu incelemede, bir bütün olarak, hem sosyal bağlamın rolü hem de ahlaki değerlere ilişkin bireysel farklılıkların ele alınması amaçlanmıştır. Öte yandan literatürde ahlaki davranışlar ve hassasiyetleri anlamak için sıklıkla hem davranışsal hem de beyana dayalı ölçümler kullanılmaktadır. Ancak davranışsal ve beyana dayalı ölçümler arasındaki tutarlılık haksızlıktan kaçınma davranışı özelinde nadiren test edilmiştir. Buradan hareketle davranışların ve beyana dayalı ölçümlerin arasındaki tutarlılığı haksızlıktan kaçınma bağlamında incelemek amaçlanmıştır. Kullanılan deneysel desen katılımcılara hem hipotetik senaryolar üzerinden sorulmuş hem laboratuvar deneyi ile test edilmiş ve kişilerin haksızlıktan kaçınmaya ilişkin beyana dayalı bildirimleri ve sergiledikleri davranışlar arasındaki olası farklılıklar karşılaştırılmıştır. Beklenenin aksine sonuçlar sosyal bağlam manipülasyonunun çalışmadığını göstermiş, bununla birlikte,

karşılıklılık adalet ve empati değerlerinin AHK'yı yordadığını göstermiştir. Son olarak, bulgular, kişilerin maddi kazanım sağladığı durumlarda, hipotetik olarak beyan ettiklerden daha düşük AHK sergilediklerini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: haksızlıktan kaçınma davranışı, adalet, karşılıklılık, empati, sosyal bağlam

ABSTRACT

INVESTIGATION OF INEQUITY AVOIDANCE BEHAVIYOR IN THE FRAME OF MORALITY AS COOPERATION THEORY

BÜŞRA AKTAŞ

Many studies have been conducted to understand the underlying motivations of displaying avoidance of having less (disadvantageous inequity avoidance) or more (advantageous inequity avoidance) than others. Despite the cultural differences, one of the strategies to improve cooperation is described as inequity avoidance with moral attitudes including reciprocity and fairness sensitivities. Previous studies indicate that perception of fairness might be one of the important factors to understand the social-psychological aspects of cultural differences. In the first study, it is aimed to investigate the impact of social context for displaying inequity aversion while considering the impact of individual differences about moral values regarding reciprocity and fairness and the role of empathy. It is predicted that individuals will significantly reject the distributions less when they are more advantaged, specifically in a social context in which they are accustomed to being unable to refuse unfair allocations when they get less than others. In addition, both laboratory experiments and hypothetical scenarios are commonly used to investigate moral attitudes and behavior in the moral psychology literature. On the other hand, there is a scarcity of research investigating specifically inequity avoidance regarding the consistency of self-report and behavioral measures. Therefore, in the first study, participants were asked to respond to hypothetical scenarios including the same allocation procedure as in the second study including laboratory experiments. Thus, fairness related responses toward hypothetical allocation scenarios and behaviors in the real-life experiment were investigated using the same procedural design. Consistent with the hypotheses, the findings showed that fairness, reciprocity and empathy values predicted advantageous inequity avoidance, significantly. Although, contrary to hypotheses, the results showed that social context manipulation did not work in the expected direction. Finally, the results revealed that participants displayed less

advantageous inequity avoidance in the experiment that have real money allocation procedure than those answered hypothetical scenarios.

Keywords: inequity avoidance, cooperation, fairness, reciprocity, empathy, social context

ÖN SÖZ

Adaletsizliğin lehimize olduğu durumlarda bile adil olmayı tercih etmemizin altında yatan motivasyonlar oldukça çeşitli olabilir. Farklı ülkelerde yapılan çalışmalar bu konuda çeşitli sosyal faktörlerin etkili rol oynayabileceğini ve çevresel koşulları mercek altına almanın bu soruyu cevaplamada yardımcı olabileceğini göstermektedir. Buradan hareketle, bu çalışmada haksızlığa karşı çıkamamanın normalleştiği bir bağlamda kişilerin avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışına ilişkin farklılıkları ve adalet, eşitlikçilik ve empati seviyelerinin bu davranış özelindeki rolünü ele aldım. Bu soruyu cevaplamak üzere çıktığım yolda bana destek olan değerli hocalarım ve sevgili arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

Öncelikle doktora tez sürecinin çok zor olduğunu düşünerek başlamama rağmen bu süreci hep olumlu hatırlayacak olmama vesile olan tez danışmanım Prof. Dr. Sevim Cesur'a her türlü yardımı ve desteği için teşekkür ederim. Onun hem akademik bilgisi hem bilge bakış açısı bana yol gösterici oldu. Sorunlarla karşılaştığımızda gösterdiği rehberliği ve motivasyonu bana daima ilham verecek.

Akademik yolculuğumdaki en büyük şanslardan birisinin kendisinin öğrencisi olmam olduğunu düşündüğüm Doç. Dr. Mehmet Harma'ya zor zamanlarda desteğini hiç esirgmeden beni ilerlemeye motive eden tavrı için çok teşekkür ederim. Sadece doktora tez sürecimdeki danışmanlığında değil, hayatımın birçok alanında ne zaman yardıma ihtiyacım olsa hep orada olduğu için minnettar kalacağım.

Üniversitenin ilk yıllarından bu yana fikirlerimi tartışmam için bana alan açan, bilgisini cömert bir şekilde paylaşmaktan asla geri durmayan ve bu tavrı ile hayatımdaki en önemli rol modellerden birisi olan Dr. Hasan Galip Bahçekapılı'ya teşekkürleri borç bilirim. Doktora tez jürimde yer almayı kabul ettiği ve sadece akademik anlamda değil aynı zamanda bireysel anlamda bana kattıkları için kendisine çok teşekkür ederim.

Benim için doktora sürecinin en büyük katkılarından bir diğeri ise kuşkusuz ki Dr. Göklem Tekdemir'in öğrencisi olmaktır. Onun öğrencisi olmak hem tez çalışmamın hem de akademik bakış açımın zenginleşmesinde büyük bir avantaj

sağladı. Kendisine doktora tez jürimde yer almayı kabul ettiği ve katkılarını esirgemediği için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Psikoloji alanındaki önemli katkılarına hayranlık duyduğum Prof. Dr. Nebi Sümer'e ve ahlak psikolojisi alanındaki özgün araştırmalarının takipçisi olduğum Dr. Beyza Tepe'ye jürimde yer almayı ve değerli görüşlerini benimle paylaşmayı kabul ettikleri için teşekkür ederim.

Son olarak, Adar Cem Lağap, Begüm Yılmaz, Elif Varol, Metin Ege Salter, Sercan Balım, Selim Başoğlu ve Sema Merve Balçık'a bu süreçte sundukları koşulsuz destekler için ve aynı bölümde çalışma şansını yakaladığım Prof. Dr. Ayşe Ayçiçeği Dinn, Wayne Dinn ve Prof. Dr. Gül Şendil'e akademik gelişimimde bana sundukları değerli katkılar için teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul, 2021

Büşra Aktaş

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	vi
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. PSİKOLOJİ LİTERATÜRÜNDE AHLAK VE ADALET KAVRAMI ÜZERİNE	1
1.2. AHLAK PSİKOLOJİSİ LİTERATÜRÜNDE ADALET HASSASİYETİNE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR.....	3
1.2.1. PIAGET’NİN AHLAKİ GELİŞİM KURAMI	4
1.2.2. ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE ADALET ANLAYIŞININ GELİŞİMİ MODELİ	5
1.2.3. KOHLBERG’İN BİLİŞSEL GELİŞİMSEL AHLAK KURAMI	7
1.2.4. GILLIGAN’IN BAKIM ETİĞİ	9
1.2.5. TURIEL’İN SOSYAL ALAN KURAMI	11
1.2.6. İLİŞKİ DÜZENLEME MODELİ OLARAK AHLAK.....	13
1.2.7. AHLAKİ TEMELLER KURAMI	14
1.2.8. İŞBİRLİĞİ OLARAK AHLAK KURAMI	18
1.2.9. HAKSIZLIKTAN KAÇINMA MODELİ.....	22
1.3. EKONOMİ OYUNU ÇALIŞMALARINDA KULLANILAN YAYGIN OYUNLAR	27
1.3.1. ÜLTİMATOM OYUNUNA İLİŞKİN İNCELEMELER	27
1.3.2. DİKTATÖR OYUNUNA İLİŞKİN İNCELEMELER	28

1.3.3. HAKSIZLIK OYUNUNA İLİŞKİN İNCELEMELER	31
1.4. HAKSIZLIKTAN KAÇINMA DAVRANIŞINDA KARŞILIKLILIK VE ADALET HASSASİYETLERİNİN ROLÜ	33
1.5. HAKSIZLIKTAN KAÇINMA DAVRANIŞINDA EMPATİNİN ROLÜ	37
1.6. HAKSIZLIKTAN KAÇINMA DAVRANIŞINDA KÜLTÜREL FAKTÖRLERİN ROLÜ	39
1.7. ADALETE İLİŞKİN DAVRANIŞ VE TUTUM ARASINDAKİ GEDİK: AHLAKİ İKİYÜZLÜLÜK	43
1.8. BU ÇALIŞMA	46
1.8.1. HİPOTEZLER.....	49
1.8.2. VERİ ANALİZ STRATEJİSİ	51
1.8.3. KEŞİFSEL ANALİZLER	55

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. KATILIMCILAR	55
2.2. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI.....	57
2.2.1. HAKSIZLIK OYUNU	57
2.2.1.1. BİRİNCİ DENEY GRUBU.....	58
2.2.1.2. İKİNCİ DENEY GRUBU	59
2.2.1.3. KONTROL GRUBU	60
2.2.2. BEYANA DAYALI ÖLÇÜMLER	60
2.3. İŞLEM	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR: BİRİNCİ ÇALIŞMA

3.1. BİRİNCİ ÇALIŞMANIN BULGULARI.....	65
3.2. DEĞİŞKENLER ARASI İLİŞKİ BULGULARI	67
3.3. GRUPLAR-ARASI KARŞILAŞTIRMA BULGULARI	70

3.4. MODERATÖR REGRESYON ANALİZİNE İLİŞKİN BULGULAR	71
3.5. İKİNCİ ÇALIŞMA: HAKSIZLIKTAN KAÇINMA DAVRANIŞININ GERÇEK PARA DAĞILIMLARIYLA İNCELENMESİ	75
3.6. İKİNCİ ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	75
3.6.1. KATILIMCILAR	75
3.6.2. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI.....	76
3.6.3. İŞLEM.....	76
3.6.4. DENEY DÜZENEGİ	77
3.6.4.1. BİRİNCİ DENEY GRUBU.....	78
3.6.4.2. İKİNCİ DENEY GRUBU	79
3.6.4.3. KONTROL GRUBU	80

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR: İKİNCİ ÇALIŞMA

4.1. İKİNCİ ÇALIŞMANIN BULGULARI	80
4.2. DEĞİŞKENLER ARASI İLİŞKİLERİN BULGULARI	83
4.3. YOL ANALİZİ BULGULARI	87
4.4. GRUPLAR ARASI KARŞILAŞTIRMA BULGULARI	89
4.5. MODERATÖR REGRESYON ANALİZİ BULGULARI	90
4.6. HİPOTETİK SENARYOLAR VE GERÇEK PARA DAĞILIMI YAPILAN DENEY SONUÇLARININ KARŞILAŞTIRILMASI	93
4.7. KEŞİFSEL ANALİZLERE İLİŞKİN BULGULAR: İÇERİK ANALİZİ	94

BEŞİNCİ BÖLÜM

TARTIŞMA

5.1. AVANTAJLI HAKSIZLIKTAN KAÇINMA DAVRANIŞINDA EMPATİ, KARŞILIKLILIK VE ADALET HASSASİYETİNİN ÖNEMİ	103
5.2. BİR SOSYAL BAĞLAM OLARAK HAKSIZLIĞA KARŞI ÇIKAMAMAK	105

5.3. ADALETE İLİŞKİN BEYAN EDİLEN VE SERGİLENEN DAVRANIŞLAR ARASINDAKİ FARKLAR: AHLAKİ İKİYÜZLÜLÜK	108
5.4. KURAMSAL ÇIKARIMLAR.....	111
5.5. SINIRLILIKLAR VE GÜÇLÜ YÖNLER.....	114
SONUÇ	116
KAYNAKÇA	108
EKLER	122
ÖZGEÇMİŞ	131

TABLÖLAR LİSTESİ

TABLO 1.	Hipotezler, Analiz Stratejisi ve Değişkenler.....	54
TABLO 2.	Çalışma Değişkenlerine Dair Tanımlayıcı İstatistikler.....	65
TABLO 3.	Ölçeklerin Güvenirlik Analizi Sonuçları: Cronbach Alfa Katsayıları.....	66
TABLO 4.	Karşılıklılık ve Adalet Alt Ölçeklerinin Maddeler Arası Korelasyonları.....	66
TABLO 5.	Değişkenler Arası İlişkiler: Pearson Korelasyon Tablosu.....	68
TABLO 6.	Birinci Çalışmanın Hipotezleri ve Değişken Bilgileri.....	70
TABLO 7.	İkinci Çalışmanın Temel Değişkenlerinin Tanımlayıcı İstatistikleri.....	80
TABLO 8.	İkinci Çalışmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlik Analizi Sonuçları: Cronbach Alfa Katsayıları.....	81
TABLO 9.	Karşılıklılık ve Adalet Alt Ölçeklerinin Korelasyonları.....	82
TABLO 10.	Olumsuz Duygu Durum Ölçeğinin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları.....	83
TABLO 11.	İkinci Çalışmadaki Değişkenler Arası İlişkilerin Korelasyon Analizi Sonuçları.....	84
TABLO 12.	İkinci Çalışmanın Hipotezleri ve Değişken Bilgileri.....	86
TABLO 13.	Yol Analizi Sonuçları.....	88
TABLO 14.	Ekonomi Oyununda Kullanılan Karar Alma Stratejileri.....	96
TABLO 15.	Gündelik Hayatla Kurulan Benzerlikler ve Kararlar.....	97
TABLO 16.	Alıcının Memnuniyeti Hakkındaki Düşünceler.....	100

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİL 1. Deney Esnasında Sunulan Para Dağılımı Örneği.....	73
ŞEKİL 2. Birinci Deney Grubundaki Katılımcılarla Gerçekleştirilen Yol Analizi Sonuçları.....	82

KISALTMALAR LİSTESİ

- AHK** : Avantajlı haksızlıktan kaçınma
DHK : Dezavantajlı haksızlıktan kaçınma
İOA : İşbirliği olarak ahlak

GİRİŞ

Sosyal psikoloji literatüründe adaletin dünden bugüne önemli ahlaki değerlerden birisi olarak göz önünde bulundurulması şaşırtıcı değildir. Adalet insanların gündelik hayatta, politik meselelerde, ekonomik koşullarda sıklıkla karşı karşıya kaldığı sorunların çözümü için kilit bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla psikoloji literatüründe de adalete ilişkin kavramsallaştırmalar ele alındığı bağlam içerisinde çeşitli çerçevelerde değerlendirilmiştir. Psikoloji literatüründe adalete ilişkin kavramsallaştırmalara değinmeden önce oldukça kısa bir şekilde ahlaka ilişkin tutum ve davranışların psikolojide en genel anlamıyla farklı yaklaşımlarda nasıl ele alındığına değinilecektir. Burada eş zamanlı olarak psikoloji literatüründeki öncül yaklaşımlara değinirken, adalete ilişkin öne sürülmüş ve birçok çalışmaya çerçeve oluşturmuş argümanların bir kısmını özetlemek amaçlanmaktadır.

1.1. Psikoloji Literatüründe Ahlak ve Adalet Kavramı Üzerine

Ahlakın tanımı konusunda net bir tutum takınmak kolay değildir. Zira ahlakın ne olduğu veya ahlaki olarak neyin doğru olduğu sorusu psikolojiden ziyade felsefenin konusu olabilecek bir tartışmadır. Psikoloji literatüründe ahlaka ilişkin incelemeler yaygın olarak ahlaka ilişkin karar almada veya davranışlarda önemli motivasyonların neler olduğu, hangi çevresel faktörlerin veya bireysel farklılıkların ahlaka ilişkin tutum ve davranışı şekillendirebileceği soruları üzerine eğilmiştir. Bununla birlikte, en genel haliyle, ahlak kelimesini “vicdana dayalı kurallar sistemi” olarak betimlemek konusunda görüş birliği sağlamak mümkün gözükmemektedir (Cesur, 2018; Prinz, 2008). Ahlakı tanımlamanın veya ne olduğuna ilişkin fikir yürütmenin zor olduğunun burada belirtilmesinin sebebi, bu kurallar sisteminin, içinde bulunduğumuz bağlamdan kopuk bir değerlendirmesini yapmanın eksiklik yaratacağına ilişkin argümanlara dayanmaktadır (Bloom, 2011; Rai ve Fiske, 2011). Rai ve Fiske’in (2011) belirttiği gibi, ahlaki karar almadan veya davranıştan bahsederken, bu sürecin ilişkilerden köklenen dinamik yönünün göz ardı edilmemesi gerektiğinin altını çizmek gerekir. Ahlaka ilişkin güncel psikolojik açıklamalar da bu dinamik yapının önemini vurgulamaktadır. Bununla birlikte insan ilişkilerini düzenleyen sosyal kuralların yapısının dinamik olduğu kadar deneyime dayalı olduğu

görüşü de psikoloji literatüründe dünden bugüne yer edinmiştir. Buna göre vicdana dayalı kurallar bir sistem olarak erken yaşlardan itibaren edinilmektedir (Kohlberg, 1963; Piaget, 1932; Smetana, 1995). Dolayısıyla psikoloji literatüründe ahlaka ilişkin yaklaşımların bir kısmı özellikle ahlaki karar almada “edinimin” yani diğer bir deyişle, deneyimlerle öğrenmenin rolünün altını çizmiştir (Grusec ve Goodnow, 1994; Turiel, 2006). Bu edinim kültürel seviyede içinde bulunulan sistemin öğretilerinin kuşaklar arası aktarımı yoluyla gerçekleştiği gibi, aile bireylerinin rehberliği ve akranlarla kurulan sosyal etkileşimlerin vasıtasıyla mikro düzeydeki etkileşimler aracılığıyla da gerçekleşmektedir. Ahlak bir kurallar sistemi olarak değerlendirilirse, bu kurallar sistemi gelişimin erken döneminden itibaren hem kültürel hem de bireysel etkileşimin ürünü olarak öğrenilir demek yanlış olmayacaktır (Bugental ve Grusec, 2006). Diğer yandan bilindiği üzere kurallar sistemi yalnızca ahlaki duyarlılıkları değil, toplumsal geleneksel kuralları (görgü kuralları, örf ve adetler, vb.) veya diğer bir deyişle uzlaşım kuralları da kapsamaktadır. Çocukların erken yaşlardan itibaren ahlaki olan ve uzlaşım kuralları arasındaki farkı doğru şekilde ayırt edebildiğini gösteren gelişimsel çalışmalar, vicdana dayalı kuralların öğrenilmesinin insan gelişiminde özel bir önemi olduğuna işaret etmektedir (Smetana, 1993). Bununla birlikte insan zihninin boş bir levha olduğu görüşünün geride bırakıldığı ahlak psikolojisi literatüründe güncel çalışmaların da desteklediği gibi (Curry, vd., 2019; Haidt, 2001, 2007), insan zihni halihazırda vicdana dayalı kuralları edinmeye eğilimli bir repertuvara sahiptir (Prinz, 2008). Ahlaka ilişkin edinime dair insanların biyolojik ve zihinsel bir eğilimi olduğu argümanı, iyi karakter ve kötü karakter ayrımının bebeklik döneminde dahi gerçekleştirilebildiğine işaret eden güncel bulgularla desteklenmektedir (Bloom, 2013; Hamlin, 2013; Wynn ve Bloom, 2014). Bunun yanı sıra, insan zihninin ahlaka ilişkin hassasiyetlere dair biyolojik ve evrimsel kökenli bir eğilimi olduğu görüşü, insanlar da dahil olmak üzere diğer bazı memeli grupların yaşantısında işbirliğinin işlevselliğine odaklanarak açıklanmaktadır (Tomasello, 2016; Tomasello ve Vaish, 2013). Sosyal psikoloji literatüründe en fazla atıf alan güncel ahlak kuramlarının benimsediği yaklaşım da bu paralelde, evrimsel temelli bir argüman olarak ahlaki hassasiyetlerin, işbirliğinin ürünü olduğu argümanını desteklemektedir (Curry, 2016; Curry, Whitehouse ve Mullins, 2019; Haidt, 2001, Graham, vd., 2011; Graham, vd.,

2013). Bununla birlikte en genel haliyle ahlak psikolojisine ilişkin yaklaşımlardan bahsederken, bu yaklaşımların birbirinden taban tabana zıt argümanlardan oluştuğunu düşünmek yerine, sosyal, bilişsel ve evrimsel psikolojinin argümanlarının bir bütün olarak göz önünde bulundurulduğunu belirtmekte fayda vardır (Rai ve Fiske, 2011). Bir sonraki bölümde ahlak psikolojisi literatüründeki farklı açıklamalar, bu araştırmanın konusu olması dolayısıyla, özel olarak adalet hassasiyetinin ele alındığı kuram ve modeller çerçevesinde özetlenecektir.

1.2. Ahlak Psikolojisi Literatüründe Adalet Hassasiyetine İlişkin Açıklamalar

Ahlak psikolojisinin en fazla çalışılan konularından bir tanesi dünden bugüne adalete ilişkin karar alma ve davranışlar olmuştur. Adalet kelimesinin tanımlamalarından birisini Türk Dil Kurumu'na göre (2015) “Herkes kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme, doğruluk” tanımı oluşturmaktadır. Adalet (*fairness*) özellikle bu çalışmada ele alınan haliyle iki kişi arasındaki etkileşimlerde adil olanın gözetilmesine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra adalet (*justice*) kelimesinin bir diğer kullanım alanı ise üçüncü bir kişinin tarafsız olarak adil olan veya olmayan ile ilgili kararını, yargısını veya davranışını sunmasına işaret etmektedir (Lind, 2019).

Oldukça geniş bir tanımı olan adalet, yapılan birçok incelemede “yöntemsel” ve “dağıtımsal” adalet olmak üzere iki genel başlık altında ele alınmaktadır (Alexander ve Ruderman, 1987, s. 178). “Dağıtımsal” adalete ilişkin incelemelerde kaynak dağılımının “sonucu” üzerinden adil olan veya olmayan davranış, tutum ve karar almaya dair çıkarımlar üzerinde durulurken, “yöntemsel” adalete ilişkin incelemelerde ise sonucun adil olup olmamasından ziyade, “sürecin” adil olup olmadığı üzerinden değerlendirmeler ele alınmaktadır. Bu çalışmanın odak noktasını özel olarak “dağıtımsal” adalete ilişkin karar alma ve davranışlar oluşturduğundan, bir sonraki kısımda temel ahlak kuramları ve dağıtımsal adaleti ele alan öncül yaklaşımların değerlendirmelerinden bahsedilecektir.

1.2.1. Piaget'nin Ahlaki Gelişim Kuramı

Psikoloji literatüründe ahlaka ilişkin geliştirilmiş öncül açıklamalardan birisi, Jean Piaget'nin öne sürdüğü zihinsel temelli gelişim kuramının açıklamalarına dayanır. Piaget, özel olarak ahlak gelişimi çalışmalarından ziyade bilişsel gelişim alanına yaptığı katkılarla ün kazanmıştır. Bununla birlikte, Piaget çocukların ahlaki gelişimini konu edinen çalışmalarıyla, Kohlberg'in geliştirdiği Bilişsel Gelişimsel Ahlak Kuramı'nın (1968, 1969) temelini oluşturması açısından da ahlak psikolojisi literatürü için değerli bir katkıda bulunmuştur. Piaget (1932/1968) "The Moral Judgment of the Child" isimli kitabında çocukların sosyal etkileşimlerine, özel olarak oyunlar ve hikayeler kullanarak yönelttiği soruların yanıtlarından yola çıkarak ahlaki davranışın ortaya çıkma sürecinin "nasıl" ilerlediğini açıklamayı amaçlamıştır. Ahlaka ilişkin açıklamalarını temelde iki fenomen önererek şekillendirmiştir: heteronomi ve özerklik. Piaget'e (1968) göre heteronomi evresinde, çocuklar akranları, kendilerinden büyük yaştaki çocuklar veya ebeveynleriyle kurdukları etkileşimler vasıtasıyla kuralları pratik etmektedirler, diğer bir deyişle öğrendiklerini uygulamaktadırlar. İkinci evre ise çocukların kuralları idrak etmekte olduğu özerklik evresidir. Çocuklar bu evrede kuralların değiştirilebilir olduğunu düşünmeye başlamaktadırlar. Piaget, özerklik evresinde çocukların bilişsel becerilerini daha etkili şekilde kullandıklarını ve ortak saygı ilkelerini daha etkili şekilde gözetebildiklerini ve çocukların, özellikle de 10 ile 12 yaşları arasında yetişkin kurallarının anlaşılmadan uygulanması yerine, bu kuralların işlevinin daha iyi kavranır hale geldiğini aktarmaktadır. Yanı sıra çocuklar ahlaki gelişimin en olgun evresindeyken adaletin insan ilişkilerinin doğasındaki yerini çözmektedirler. Piaget, bu noktada, diğerleriyle yapılan işbirliği ve adalet arasındaki ilişkiye değinmektedir. Buna göre çocuklar bilişsel olarak olgunlaştıklarında yetişkin kurallarının yerini işbirliğine dair çıkarımları almaktadır. Bununla birlikte yaş ve ahlaki olgunluk bilişsel kapasitenin gelişimi ile eşitliğe dair tutumları kuvvetlendirmektedir. Piaget, bu sonucu ayrıca çocukların yetişkinlerin kurallarının da eşitlikçi bir örüntü göstermesi ile ilgili olabileceği şeklinde yorumlamıştır. Öte yandan eşitlik ve otoriteye ilişkin hikayeler kullanarak yürüttüğü çalışmasında 6 - 12 yaş arasında çocukların hikayelere verdikleri cevaplarda yaşla beraber itaate verilen önemin

giderek azaldığı, eşitliğe verilen önemin ise giderek arttığı görülmüştür. Özetle Piaget (1932/1968), ahlaki gelişimi çocukların ahlaka ilişkin yargılamalarında bilişsel gelişimin eşlik ettiği, yaşla birlikte olgunlaşmanın arttığını öne sürmüş ve ahlaki gelişimde iki ayrı evre ile açıklanabilecek, kademeli bir ilerleyişin olduğunu dile getirmiştir.

Öte yandan, Piaget'nin çalışmalarında kullandığı senaryolar, dağıtımsal adalete ilişkin örnekler içerse de çoğunlukla bu çalışmalarda kaynak dağılımlarındaki adaletsizliğin nasıl cezalandırılacağı üzerinde durulmuştur. Bu soruya cevap ararken Piaget (1932/1968), genellikle cezalandırıcı adalete ilişkin değerlendirmeleri ele almıştır. Dolayısıyla bu senaryolardan yola çıkarak Piaget'nin anlamaya çalıştığı temel husus, adalete ilişkin değerlendirmelerin çocukluk döneminde üçüncü bir göz olarak nasıl gerçekleştirildiği olmuştur. Bu senaryolar vasıtasıyla, çocukların dağıtımsal adalete ilişkin cezalandırıcı değerlendirmelerini yetişkin otoritesinin ve kararlarının izinden giderek mi yoksa yetişkin normundan bağımsız bir ahlaki norma göre mi gerçekleştirdiklerini anlamak amaçlanmıştır. Piaget bu senaryolara verilen cevaplar ışığında, gelişimsel farklara ilişkin değerlendirmelerini heteronomi ve özerk olmak üzere iki aşama üzerinden ele alınmıştır. Piaget'nin kullandığı klinik metot, Damon (1977) tarafından da kullanılmış ve adalete ilişkin anlayışta ortaya çıkan gelişimsel farklar paralelinde daha detaylı bir model öne sürülmüştür. Bir sonraki bölümde Damon (1977) tarafından öne sürülen adalet anlayışının gelişimi modeline değinilecektir.

1.2.2. Çocukluk Döneminde Adalet Anlayışının Gelişimi Modeli

Damon (1977) yalnızca yetişkinlerin değil çocukların da sosyal yaşantılarında adaletin özel bir önemi olduğunun altını çizerek adalete ilişkin davranışların ve yargılamaların gelişimsel olarak incelemelerini gerçekleştirmiş ve adalete ilişkin değerlendirmelerin basamaklı bir gelişimsel ilerleme sürecine sahip olduğunu öne sürmüştür. Damon (1980) çalışmalarında Piaget'nin klinik metoduna benzer şekilde görüşmeler gerçekleştirmiş ve bu görüşmelere verilen cevaplar vasıtasıyla bir model oluşturmuştur. Modelde altı ayrı basamak sunulmuştur. Dört yaşındaki çocukların

yer aldığı birinci basamakta adalete ilişkin verilen kararlar “istekler” göz önünde bulundurularak gerekçelendirilmektedir. İkinci basamak dört ve beş yaş aralığındaki çocukları kapsamaktadır. Bu basamakta yer alan çocuklar birinci basamaktakine benzer şekilde, kendi isteklerini göz önünde bulundurmakta ancak farklı olarak fiziksel kriterleri de gerekçelendirmelerine dahil etmektedirler. Üçüncü basamak gelişimsel olarak 5-7 yaş aralığına tekabül etmektedir ve çocuklar bu basamakta adalete ilişkin değerlendirmelerinde katı eşitlikçi bir tavır sergilemektedirler. Dördüncü basamakta olan 6 ila 9 yaş arasındaki çocukların kararlarında karşılıklılık kavramı ağır basmaktadır. Beşinci basamakta ise çocukların kişilerin farklı ihtiyaçları ve dolayısıyla farklı değerlendirmelere tabi tutulabileceği kavrayışı gelişmektedir. Modelde beşinci basamakta yer alan çocukların yaş dönemi 7-10 yaş arası olarak belirtilmiştir. Son basamak olan altıncı basamakta ise (8-12 yaş arası) çocuklar adalete ilişkin gerekçelendirmelerini karşılıklılık ve eşitlik prensiplerini dengeleyerek sunabilmektedirler. Çocuklar bu basamakta adalete ilişkin değerlendirmelerinde katı bir eşitlikçi tutumun, duruma özgü özellikleri göz ardı ederek yanlılık yaratabileceğini düşünürler. Damon (1980) yaşla beraber çocukların eşitlikçi prensipleri giderek daha fazla kullandıklarını belirtmektedir. Ek olarak çalışmalar son basamakta çocukların grup kararlarında nihai bir uzlaşım sağladıklarını, uzlaşım sağlamanın süresinin gruplar arası farklılaşabildiğini söylemektedir. Öte yandan Damon, bu uzlaşım durumunun daha önceki basamaklarda çoğu zaman ortaya çıkmadığını belirtmektedir.

Öne sürdüğü modelde Damon (1980) özellikle akran ve yetişkinlerle kurulan sosyal etkileşimin ve bilişsel kapasitenin gelişiminin çocukların adalete ilişkin anlamlandırmalarında önemli bir role sahip olduğunu belirtmiştir. Bu model, adalete ilişkin akıl yürütmeyi gelişimsel olarak ele alması açısından önemli bir katkı sunmakla beraber, sunduğu gelişimsel süreç açısından oldukça muhafazakâr bir tablo çizmektedir. Öyle ki güncel çalışmalar çocukların çok daha erken dönemlerde adalete ilişkin farkındalığa sahip olabildiklerine ve adalete (örneğin duruma özgü farklılıklar veya liyakate dayalı değerlendirmeler gibi) ilişkin anlamlandırmalarını daha erken yaş dönemlerinde uygun şekilde gerçekleştirebildiklerine işaret etmektedir (Schmidt ve Sommerville, 2011).

1.2.3. Kohlberg'in Bilişsel Gelişimsel Ahlak Kuramı

Piaget'nin öne sürdüğü kuramın temel varsayımlarından esinlenen Kohlberg (1968), psikoloji literatürüne Bilişsel Gelişimsel Ahlak Kuramı'nı kazandırmıştır. Kuramın uzun süre ahlak psikolojisi literatürünü domine ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bilişsel Gelişimsel Ahlak Kuramı, Piaget'nin (1932/1968) önerdiği ahlaki gelişim modeline benzer şekilde aşamalı bir ilerleyişe sahiptir. Piaget'ye (1932/1968) benzer şekilde bilişsel gelişimin ahlaki olgunluk için önemli bir kriter olduğunu öne süren Kohlberg (1968), Piaget'den (1932/1968) farklı olarak ahlaki gelişimi açıklamak üzere gerçekleştirdiği çalışmalarında ergenler ve yetişkinler ile de çalışmıştır. Çalışmalarında ahlaki ikilemler içeren senaryolar kullanarak mülakatlar yürüten Kohlberg, senaryoların sonunda ahlaken doğru olan davranışın hangisi olduğundan ziyade, kişilerin hangi ahlaki olgunluk seviyesinde olduğunu ahlaki olarak doğru olanın katılımcılar tarafından nasıl yorumlandığına odaklanarak belirlemiştir. Hiyerarşik bir sıralamaya sahip altı ayrı basamaktan oluşan Bilişsel Gelişimsel Ahlak Kuramı'nın en üst aşaması ise toplumsal yasaların ve otoritenin koyduğu kuralların yerine, bireyin kendi değer sisteminden hareketle muhakeme yürüttüğü adalet temelli bir ahlak anlayışını betimlemektedir.

Özetle, Kohlberg, ahlaki gelişime ilişkin görüşlerini kuramında basamaklı bir yapı sunarak açıklamış ve gelişimin her zaman bir sonraki basamağa geçecek şekilde ilerlediğini, ahlaki gelişimde üst basamaktaki bir birey için geriye doğru bir geçişin mümkün olmadığını dile getirmiştir. Bilişsel Gelişimsel Ahlak Kuramına göre ahlaki gelişim gelenek öncesi dönem, geleneksel dönem ve gelenek sonrası dönem olmak üzere üç farklı aşamadan oluşmaktadır. Ceza ve itaat dönemi olarak betimlenen gelenek öncesi dönemin birinci evresinde, kişiler davranışın ahlaken iyi ya da kötü olarak değerlendirilmesinin bir göstergesi olarak o davranışın sonuçlarını baz almaktadırlar. Bununla birlikte, bu evrede kişiler otoriteye sorgulamadan saygı göstermenin doğru olduğunu kabul ederler. Gelenek öncesi dönemin ikinci evresinde ise kişiler davranışın ne derece fayda sağladığı göz önünde bulundurularak ahlaken doğru veya yanlış yargılamalarında bulunurlar. Araşsal görelilik yönelimi olarak

betimlenen bu evrede ahlaki karar alma konusunda karşılıklılık prensibi ön planda tutulur. Kuramın ikinci ahlaki aşamasını oluşturan geleneksel dönemde ahlaki karar almada önemli olan öğeler diğerleri tarafından kabul görmek, ilişkilerin içinde yer edinebilmek ve niyet olarak belirtilir. Üçüncü basamaktaki kişiler iyi davranışı başkaları, özellikle de yakın çevre tarafından onaylanan davranış olarak betimlerken, dördüncü basamaktaki kişiler için ise toplumsal kurallar, yasalar ve otoritenin izinden gitmek doğru davranış olarak açıklanır. Gelenek sonrası dönem ise ahlaki karar almada ulaşılabilen en üst seviye olarak belirtilir. Bu dönemde yer alan kişiler ahlaki olarak alınan doğru kararı tanımlarken otoriteye, grup kararlarına, toplumsal veya geleneksel kurallara bağımlı değildirler. Beşinci basamakta yer alan bireyler ahlaki olarak doğru kararların göreliliğini belirtmekle beraber evrensel standartlar ve hakları sıklıkla göz önünde bulundurmaktadırlar. Ahlaki gelişimin en üst evresine tekabül eden altıncı basamakta bulunan bireyler ise ahlaka ilişkin kararlarını kendi oluşturdukları etik prensiplere dayanarak almaktadırlar. Son basamakta yer alan kişiler özel bir grubun değer sistemine, otoritenin veya toplumun kurallarına bağımlı olmayan, kendilerine özgü ve evrensel olarak geçerli sayılan vicdani yargılamalarda bulunurlar. Kohlberg, bu basamakta yer alan kişilerin ahlaki senaryolarda karar alırken hayırseverlik (*benevolence*) ve adalet arasında bir denge kurmaya çalıştıklarını belirtmektedir (Wren, Edelstein ve Nunner-Winkler, 1990). Kuramda, kişiler tarafından müşterek saygının gözetilmesi, adaletle dayalı karar almanın altında yatan önemli bir gerekçe olarak nitelendirilmektedir. Kohlberg, adalet temelli ahlaki karar almanın ulaşılabilen en üst seviye ve tek ahlaki erdem olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte adaletle dayalı evrensel yargı yürütmenin etik göreliliği aşan bir erdem olduğunun da altını çizmektedir. Bu evrede yer alan kişiler, karar almada adaletle ilişkin prensipleri benimserken toplumsal normlar, otoritenin çizdiği sınırlar veya bireylerin statüsünü gözetmemektedirler. Dolayısıyla adaletle ilişkin karar alma, öne sürülen bu üç evrede farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Gelenek öncesi dönemde yer alan bireyler adaletle ilişkin kararlarını kendilerine getirisinin ödül ya da cezalandırma olup olmadığı üzerinden ve sağladığı fayda ekseninde değerlendirirken, geleneksel dönemde ise bireyler adaletle ilişkin kararlar almada ilişkilerin korunması ve diğerleri tarafından kararlarının kabul görüp görmeyeceğini göz önünde bulundurmaktadırlar. Gelenek sonrası dönemde ise

bireyler adalete ilişkin karar almada kendilerine özgü içsel değerler sistemine ve evrensel etik prensiplere başvurmaktadırlar. Dolayısıyla son evrede adalete ilişkin karar alma bir otorite, gelenekler veya grubun kararı ya da değer sistemi gözetilmeden gerçekleştirilmektedir.

Kohlberg, Bilişsel Gelişimsel Ahlak Kuramında Batılı felsefi görüşlerin temelinde kurduğu ahlaki olgunluk varsayımlarının Doğulu düşünce sisteminde yer alan ahlaki değerleri göz ardı etmiş olması (ya da diğer bir deyişle, daha düşük ahlaki olgunluk seviyesine tekabül edecek şekilde kurama yerleştirilmesi) ve kuramın (erkekleri kayıran şekilde) cinsiyete dayalı yanlılıklar barındırması dolayısıyla eleştirilere maruz kalmıştır (Gilligan, 1982; Lapsley, 2006; Rest, vd., 1999; Walker, 2006). Bununla birlikte, kuram rasyonalite temelli açıklamalarının duyguları göz ardı etmesi ve adalete ilişkin kavramsallaştırmasının net olmamasından dolayı da eleştiri almıştır (Haidt, 2001). Öte yandan, Bilişsel Gelişimsel Ahlak Kuramı, ahlak psikolojisi literatürünün gidişatını önemli ölçüde etkileyecek bir çok yeni çalışmaya kapı aralamıştır. Kurama yönelik eleştiriler yeni Kohlbergciler tarafından da değerlendirilmiş ve çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Gibbs, 2019).

1.2.4. Gilligan'ın Bakım Etiği

Gilligan (1982) ahlaka ilişkin açıklamalarında kişilerin birbirlerine tıpkı bir ağ sistemi içerisindeymiş gibi bağlantılı halinde olduklarını ve ahlakın anlaşılması için kişilerin bu bağa verdikleri duygusal tepkilerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini belirterek ahlak psikolojisi literatüründe göz ardı edilmiş olan duyguların rolüne dikkat çeken ilk kuramcılardan biri oldu. Kohlberg'in kuramının temelinde yer alan rasyonalite varsayımını eleştiren Gilligan, Kohlberg'in (1968) kuramından farklı olarak, "*In a Different Voice*" isimli kitabında diğerleriyle ilgilenme ve onlara karşı sorumlulukların ahlaki karar almada önemli bir paya sahip olduğunun altını çizmiştir. Bu noktada Gilligan karşıdaki kişinin duruşunu, durumunu ve ihtiyacını anlamının Kohlberg'in açıklamalarında daha az yer bulan ancak ahlaki bağlam içinde önemli role sahip bir karar alma stratejisi olduğunu öne sürmektedir. Gilligan'a göre ahlaki karar almada adalet ve ilgi, dengeli bir şekilde yer almaktadır. Gilligan'ın (1982) Kohlberg'in bakış açısına getirdiği eleştirilerinden bir tanesi,

adalet ve rasyonaliteye ilişkin tek yönlü açıklamaların cinsiyetler arası yanlışlıklara sebebiyet veriyor olmasıdır. Adalet etiği özel olarak eşitlik ve karşılıklılık mantığı üzerinden değerlendirilir. Bakım etiği ise ilişkilerin mantığı üzerinden değerlendirilir ki bu bağlamda özel önem taşıyan kavramlar zarardan kaçınma, ötekilerin iyilik haline ilişkin endişeler, istismardan uzak durma ve sorumlulukların yerine getirilmesidir. Bu farklılığın Kohlberg'in ahlaki akıl yürütmeye ilişkin yorumlarında daha az ön planda tutulması kadının sesinin ahlaka ilişkin açıklamalarda daha cılız değerlendirilmesine yol açmaktadır. Gilligan (1982) kadın ve erkek arasında ahlaki değerlendirmeler açısından farklılıklar bulunduğunu; kadınların bakım ve ilgi, erkeklerinse adalet, kural ve hak temelli akıl yürütmelere daha sık başvurduğunu öne sürmektedir. Ancak bu iki farklı ahlaki akıl yürütmeye, biri diğerinden hiyerarşik olarak yukarıda yer almamaktadır. Yine Gilligan'ın benlik üzerine yürüttüğü bir çalışmaya göre, kadın ve erkekler benliklerine ilişkin yöneltilen sorularda dahi farklı noktalara odaklanarak cevap vermektedirler. Kadınlar benlik kurgularını başkalarıyla kurdukları ilişkiler ve kurdukları derin bağları işaret ederek tarif ederken, erkekler ise diğerinden farklılıklarına odaklanarak kim olduklarını tarif etmektedirler. Ayrıca Gilligan'ın (1982) bakım etiğine ilişkin açıklamalarında hiyerarşik bir yapılanma vardır ancak Kohlberg'in (1968) kuramında yer alan katı bir basamaklandırma sistemi mevcut değildir. Gilligan, bakım etiğine ilişkin basamaklı yapıyı tarif ederken kişilerin en alt düzeyde benliğin ihtiyaçlarına, bir üst düzeyde ise ötekilerin ihtiyaçlarına ve en üst düzeyde evrensel olarak ötekilere yönelik bir ilgi kaygısına sahip olduklarını dile getirmektedir. Öte yandan belirtmek gerekir ki Gilligan'ın görüşlerinin aksine, incelemeler erkek ve kadınlar arasında adalet ve bakım yönelimine ilişkin ahlaki akıl yürütmeye bu denli net farklılıkların olmadığına işaret etmektedir (Jaffee ve Hyde, 2000; Walker, 1989).

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ahlaka ilişkin açıklamaların kültürel ve bağlamsal faktörleri göz ardı etmesinin, Kohlberg'in sunduğu tekçi bakış açısının ve duygusal değerlendirmelerin ele alınmamasının yarattığı eksikliklere işaret etmesi açısından Gilligan literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu katkı güncel ahlak kuramlarında yer alan çoğulcu bakış açısının literatürdeki ilk örneklerinden bir tanesi olarak değerlendirilebilir (Cesur, 2018). Ahlaka ilişkin karar alma çalışmalarına

farklı bir bakış açısı ise Turiel'in (1983) sosyal etkileşimlerin önemini vurguladığı sosyal alan kuramı ile öne sürülmüştür. Bir sonraki bölümde Turiel'in sosyal alan kuramına değinilecektir.

1.2.5. Turiel'in Sosyal Alan Kuramı

Turiel (1983) Sosyal Alan Kuramını öne sürerek daha önce ahlaki gelişimle ilgili öne sürülen Piaget, Kohlberg ve Gilligan'ın açıklamalarından farklı bir yaklaşım sunmuştur. Sosyal Alan Kuramının (Turiel, 1983) yaklaşımına göre sosyal bilginin ediniminde sosyal etkileşimler önemli bir role sahiptir. Bireyler sosyal dünya hakkındaki bilgilerini deneyimleri vasıtasıyla oluştururken üç ayrı alanda edindikleri sosyal bilgileri kavramsallaştırmaktadırlar. Bu üç ayrı alan; psikolojik alan, sosyal toplumsal alan ve ahlaki alan olarak adlandırılmaktadır. Yaklaşımın test edildiği çalışmaların da onayladığı üzere, bu üç ayrı alana ilişkin değerlendirmeler erken yaş dönemlerinden itibaren uygun şekilde yapılabilir. Özellikle belirtmek gerekir ki Turiel yaklaşımında basamaklı bir ilerleyiş tasvir etmek yerine, üç ayrı alanın birbirinden bağımsız bir şekilde ve farklı gelişimsel örüntülerle ilerleyebileceğini öne sürmüştür.

Yapılan çalışmalar sonucunda, çocukların erken yaşlardan itibaren zarar veya haksızlık gibi ahlaki ihlal içeren durumları birine saygısızlık yapmak, afiyet olsun dememek gibi sosyal toplumsal kuralların ihlalinden daha ciddi durumlar olarak değerlendirdikleri görülmüştür (Smetana, 1981; Tisak ve Turiel, 1988). Özel olarak ahlaki alan kişilerin haksızlıktan kaçınma, zarardan uzak durma ve başkalarının iyilik halini gözeten değerlendirmelerini kapsamaktadır. Bununla birlikte, ahlaki ihlallerden biri diğerinden daha üst veya alt basamakta ahlaki bir olgunlaşmaya tekabül etmemekte, birbirinden bağımsız değerlendirilmektedir. Örneğin zarardan uzak olmak bir durumda haksızlıktan kaçınmaktan daha ön planda tutulabilmektedir ve bu durum kişinin ahlaki olgunluğuna ilişkin bir gösterge olmamaktadır. Daha açık şekilde belirtmek gerekirse, bireyler farklı bağlamlarda farklı ahlaki önceliklere sahip olabilmektedirler (Smetana, 2006). Geleneksel veya otoriter kuralların etkisinden bağımsız bir şekilde alınan adalet-hak temelli kararlar, Kohlberg'in (1968) kuramında beşinci basamağa tekabül etmektedir. Oysa adalete ilişkin kararlar sosyal

geleneksel kurallardan daha erken yaşlarda ayrıştırılabilmektedir (Smetana, 1995). Bununla birlikte, çalışmalar özellikle adalete ilişkin değerlendirmelere başvurma sıklığı konusunda yaşla birlikte artış olduğunu da göstermektedir. Zarara ve iyilik haline ilişkin değerlendirmeler ise adalete nazaran, daha erken yaşlarda daha sık başvuru alan konuları olarak görülmektedir (Smetana, 2006). Turiel (1989), yaşa bağlı değişikliklerin ahlaki alanda verilen kararların “gerekçelendirilmesi” açısından ortaya çıktığını belirtmektedir. Dolayısıyla bu üç alanın gelişimsel bir farklılığı barındırmaması, yapılan gerekçelendirmelerde farklılık olmadığı anlamını taşımamaktadır.

Bireyler erken yaşlardan itibaren sosyal standartların, ahlaki değerlerin veya psikolojik değerlerin bir arada bulunduğu ve birbirlerinden ayrılması zor biçimde ihlal edildiği karmaşık durumlarla karşılaşır. Sosyal etkileşimlerinden edindikleri bilgiler vasıtasıyla çocukluk döneminden itibaren bireyler her üç alan için ayrı sınıflandırmalar kullanarak sosyal yargılarda bulunurlar. Turiel, özellikle sosyal toplumsal kural ihlallerini edinmede yetişkinlerin çocuklara yönlendirmelerde bulunduğunu belirtmektedir. Ahlaki ihlallerin kavramsallaştırılmasında ise çoğunlukla yetişkinler ve çocuklar arasında bir uyum söz konusudur ve bu yargılamalar ahlakın genel-geçer tanımlamalarına uygun şekilde gerçekleştirilmektedir.

Ahlaka ilişkin akıl yürütmeyi sosyal toplumsal akıl yürütme ve psikolojik akıl yürütmeden daha üst veya daha alt bir konuma yerleştirmeden, birbirinden bağımsız sosyal bilgi edinme alanları olarak tanımlaması, Turiel’in yaklaşımının güçlü yönlerindendir. Turiel, adalete ilişkin akıl yürütme, bakım gösterme ve zarardan kaçınmayı ahlaki alan içerisinde değerlendirmiştir. Psikolojideki güncel ahlak kuramlarında da (Curry, 2016; Haidt, 2001) benzer şekilde ahlaka ilişkin açıklamaların çoğulcu bir perspektifle ve birinin diğerinden hiyerarşik olarak üstte yer almadığı ahlaki değerler sistemi olarak açıkladığı görülmektedir. Turiel’in (1989) yaklaşımı ahlaka ilişkin sosyal bağlamın önemli rolünü göz ardı etmemesi açısından önemlidir. Bir sonraki bölümde, bu görüşe paralel olarak, bağlamın ahlaki akıl yürütme üzerindeki şekillendirici rolünü özellikle vurgulayan İlişki Düzenleme Modelinden (Rai ve Fiske, 2011) bahsedilecektir.

1.2.6. İlişki Düzenleme Modeli Olarak Ahlak

Rai ve Fiske (2011) ahlaki kararların, davranışların ve motivasyonların bağlamdan ayrı düşünülmesinin eksiklik yaratacağını öne sürmüş ve önceki kuramların varsayımlarından farklı olarak ahlakın ilişkilerdeki düzenleyici rolüne odaklanmıştır. Buna paralel olarak dört farklı ilişki modeli betimlemiş ve dört ilişki modeline göre (müşterek paylaşım, otorite sıralaması, eşitlik ve orana dayalı düzen) ahlaka ilişkin değerlendirmelerin farklılaşacağını belirtmiştir. Kısaca açıklamak gerekirse bu dört model, ilişkilerin temelini oluşturan dört ayrı güdü ile açıklanmaktadır ki bu bağlamlara yönelik olarak kişiler aynı konu üzerinde farklı yargılamalar veya davranışlar sergilemektedirler. Müşterek paylaşım ilişki modelinde temel yargılama kararları, ortak paylaşım üzerinden açıklanır ve temel güdü bu model için birlik olma motivasyonudur. Kısaca belirtmek gerekirse, bu ilişki türünde gözetilen temeller aynı grup içinde algıladığımız kişilerle ilişkilerimizde ortaklığın korunduğu, eşdeğer paylaşımlara dayanmaktadır. Otorite sıralamasına dayalı ilişki modelinde ise “yetki” sıralaması daha önemlidir ve bu ilişki modeli hiyerarşik bir yapılanmanın getirdiği işlevselliğe dayanmaktadır. Toplum veya gruplarda farklı kast, yaş veya cinsiyet gibi bireylerarası hiyerarşideki sıralamaya göre karar alma ve hiyerarşik düzeni devam ettirme, bu ilişki modelinde ön planda olan motivasyondur. Eşitlik ilişki modelinde, kişiler eşitliğin var olduğu bir dengeyi sağlamak ve bu dengeyi korumayı gözetmektedirler. Eşit sıra alma, karşılıklılık, yazı tura atma gibi prosedürleri kullanmak buna örnek olarak verilmektedir. Eşitlik ilişki modeli eşitlikçi güdüler üzerinden açıklanır. İnsan ve bazı diğer primatların yaşantısında eşitlikçi bir güdülenme işlevsel bir role sahiptir. Orana dayalı düzen olarak isimlendirilen ilişki modelinde ise kararlar birbiriyle karşılaştırılabilir düzlemde olmayan farklı çıktıların oranlarının kıyaslanmasıyla gerçekleştirilir. Orantılılık güdüsünün temelinde açıklanan orana dayalı düzen modelinin gündelik hayatta karşılaşılabileceğimiz örnekleri; verilen emeğe, harcanan zamana, yapılan katkıya göre ödül verme veya verilecek cezanın suça göre artması veya azalması olabilir. Bireyler farklı bağlamlarda farklı ilişki modellerini önceleyebilirler. Dolayısıyla bir kişi tek bir ilişki modelini çoğu ilişkisinde gözetebileceği gibi, aynı kişi kurduğu ilişkinin içeriğine bağlı olarak farklı modelleri önceliyor da olabilir.

Diğer bir deyişle içinde bulunulan bağlam, kişiyi bir modeli diğerinden daha fazla tercih etmeye yönlendirebilir.

Rai ve Fiske (2011) benzer bir durumun adaletin değerlendirilmesi için geçerli olduğunu öne sürmektedirler. Eşitlikçi dağılım otorite sıralamasına dayalı ilişki modelinin geçerli olduğu bir ilişki bağlamı içerisinde tercih edildiğinde ahlaki bir ihlal olarak değerlendirilebilir; müşterek paylaşım dayalı ilişki modelinin ön planda olduğu bir bağlamda bireyler grup içinde kimin ne kadar pay alacağını takibini kaba bir yaklaşım olarak değerlendirip, bunun yerine basitçe “ihtiyaç” olan kaynağın o kişiye iletilmesini gerekli görebilirler. Başka bir bağlamda, orana dayalı düzenin daha işlevsel olduğu bir durumda ise eşitlikçi bir paylaşım bir tür haksızlık olarak değerlendirilebilir. Diğer bir deyişle ilişki modelleri kuramına göre adaletin tarifi her bağlamda tarafsızlık ve eşit muamele olarak yorumlanmamaktadır.

Toparlamak gerekirse, Rai ve Fiske (2011) ahlaki yargılamaları veya davranışları bir erdemler listesi oluşturarak veya basamaklı bir ilerleyişin ürünü olarak ele almamış, bunun yerine dünden bugüne farklı kuramlarda bahsi geçen ahlaki erdemlerin farklı ilişki modellerinin içerisinde farklı şekilde değerlendirilebileceğini söylemişlerdir. Bu durumda özel olarak belirtmek gerekirse adaletle ilişkin değerlendirmeler de içinde bulunulan bağlamın getirilerinden bağımsız şekilde ele alındığı takdirde eksik bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Öte yandan bu bakış açısı, gelecek çalışmalar için farklı ilişki modellerinin ön plana çıktığı bireysel ve toplumsal durumlarda ya da bir ilişki modelinin diğerinden daha fazla başvurulduğu kültürlerde, adaletle ilişkin farklı değerlendirmeleri incelemeye de kapı aralamaktadır (Tepe ve Aydınli-Karakulak, 2019).

Ahlaki yargılamaların, çoklu, evrensel ve eşdeğer nitelikte ahlaki motivasyonlar üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini öne süren bir başka kuram ise Haidt'ın (2001, 2007) öne sürdüğü Ahlaki Temeller Kuramı'dır. Bir sonraki bölümde güncel ahlak psikolojisi literatüründe en sık başvuru alan kuramlardan bir tanesi olan Ahlaki Temeller Kuramı'na ilişkin temel argümanlardan bahsedilmektedir.

1.2.7. Ahlaki Temeller Kuramı

Ahlak psikolojisi literatüründe en fazla atıf alan kuramlardan bir tanesi temel argümanlarını Haidt'ın (2001, 2007) öne sürdüğü Ahlaki Temeller Kuramıdır. Evrimsel ve sezgiselci bir yaklaşım sunan Haidt (2001) ahlak psikolojisi literatüründe hâkim olan yaklaşımların ahlaki davranış ve yargılamaya ilişkin eksik bir portre çizmesini eleştirdi ve duyguların rolünü hesaba katmamanın ahlaki süreçleri anlamada yanlış bir yaklaşım ortaya çıkardığını belirtti. Buna göre, ahlak psikolojisi literatüründe dünden bugüne öne çıkmış yaklaşımların temel argümanları, ahlaki ikilemlere verilen cevapların rasyonel süreçlerin izinde ilerlediğini öne sürerken duygusal süreçlerin ve otomatik tepkilerin rolünü yadsımaktadır. Oysa Haidt (2001; 2007; Haidt, Bjorkland ve Murphy, 2000) ahlaki ikilemlerle karşılaştığımız ilk andaki tepkimizin büyük ölçüde duygusal süreçlerin etkisi altında olduğunu ve ilk tepkinin ardından verilen ahlaki kararın rasyonalize edilerek gerekçelendirildiğini belirtmektedir. Dolayısıyla Haidt (2007), ahlaki muhakemenin bir post hoc süreçte tekabül ediyor olmasına rağmen, duygusal tepkilerin yoğun olduğu birincil süreçlerden daha fazla göz önünde bulundurulmasını eleştirmektedir. Örneğin kişiye ahlaki bir ihlalin doğru ve yanlışlığının değerlendirilmesi imkânı sunulduğunda ilk tepkisi ahlaki ihlalin yanlış olduğuna ilişkin görüşünü sunmak olurken, ardından bu tepkisini açıklaması istendiğinde, kişi bunu gerekçelendirecek bir takım post hoc açıklamalar sunacaktır. Haidt (2007), herhangi bir zarar veya adaletsizlik içermeyen senaryolarda dahi kişilerin yaptığı ahlaki olarak doğru/yanlış yargılamalarının gerekçeleri sorduğunda, “ahlaki şaşakalma” durumunu deneyimlediklerini ifade etmektedir (Haidt, Bjorklund ve Murphy, 2000).

Literatürde yer alan hâkim ahlaki yaklaşımlarda duygusal süreçler görece daha az yer edinmiştir. Örneğin Kohlberg'in yaklaşımı bir ahlak filozofunun gelişimsel örüntüsünü ortaya sererken duygusal süreçlerin rolünü azımsamakta, evrimsel psikolojinin ahlaka ilişkin argümanları ise çoğunlukla karşılıklılık ve akraba seçilimi ilkeleri için açıklamalar yaparken grup seçiliminin ahlaki karar almadaki önemli rolünü atlamaktadır. Haidt'ın (2007) öne sürdüğü Ahlaki Temeller Kuramı ise iç-dış grup dinamiklerinin ahlaki karar almadaki önemini vurgulamakta ve ahlaka

ilişkin değerlendirmelerin yalnızca bireysel (zarar/bakım ve adalet) boyutlarla değil, antropolojik çalışmaların bulgularından da hareketle (Shweder, Much, Mahapatra ve Park, 1997) gruplar arası dinamiklerin gözetildiği bağlanım boyutlarıyla da ilişkili olduğunu iddia etmektedir. Buna göre Ahlaki Temeller Kuramında (Haidt, 2001) kişilerin ahlaki karar almada başvurduğu evrimsel kökenli beş farklı ahlaki temel olduğu öne sürülmektedir: Zarar vermeye karşı bakım verme, adalete karşı hilekarlık, gruba sadakate karşı ihanet, otoriteye itaate karşı itaatsizlik ve saflık/kutsallığa karşı yozlaşma. Graham vd. (2013) ahlaki değerlendirmede bu beş temele başvurmada kültürel ve politik yönelime ilişkin farklılıkların varlığına işaret etmiş (Graham, Haidt ve Nosek, 2009; Haidt, 2012) ancak bu beş temelin evrimsel sürecin bir ürünü olduğunu ve insan ahlaki için evrensel bir önem taşıdığının da altını çizmişlerdir.

Kısaca açıklamak gerekirse bakım verme ahlaki temeli özel olarak yeni doğan yavruya bakım sağlamak konusunda memeli yaşantısında işlevsel bir role sahiptir. Memeli yavrusunun hayatta kalabilmesi için bakım verenin onun acıya ilişkin gönderdiği sinyalleri hızlı bir şekilde fark etmesi ve zararın ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bakım verme/zarardan kaçınma boyutunun tetikleyicileri, birinin acı çektiği, ihtiyaç sahibi olduğu durumlardır. Bu durumlar özel durumlarla kısıtlanmak yerine farklı bağlamlarda, üçüncü kişi olarak dahil olduğumuz durumları da kapsamak üzere ortaya çıkmaktadır. Adalet boyutu ise memelilerin yaşantısında kaynakların dağılımının en uygun şekilde gerçekleştirilmesi ve bu sayede ortaya çıkacak anlaşmazlıkların önüne geçilmesi için önemli bir işleve sahiptir. Ayrıca adalete ilişkin hassasiyetlerin fonksiyonlarından bir diğeri, işbirliğinin faydalarını sömüren grup üyelerinin yani diğer bir deyişle beleşçilerin tespitinin sağlanmasıdır. Ahlaki Temeller Kuramında adalete ilişkin hassasiyetlerin açıklaması, Trivers'in (1971) karşılıklı özgecilik açıklamasından faydalanılarak gerçekleştirilmiştir. Buna göre adalet hassasiyetine sahip zihinler hilenin tespitini daha doğru şekilde yapabilecek ve böylece “kısasa kısas” (*tit for tat*) yoluyla grup içi iş bölümünü ve kaynak dağılımını daha etkili şekilde gerçekleştirebilecektir. Ahlaki Temeller Kuramında grup içinde işbirliğinin güçlenmesi ve işbirliğini tehdit edici unsurların ortadan kaldırılması için işlevsel bir rolü olan diğer bir hassasiyet ise “grup içi sadakat” olarak belirtilmiştir. İnsanlar ve diğer primatlar için gruba bağlılık

işbirliğinin sürdürülmesi için önemli bir erdem olarak var olagelmıştır. Gruba bağlılık gösterme ve sadakatsizlikten kaçınma özellikle dış grubun tehditlerine karşı iç grubun güçlendirilmesi ve bu sayede grubun hayatta kalma ihtimalini ve güçlenme ihtimalini arttırdığında işlevsel bir role sahiptir. Gruba bağlılığın ve grup yaşantısının korunmasının bir diğer yolu ise grup içindeki hiyerarşiye uyum gösterme ve hiyerarşik düzeni tehdit edecek durumlara karşı tetikte olmaktır. Hiyerarşinin korunması işbirliğine gelen tehditlerin en uygun ve hızlı şekilde çözülebilmesi için primat yaşantısında da önemli bir role sahip olmuştur. Hiyerarşik düzen içinde en üst seviyede olan grup üyesi veya üyeleri, hiyerarşinin alt basamaklarında yer alan üyelerin korunmasında ve kaynakların dağılımı konusunda sorumluluk alırlar. Grubun tehlikeyle karşılaştığı durumlarda da inisiyatif hiyerarşinin üst basamaklarında yer alan üyelere aittir. Modern dünyada hiyerarşinin üst basamaklarındaki üyelerin karşılığı elbette primat yaşantısından farklı olarak liderler, patronlar veya mahkemelere tekabül etmektedir (Rai ve Fiske, 2011). Ahlaki Temeller Kuramında saflık/kutsallık ahlaki temeli ise tiksinden adaptif rolünden yola çıkarak açıklanmaktadır. İnsanların hayatta kalabilmesi adına evrimleştiği düşünülen tiksinden duygusunun en önemli işlevi patojenlerden uzak durabilmek ve böylece bağışıklık sistemini koruyarak hayatta kalma şansını arttırmak olarak belirtilmektedir. Öte yandan, tiksinden -insanlara özgü olarak- saflık ve kutsallık atfedilen değerlerin ihlali de ortaya çıkan sosyal bir duygudur (Rozin, Lowery, Imada ve Haidt, 1999). Dolayısıyla kuram insanların kutsallığa verdiği önemin kökenlerinin evrimsel olarak “tiksinme” duygusunun adaptif rolüne dayandığı iddiasını barındırmaktadır. Eşcinsel ilişkiler veya genetiği değiştirilmiş organizmalara yönelik önyargıların temelinde bu hassasiyetin yattığı tartışılmaktadır. Saflığın bozulduğu durumları ahlaken daha olumsuz değerlendirme eğilimi, tiksinden duygusunun patojenlerden korunmadan saflığı bozan sosyal durumlara genelleştirilmiş olmasının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Ahlaki Temeller Kuramı’nda, antropolojik bulguların da işaret ettiği gibi (Shweder, Much, Mahapatra ve Park, 1997) ahlaka ilişkin yalnızca bireysel temelli (bakım veya adalet) değil, grubun bağlılığını da kapsayan (grup içi sadakat, otoriteye itaat ve saflık/kutsallık) birden fazla ahlaki hassasiyet olduğu öne sürülmektedir. Bu

yönüyle kuram ahlaki değerlendirmelere ilişkin oldukça kapsamlı ve zengin bir çerçeve sunmaktadır. Kuramın eleştiri aldığı noktalarından birisi duygusal süreçleri göz önünde bulundururken rasyonel süreçleri azımsaması olmuştur (Saltzstein ve Kasachkoff, 2004). Öte yandan Curry (2016) özellikle “tiksinme” boyutunun memelilerin yaşantısında işbirliğinin güçlenmesinde özel bir rolü olmamasına rağmen, kuramda ahlaki bir temel olarak yer almasını eleştirmektedir. Bu eleştirilerin paralelinde Curry (2016) daha güncel bir model öne sürmüş ve bu modeli İşbirliği Olarak Ahlak (*Morality as Cooperation*) olarak isimlendirmiştir. Bir sonraki bölümde İşbirliği Olarak Ahlak kuramına ve kuramın temel varsayımlarına değinilmiştir.

1.2.8. İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı

İşbirliği Olarak Ahlak Kuramına göre ahlaki değerler insanların ve diğer bazı memelilerin evrimsel geçmişinde işbirliğine ilişkin ortaya çıkabilecek problemlere getirilmiş farklı çözümler sunmaktadır (Curry, 2016). Birlikte ele alındığında, bu ahlaki değerlerin en önemli işlevlerinden birisi sosyal, işbirlikçi ve özgeci davranışların sergilemesi için motivasyon kaynağı oluşturmastır. Öte yandan bu hassasiyetler yalnızca sosyal bir temele değil aynı zamanda biyolojik bir temele de sahiptir. Dolayısıyla İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı’na göre ahlaki hassasiyetlerin anlaşılmasında, işbirliğine ilişkin problemlerin hem biyolojik hem de kültürel çözümlerinin bileşkesinden faydalanılmalıdır. Curry (2016) ahlaka ilişkin işbirliği temelli kuramlarda grup süreçleri göz önünde bulundurulurken, biyolojik çözümlerin göz ardı edildiğini öne sürmektedir. İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı ise Oyun Kuramı’nın temel argümanlarından faydalanarak ahlaka ilişkin değerlerin tüm yönleriyle, ya da en azından daha geniş bir perspektif sunarak ele alınabileceğini iddia etmektedir.

İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı (Curry, Chesters ve Van Lissa, 2019) insanların ahlaka ilişkin değerleri ve davranışlarının yedi farklı değer alanı üzerinden temellendiğini öne sürmektedir. Bu değerlerin birbirinden farklı ahlaki alanlara tekabül etmesi, işbirliğine ilişkin problemlerin çözümünde evrimsel geçmişimizde farklı çözümler sunmalarından ileri gelmektedir. Buna göre aile değerleri, gruba

sadakat, karşılıklılık, kahramanlık, itaat, adalet ve mülkiyet değerleri, toplamı sıfır olmayan oyun kuramının açıklamalarına paralel olarak evrensel olarak geçerli bulunan ahlaki değerlerdir.

Bireyler genlerini korumak ve yaymak adına diğerlerine göre aile üyelerine daha fazla yatırımda bulunurlar. Aile üyelerinin hayatta kalma şansını azaltan koşulları ortadan kaldırmaya ve sağlıklı genler yaymaya yönelik yatırımda bulunmak, evrimsel sürecin biyolojik kökenli bir gerekliliği olarak açıklanmaktadır. Ortak genlere sahip grup üyeleri arasında yardımlaşma, yeni doğan yavruya bakım sağlama, soy içi üremeden kaçınma gibi değerler “ahlaki” çerçevede ele alınır. Zira aile değerlerine ilişkin ihlaller üyelerin ortak şekilde zararınadır ya da bu ihlallerin önlenmesi üyelerin ortak şekilde faydasınadır. Dolayısıyla akraba seçiliminin (*kin selection*; Hamilton, 1963) evrimsel süreçteki işlevsel rolü, işbirliğinin sekteye uğramasına yol açabilecek sorunlardan bir tanesine çözüm oluştururken aynı zamanda “aileye ilişkin değerlerin” ahlaki bir alan içerisinde ele alınmasına yol açan motivasyonların da kaynağını oluşturur.

Bununla birlikte, yalnızca aile üyelerine veya kan bağımlı olanlara karşı değil, iç grubumuzun diğer üyelerine karşı kayırmacı bir tavır takınmayı da ahlaki bir değer olarak ele alırız. İç gruba sadakat, Ahlaki Temeller Kuramında (Graham, vd., 2013) olduğu gibi İşbirliği Olarak Ahlak Kuramında da, evrimsel geçmişimizde işbirliğine ilişkin problemlerin çözümü için etkili stratejilerden birisi olarak betimlenmiştir (Curry, 2016). İşbirliği Olarak Ahlak Kuramına göre insanlar ve bazı diğer memelilerin grupla uyum halinde yaşamalarının sağladığı ortak faydalardan birisi belirsizlik durumlarıyla daha iyi baş edebilmek adına gerekli koordinasyonun hızlı ve etkili şekilde sağlanmasıdır. Buna paralel olarak insanlar için uyum sağlama, sadakat, birlik ve dayanışma erdemleri gruba sadakat ahlaki değerine motivasyon sağlayan önemli erdemler olarak betimlenmektedir.

Öte yandan grup içinde koordinasyonun sağlanmasının bir başka ortak faydası beleşçilerin (*free-riders*) tespit edilmesini kolaylaştırmasıdır. İşbirliğinin faydalarına bedel ödmeden ulaşan beleşçilerin tespitini ve aldatma/hilekarlığın önüne geçilmesini sağlamak adına karşılıklı özgecilik ilkesi işlevsel bir strateji olarak

ele alınmaktadır (Trivers, 1971). Buna paralel olarak güvenilirlik, suçluluk duygusu, şükran gibi erdemler İşbirliği Olarak Ahlak Kuramının içinde “karşılıklılık” ahlaki değerinin uzantısı olan motivasyonlar olarak değerlendirilmektedir.

İşbirliğinin evriminde öne çıkan problemlerden bir diğeri kaynakların dağılımında uzlaşımın sağlanması ve ortaya çıkacak anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulmasıdır. İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı yiyecek ve benzeri kaynakların dağılımı, yaşam bölgesinin paylaşılması ve eş seçimi gibi farklı alanlarda yaşanabilecek potansiyel çatışmaların önüne geçmek adına üç ayrı stratejinin geliştiğini öne sürmektedir: 1) kahramanlık ve itaat, 2) adalet ve 3) mülkiyet. Kahramanlık değeri çatışmaların çözülmesi adına savaşçı yeteneklerin (*fighting abilities*) ortaya koyulması olarak betimlenmektedir. Diğer bir ahlaki değer olan itaat ise aynı çatışmaların çözümü için farklı bir stratejiyi betimler ki bu strateji zayıfın güçlü olanı desteklemesi yoluyla hiyerarşinin korunmasını sağlamaktadır. İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı hem kahramanlık hem de itaat değerlerini rekabetin çıkmaz yaratabileceği durumlarla baş etmede optimal çözüm yoluna ulaşmak için gerekli karakteristik özellikler olarak ele alır. Diğer bir deyişle hem barışçıl ve boyun eğici hem de savaşçı ve hakimiyetçi yaklaşımların grubun yararına birlikte katkı sunduğunu öne sürmektedir ve kuramın içerisinde bu iki ahlaki değer birlikte ele alınmaktadır. Bu iki uzlaşmaz gibi gözüken ahlaki değer insanlar için önemli erdemlerde de kendini göstermektedir. Kahramanlık değeri; cesaret, yüreklilik, kendini diğerleri için feda etme gibi erdemlerle temsil edilirken, itaat değeri ise boyun eğme, hürmet gösterme, saygı erdemleriyle temsil edilmektedir. Curry (2016) işbirliğinin güçlenmesi için bir grupta hem barışçıl güvercinlere hem de savaşçı şahinlere ihtiyaç olduğunun altını çizmektedir.

Kaynakların dağılımında uzlaşımın sağlanmasının bir başka yolu ise bölünebilir kaynakların uygun şekilde dağıtımının sağlanmasıdır. “Ben kestim, sen seç”, “ortada buluşma”, “farkı bölme” ve “sırayla alma” gibi dağıtıma ilişkin kuralların eski ve yaygın anlaşmazlıkları çözme aracı olarak insanlar tarafından tercih edildiği bilinmektedir. Oyun Kuramı, bölüştürülebilir kaynakların dağılımını bir “pazarlık sorunu” olarak ele alır. Buna göre alıcı ve dağıtıcıların göz önünde bulundurduğu önemli bir faktör kaynak dağılımının dengesidir. Sosyal bağlamın

içeriğine ve kişilerarası hiyerarşik rollere bağlı olarak dengenin korunmasına yönelik stratejilerde değişiklikler gözlenebilir. Hiyerarşik yapının baskın olduğu bağlamlarda eşitlik adaletli görülmeyebilir. Bununla birlikte, kaynak dağılımında liyakati göz önünde bulundurmak hem çocuklar (Kanngiesser ve Warneken, 2012; Rizzo, Elenbaas, Cooley ve Killen, 2016) hem de yetişkinler (Rai ve Fiske, 2011) için dengenin korunmasının bir diğer yoludur. Öte yandan çalışma sonuçlarının da desteklediği gibi eşit statüde üyelerin dağılımlardan eşit pay alması, yaygın olarak kabul edilen bir stratejidir (Deutsch, 1975). Dolayısıyla kaynak dağılımlarında ortaya çıkabilecek potansiyel problemlerin optimal çözümü, tarafların gücünün ve bağlamın göz önünde bulundurulması yoluyla, dengenin sağlanmasıdır. Zira bu stratejilerin benimsenmesi grubun tüm üyeleri için ortak fayda sağlayacağından, adil dağılım insan ve bazı diğer memelilerin yaşantısında özel bir öneme sahip olmuştur. Buna paralel olarak çocukluğun erken dönemlerinden itibaren adaletle ilişkin hassasiyetlerin ortaya çıktığını kanıtlayan ampirik veriler giderek çoğalmaktadır (Lucca, Pospisil ve Sommerville, 2018).

İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı'nın kaynakların dağılımında uzlaşımın sağlanmasına yönelik öne sürdüğü son strateji ise mülkiyete ilişkin değerlere tekabül etmektedir. Kaynağın önceden sahiplenilmesi (*prior possession*) yoluyla grup içinde oldukça maliyetli şekilde sonuçlanabilecek çatışmaların önüne geçilebilmektedir. Mülkiyete ilişkin hassasiyetler insan harici primatlarda da kendini göstermektedir (Brosnan, 2011). Bununla birlikte, çocuklar da erken yaştan itibaren bir nesnenin sahiplenilebilecek bir şey olduğunu kavrayabilmektedir (Neary, Friedman ve Burnstein, 2009). Mülkiyete ilişkin hassasiyetlerin evrenselliğini gösterebilecek başka bir örnek ise hırsızlığın ahlaki olarak olumsuz karşılanması ve cezalandırılması gereken bir davranış olarak görülmesi olabilir. Buna ilaveten, kişiler rasyonel bir nedeni olmaksızın kendilerine ait olan nesneleri, diğerlerinden daha değerli olarak algılamaktadırlar (*endowment effect*; Kahneman ve Tversky, 1979). Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde, İşbirliği Olarak Ahlak Kuramı, mülkiyete ilişkin değerleri, grup içinde oluşabilecek potansiyel çatışmaların önlenmesi yoluyla işbirliğinin sürdürülmesine fayda sağlayacak ahlaki değerlerin bir diğeri olarak değerlendirmiştir.

İşbirliği Olarak Ahlak kuramı, adalete ilişkin değerleri ele alırken ekonomi oyununun varsayımlarına dayanarak açıklamalarda bulunmaktadır. Bu açıklamalara ilaveten, argümanlarına destek olarak Fehr ve Schmidt'in öne sürdüğü Haksızlıktan Kaçınma Modelinin test edildiği çalışmaları örnek vermektedir. Haksızlıktan Kaçınma Modeli ve İşbirliği Olarak Ahlak kuramı benzer şekilde adaletin işbirliğinin güçlenmesi adına temel bir motivasyon olduğu görüşünü savunmakta ve varsayımlarını ekonomi oyununun temel argümanlarına dayandırmaktadır. Bir sonraki bölümde Haksızlıktan Kaçınma Modelinin temel varsayımlarına ve ilgili çalışma sonuçlarına değinilecektir.

1.2.9. Haksızlıktan Kaçınma Modeli

Fehr ve Schmidt (1999), adaletin insan davranışı için öneminin klasik ekonomi modellerinde göz ardı edildiğini belirterek adalete ilişkin davranışların hem rekabet hem de işbirliğini birlikte ele alan yeni bir model öne sürdüler. Klasik ekonomik modeller, tüm insanların maddi çıkarlarını maksimize etmeye yatkın olduğunu ve davranışlarında sosyal hedefleri önemsemediklerini öngörmektedir. Bu varsayım bir yandan da kişilerin sonuç odaklı olarak ve rasyonel süreçlerin paralelinde kaynak dağılımları gerçekleştireceklerini öne sürmektedir. Dolayısıyla klasik ekonomide kaynak dağılımlarına ilişkin karar almaya dair öne sürülen açıklamalar benmerkezci bir yaklaşıma sahiptir ve insanların bencil bir doğası olduğu varsayımına dayanmaktadır (von Neumann ve Morgenstern, 1944). Öte yandan çalışmalar, insanların yalnızca faydayı maksimize etmek üzere tercihte bulunmadıklarını, bunun yerine çeşitli sosyal kaygıları göz önünde bulundurduklarını da göstermektedir. Fehr ve Schmidt (1999) adaletin kaynak dağılımına ilişkin karar alma ve davranışlarda göz önünde bulundurulması gereken, merkezi rolde bir motivasyon olduğunu belirtmektedirler. Bu modelde adalet benmerkezci bir haksızlıktan kaçınma stratejisi olarak kavramsallaştırılmıştır. Buna göre kişiler haksızlıktan kaçınmaya dair bir motivasyona sahiptir ve bu motivasyon işbirliğinin güçlenmesi adına özel bir öneme sahiptir. İnsanlar, eşitlikçi sonuçlara ulaşabilmek için yeri geldiğinde kendi kazançlarından feragat edebilmektedirler. Diğer taraftan yapılan çalışmalar kişilerin yalnızca adalete ilişkin hassasiyetleri göz önünde

bulundurmadıklarını, bencil ve faydayı maksimize etmeye odaklı tercihlerde bulunduklarını da göstermektedir. Özellikle rekabetin baskın olduğu bağlamlarda kişiler kendi kazançlarını maksimum düzeye çekecek şekilde hareket ediyor gibi gözükmektedirler (Barker, Barclay ve Reeve, 2012; Shaw, DeScioli ve Olson, 2012). Bu durumda kişilerin saf bir şekilde adil veya tamamen bencil tercihlerde bulunmalarını savunmak anlamlı olmayacaktır. Fehr ve Schmidt (1999) bu iki farklı davranışın tek bir çerçevede birleştirilebileceğini öne sürmüşlerdir. Kişiler diğerleri arasında gerçekleşen haksızlığı önemsemiyorlarsa benmerkezci bir şekilde davranabileceklerdir. Yine de bu kişiler kendi maddi getirilerinin mesele olduğu durumlarda, haksızlıktan kaçınma davranışı sergileyeceklerdir. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kişiler ne tamamen bencil ne de saf bir eşitlikçi prensiple hareket etmektedirler. Kişiler uzun vadede bir denge stratejisi gütmektedirler.

Bu denge, Oyun Kuramı'nın temel varsayımlarından bir tanesi olan Nash Dengesi (Nash, 1950) üzerinden açıklanmaktadır. Nash Dengesi, en basit haliyle işbirliğinde ortak kazancın tutturulması adına aktörlerin dengeyi sağlayacak şekilde davranmalarına ve dengenin sağlanmasından sonra aktörlerin sabit bir davranış örüntüsünü sürdürmelerine denir. İşbirliğinden ortak kazancın sağlanması, diğer aktörlerin niyet ve davranışlarının göz önünde bulundurulmasını gerektirir. Böylece uzun vadede kazanç her aktör için grup içinde uzun vadeli ve toplam faydayı maksimize edecek şekilde dengede tutulabilmektedir. Cezalandırma, aktörlerin kazançları arasındaki bu dengenin sağlanması için önemli rol oynar. Beleşçiler cezalandırılırsa, aktörlerin arasındaki kazanç dengesizliği ortadan kaldırılabilecektir. Diğer bir deyişle haksızlıktan kaçınma davranışının sergilenmesi, grubun içinde beleşçilik yapanların kolay ve hızlı bir şekilde tespit edilmesini sağlayacak ve uzun vadede grubun çıkarının korunmasına hizmet edecektir. Dolayısıyla Nash Dengesi cezalandırma vasıtasıyla kazançta oluşan dengesizliğin ortadan kaldırılmasını sağlaması açısından önemlidir. Zira Fehr ve Schmidt (1999) öne sürdükleri modelde, kaynak dağılımının “haksız” bir şekilde sonuçlandığı anlaşılırsa, bu haksızlığın ortadan giderilmesi için aktörlerin kaçınma davranışı sergileyerek kazancı dengeye taşıyacak yönde hareket edeceğini belirtmektedirler.

Elbette burada haksız dağılımın nasıl “yorumlandığı” önemlidir. Modelde, haksızlığın yorumlanmasında “sosyal karşılaştırmanın” devrede olduğu öne sürülmüştür. Diğer bir deyişle, haksızlıktan kaçınma davranışı kişinin kendi kazancını diğer aktörlerin kazançlarıyla kıyaslaması ve bu yolla dağılımın adil olup olmadığına ilişkin bir algı oluşturması yoluyla gerçekleştirilmektedir. Sosyal karşılaştırmanın burada temel işlevi aktörlerin kazancında dengeyi sağlamaya doğru bir eğilim oluşturmasıdır. Sosyal karşılaştırma, insanların yaşantısında birçok bağlamda önemli bir olgu olarak karşımıza çıkar. Örneğin iş memnuniyetini kişiler kendi pozisyonundaki diğer kişilerle kendi kazanımlarını karşılaştırarak ölçebilirler (Ferrer-i Carbonell, 2005). Romantik ilişkilerin içinde memnuniyetimizi anlamamızın bir yolu diğer çiftlerle kendimizi kıyaslamamızdır (Morry ve Sucharyna, 2019). Dolayısıyla benzer şekilde, adaletle ilişkin bağlamlarda da sosyal karşılaştırmanın önemli bir faktör olarak karşımıza çıkması şaşırtıcı değildir. Teorik olarak haksızlıktan kaçınma davranışı, adaletle ilişkin motivasyonların bir dışavurumudur. Buna göre adaletle ilişkin motivasyonlar partnerlerin diğerlerinin kazancını kendi kazancına kıyaslayarak yargılamasına zemin hazırlayacak bir motivasyon işlevi de görmektedir. Öte yandan Fehr ve Schmidt’in (1999) öne sürdüğü modele göre, isminden de anlaşılacağı gibi, kişiler, haksızlıkla karşılaştıkları durumlarda dengeyi sağlamak adına haksızlık oluşturan durumlardan “kaçınma” davranışı sergilemektedirler. Kahneman ve Tversky (1991) kayıptan kaçınma (*loss aversion*) davranışının birçok farklı bağlamda kendini gösterdiğini belirtmektedirler. Buna göre kişiler kazançlarını arttırmaktan ziyade, kayıptan kaçınmaya yönelik karar almaya eğilimlidirler. Bu durum, kişilerin neden avantajlı oldukları haksızlık durumlarından değil de dezavantajlı oldukları haksızlık durumlarından daha fazla kaçınma davranışı gösterdiklerini de açıklamaktadır (Blake, McAuliffe ve Warneken, 2014).

Daha detaylı şekilde belirtmek gerekirse, kişiler haksızlıktan kaçınma davranışını en genel anlamıyla iki farklı durum içerisinde sergileyebilirler: Avantajlı haksızlıktan kaçınma ve dezavantajlı haksızlıktan kaçınma davranışı. Dezavantajlı haksızlıktan kaçınma davranışı, kişilerin kaynak dağılımında diğerinden daha azına sahip olmaktan kaçınması olarak tarif edilirken, avantajlı haksızlıktan kaçınma

davranışı ise kişilerin diğerinden daha fazlasına sahip olmaktan kaçınması olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla modelde hem avantajlı hem de dezavantajlı haksızlıktan kaçınma davranışı adalete ilişkin birer motivasyon olarak betimlenmekte ve temel işlevinin işbirliğini güçlendirmek olduğu öne sürülmektedir. Fehr ve Schmidt (1999) dezavantajlı haksızlıktan kaçınma davranışının daha güçlü bir motivasyon olduğunu belirtmektedirler. Bu argüman birçok ekonomi oyunu çalışmasının sonuçlarına paraleldir; kişiler daha azına sahip olmaktan, daha fazlasına sahip olmaya gösterdiklerinden daha güçlü bir şekilde kaçınma davranışı göstermektedirler (Camerer, 2003; Engel, 2011; Fehr ve Schmidt, 1999; Gao, vd., 2018; Loewenstein, Thompson ve Bazerman, 1989). Bununla birlikte gelişimsel çalışmalarda da dezavantajlı haksızlıktan kaçınma davranışının daha erken dönemlerde ortaya çıktığı görülmektedir (Blake ve McAuliffe, 2011; Blake vd., 2014). Hem gelişimsel incelemelerin hem de bazı primat çalışmalarının beraber değerlendirilmesi sonucunda, dezavantajlı haksızlıktan kaçınmanın, işbirliğine ilişkin evrimsel geçmişimizde (avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışına göre) daha güçlü bir rolü olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir (Brosnan ve Waal, 2003; Fletcher, 2008; McAuliffe, Blake, Steinbeis ve Warneken, 2017).

Fehr ve Schmidt (1999) meşhur bir ekonomi oyunu olan Ültimat Oyununa ilişkin bulgulardan hareketle buna dair bir açıklama sunmaktadırlar. Kısaca özetlemek gerekirse, Ültimat Oyunu iki kişi arasında kaynak dağılımı gerçekleştirilen bir oyundur. Ültimat Oyununda üçüncü bir kişi veya bir bilgisayar, aktör rolündeki katılımcıya bir miktar kaynak (ki deneylerde çoğunluklar 10\$ miktarında para kullanılmaktadır) sunar. Bu kaynak, tepeden inme (*windfall*) bir kaynaktır. Diğer bir deyişle her iki katılımcı da bu kaynak için emek sarf etmemiş veya ortak bir işbirliğinin sonucunda bu kaynağa ulaşılmamıştır. Aktör rolündeki katılımcı, alıcı rolündeki (anonim) katılımcıya bu parayı dilediği miktarda bölüştürebilir veya tamamını kendine alabilir. Öte yandan alıcı, kendisine aktör tarafından sunulan bu kaynağı dilerse reddedebilir ki bu durumda hem aktör hem de alıcı hiçbir şey alamayacaktır. Dolayısıyla aktörün önerdiği miktar alıcı tarafından reddedilmediği takdirde iki taraf için de kazançlı bir sonuç ortaya çıkar. Aktör, bu sebeple alıcının sunulan miktarı reddedebileceğini göz önünde bulundurarak öneride

bulunmalıdır. Diğer türlü her iki katılımcı için de dağılım sıfır kazançla sonuçlanacaktır. Klasik ekonominin varsayımları geçerli olduğu takdirde, kişilerin bir *homo economicus* gibi karar almasını ve alıcı rolündeki kişilerin, önerilen miktarların ne olduğuna bakmaksızın her teklifi kabul etmesini beklerdik. Zira bu sayede oyundan elde edilen kazanç maksimize edilmiş olacaktır. Öte yandan ekonomi oyunu çalışmalarının bulguları, alıcı rolündeki kişilerin düşük miktarları kabul etmediklerini göstermektedir. Ültimat Oyunlarında ortalama teklifler %30-40 oranındadır (Camerer ve Thaler, 1995). Sonuçlar genel olarak tam anlamıyla eşitlikçi bir tablo çizmemekle beraber, aktör rolündeki katılımcıların kaynağın tümünü kendilerine ayırmadıklarını göstermektedir. Bu sonuçların ortaya çıkması adalete ilişkin hassasiyetlerden kaynaklanabileceği gibi alıcının sunulan teklifi reddetme ihtimalinden ve dolayısıyla oyunun sıfır kazançla sonlanması ihtimalinden de kaynaklanıyor olabilir. İkinci ihtimalin anlaşılması için, alıcının yapılan dağılımı reddetme imkanının olmadığı bir başka ekonomi oyununun sonuçlarına bakılabilir: Diktatör Oyunu.

Diktatör Oyununun prosedürü, Ültimat Oyununa benzer şekilde gerçekleşir. Oyunda tepeden inme bir miktar kaynak aktöre sunulur ve aktörün dilediği miktarı, anonim olan alıcı ile bölüştürmesi istenir. Oyunda aktör dilerse tüm parayı kendisine de alabilir. Ültimat Oyunundan farklı olarak Diktatör Oyununda alıcının sunulan miktarı reddetme hakkı yoktur ve bu sebeple aktör alıcıya sunduğu miktarın reddedilmesi kaygısını taşımayacaktır. Diktatör Oyununda alıcıya aktörler tarafından sunulan ortalama miktar yaklaşık %20 olarak belirtilmektedir (Forsythe, vd., 1994). Ortadan kazancın sıfırlanması kaygısı kalktığında karşı tarafla kendi kaynağını bölüşmenin rasyonel bir tarafı olmasa dahi aktörler alıcıya bir miktar pay vermektedirler. Buradan hareketle kullanılan ekonomi oyunu, katılımcıların dağılımlarda karar alma konusunda nasıl bir strateji belirlediği açısından önemli fark yaratıyor gibi gözükmektedir. Diktatör Oyununa ilişkin güncel bir meta-analiz çalışmasında aktörün alıcıya yaklaşık %28.3 oranında pay ayırdığı bulunmuştur (Engel, 2011). Tam anlamıyla eşitlikçi bir dağılım portresi çizmese dahi, alıcıya bir miktar para sunulması, kişilerin dağılımlar esnasında yalnızca kazancı kaybetme kaygısıyla hareket etmediklerine, kısmen de olsa karşı tarafın çıkarını da gözeterek

bir dağılım gerçekleştirdiklerine işaret etmektedir. Bir sonraki kısımda, haksızlıktan kaçınma davranışının incelendiği ekonomi oyunu çalışmalarına ilişkin incelemelerin bir kısmı kısaca ele alınacaktır.

1.3. Ekonomi Oyunu Çalışmalarında Kullanılan Yaygın Oyunlar

1.3.1. Ültimat Oyununa İlişkin İncelemeler

Güth Schmittberger ve Schwarze (1982) tarafından öne sürülmüş olan Ültimat Oyununda, aktör rolündeki katılımcının ona sunulmuş tepeden inme bir miktar kaynağı karşındaki anonim alıcı ile paylaşması istenir (Camerer, 2003; Güth Schmittberger ve Schwarze 1982). Daha önce de belirtildiği gibi Ültimat Oyunu, Diktatör Oyunundan farklı olarak, saf bir özgecilik ölçümü değildir, zira karşındaki kişinin sunulmuş miktarı reddetme ve iki tarafın kazancını da sıfıra indirme ihtimali vardır. Bu yönüyle aktör, karşındaki kişinin cezalandırma ihtimalini de göz önünde bulundurarak dağılımda bulunur. Dolayısıyla aktörün cezalandırılma kaygısı, özgeci seçimlerle iç içe geçmiş durumdadır. Öte yandan alıcının kararında ise hem adalete ilişkin kaygılar hem de diğerinden daha azına sahip olmanın getirdiği olumsuz duygulanım iç içe geçmiş durumdadır. Bu durumda alıcının kararını da tek başına adalete ilişkin hassasiyetleri göz önünde bulundurarak değerlendirmek yerine, haset duygusunun etkisini de gözetenek değerlendirmek yerinde olacaktır (Forsythe, Horowitz, Savin ve Sefton, 1994). Ortalama olarak alıcı rolündeki katılımcıların, %20 veya %30'un altında önerilen miktarları reddettiği görülmektedir (Camerer, 2003; Güth ve Kocher, 2014; Oosterbeek, Sloof ve Van de Kuilen, 2004).

Dünden bugüne çok sayıda çalışmada kullanılan Ültimat Oyununda, verilen kararların altında yatan motivasyonların anlaşılması adına farklı bilişsel ve duygusal süreçlerin etkisini içeren incelemeler gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalardan elde edilen bulgulardan bazıları, zaman baskısının altında katılımcıların daha fazla kaynak aktarımında bulundukları (Cappelletti, Güth ve Ploner, 2011) ve karar verme süresinde gecikmenin haksız dağılımların reddini azalttığını göstermektedir (Grimm ve Mengel, 2011). Öte yandan üzüntülü duygu halinin, katılımcılarda adaletsiz dağılımları reddetme ihtimalini arttırdığı fakat eğlenceli duygu halinin katılımcıların

kararları üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür (Harle ve Sanfey, 2007). Birlikte değerlendirildiğinde bu bulgular, adalete ilişkin karar almada bilişsel ve duygusal süreçlerin önemli bir rolü olduğu ve göz önünde bulundurulması gerektiğini düşündürmektedir. Charness ve Gneezy (2008) ise farklı bir açıdan yaklaşıp anonimliğin bozulduğu durumlarda, aktörlerin Ültimat Oyununda daha cömert dağılımlarda bulunup bulunmadıklarını incelemişlerdir. Sonuçlar Ültimat Oyunu için anlamlı bir etkinin ortaya çıkmadığını gösterirken Diktatör Oyunu için bulgular aktörlerin, alıcının anonimliğinin bozulduğu durumlarda daha cömert dağılımlarda bulunduklarına işaret etmektedir. Dolayısıyla kişiler, daha stratejik bir oyun olan Ültimat Oyununda sosyal ipuçlarının önemini daha az göz önünde bulundururlarken, Diktatör Oyununda tam tersine karşılarında kimin olduğu onların kararlarını etkileyen önemli bir faktör olarak yer almaktadır. Bununla birlikte yapılan bir meta-analiz çalışmasında, alıcıların giderek daha yüksek dağılımları kabul etmeye, daha düşük dağılımları reddetmeye meyilli oldukları bulunmuştur (Cooper ve Dutcher, 2001). Buradan yola çıkarak Cooper ve Dutcher (2001) alıcıların kriterlerinin deneyimle değiştiğini ve katılımcıların kazancı arttıracak tercihleri giderek öğrendiklerini öne sürmektedirler. Bir başka çalışmada ise Van Dijk ve Vermunt (2000), Ültimat Oyununda hem alıcı hem de aktöre yapılan para dağılımının iki katının sunulacağı bilgisi verildiğinde, aktörlerin aradaki farkı dengede tutmaya yönelik para tekliflerinde bulundukları görülmüştür. Öte yandan aktörlere, alıcının paranın iki katının sunulacağından haberi olmadığı bilgisi verildiğinde, aktörler para dağılımlarındaki dengeyi daha az gözetmişlerdir. Buradan hareketle aktörlerin Ültimat Oyunu gibi kayıp riskiyle karşı karşıya oldukları durumlarda eşitlikçi yaklaşımlardan ziyade faydayı maksimize etmeye yönelik akıl yürüttükleri söylenebilir. Öte yandan cinsiyete ilişkin farklılıklar da kişilerin Ültimat Oyunundaki davranışlarını etkiliyor gibi gözükmektedir. Örneğin yüksek testosteron seviyesine sahip erkekler, düşük dağılımları daha fazla reddetmektedirler (Burnham, 2007). Erkekler, kadınlarla oynadıklarında Ültimat Oyununda daha fazla kaynak aktarımı yaparken, kadınlar için karşısındaki oyuncunun cinsiyeti anlamlı bir fark yaratmamaktadır (Eckel ve Grossman, 2001; Saad ve Gill, 2001).

1.3.2. Diktatör Oyununa İlişkin İncelemeler

Diktatör Oyununun standart versiyonu ilk olarak Kahneman vd. (1986) tarafından çalışılmıştır. Oldukça meşhur bir ekonomi oyunu olan Diktatör Oyunu çalışmaları üzerine gerçekleştirilen meta analiz çalışmasında, 1992 ile 2009 yılları arasında yapılan 129 araştırmadan alınan verilere göre, diktatör (aktör) rolündeki katılımcıların %36.11'inin alıcıya hiç para vermezken, %16.74'ünün eşit dağılım gerçekleştirdikleri ve %5.44'ünün tüm kaynağı alıcıya aktardıkları görülmüştür (Engel, 2011). Katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığında, öğrenci olmayanların, öğrencilere göre ve kadınların erkeklere göre alıcıya daha fazla kaynak aktarımında bulundukları görülmüştür. Öte yandan alıcının cinsiyeti kadın olduğunda diktatör rolündeki katılımcı tarafından alıcıya daha fazla kaynak sunulmaktadır. Bununla birlikte katılımcıların yerel bir halktan olması, Diktatör Oyununda karşı tarafla paylaşılan miktarı arttırırken, kategorik olarak ele alındığında ise Batılı ve gelişmekte olan ülkelerden gelen katılımcıların önerdikleri miktar arasındaki fark daha fazla açılmaktadır. Batılı ülkelere alınan verilere göre katılımcıların %40'ı alıcıya hiçbir şey sunmazken, %20'den daha azı eşit dağılım tercihinde bulunmakta ve %5'i ise tüm kaynağı karşı tarafa aktarmaktadır. Yaşa göre incelendiğinde ise çocukların çoğunlukla kaynağın yarısından daha azını karşı tarafla paylaştığı, en sık miktarda eşit dağılımın orta yaşlı kesim tarafından gerçekleştirildiği ve tüm kaynağı alıcıya aktarmayı en sık miktarda gerçekleştiren grubun ise yaşlılar olduğu görülmüştür.

Adaletle ilişkin değerlendirmelerde çeşitli sosyal faktörlerin etkisini anlamak adına Diktatör Oyunu farklı çalışmalarda kullanılmıştır. Sosyal ipuçlarının etkisinin incelendiği çalışmalarda, Engel (2011) diktatör rolündeki katılımcının dağıttığı miktarı alıcıdan gizleyebildiği durumlarda paylaşım miktarının azaldığını aktarmaktadır (Dana, Cain ve Dawes, 2006). Öte yandan başka bir incelemede karşı taraf hakkında sosyal bir ipucunun verildiği durumda ise paylaşılan miktarda anlamlı derecede artış yarattığı görülmüştür (Rigdon, Ishii, Watabe ve Kitayama, 2009). Başka çalışmalarda dağılımlar hakkında diktatörlere paylaşım yapılacak miktar konusunda bazı kısıtlamalar uygulanmıştır. Bu çalışmalarda dağılımın kendileri

tarafından bölünmesi engellenmiş veya diktatörlere ya her şeyi alabilecekleri ya da payın yarısını aktarabilecekleri şekilde iki seçenek sunulmuştur. Engel (2011), meta analiz sonuçlarına göre kaynağın dağılımında kısıtlama yapmak veya seçenekler sunmanın anlamlı etkisinin olmadığını belirtmektedir. Dağılımlarda kaynağın miktarı da önemli etkiye sahiptir; yüksek teşvik miktarları diktatörlerin alıcıyla daha düşük miktarda paylaşım yapmalarıyla sonuçlanmaktadır. Bununla birlikte tek seferlik oynanan oyunlara kıyasla, çok seferli para dağılımları yapıldığında diktatörlerin paylaştığı miktar düşmektedir. Öte yandan oyunda kullanılan araçlar da önemli bulunmuştur. Deney esnasında gerçek para kullanıldığında, katılımcıların karşı tarafa hiçbir şey vermeme ihtimalleri düşmüş ve aktardıkları paranın miktarı yükselmiştir. Meta analiz çalışmasında yer alan ilginç bir başka bulgu ise, diktatörlerin alıcı rolündeki kişiye yakınlıkları arttıkça (bir yabancı yerine bir arkadaş veya arkadaşın arkadaşı gibi) sundukları paranın azalması olmuştur (Engel, 2011).

Dolayısıyla Diktatör ve Ültimatom oyununun kullanıldığı çalışmalar, haksızlıktan kaçınma davranışının sergilenmesinde önemli olabileceği düşünülen farklı faktörleri göz önünde bulundurarak incelenmiştir. Ültimatom Oyununda aktörler, Diktatör Oyununa kıyasla, alıcılara daha cömert kaynak önerilerinde bulunmaktadır (Bechler, Green ve Myerson, 2015). Ancak belirtmek gerekir ki bir çalışmada van Dijk ve Vermunt (2000), ilginç şekilde katılımcıların Diktatör Oyununda, Ültimatom Oyununa göre daha cömert davrandıklarını bulmuşlardır. Daha önce bahsettiğim gibi, dezavantajlı haksızlıktan kaçınma davranışında adaletle ilişkin hassasiyetler ile diğerinden daha azına sahip olmanın yarattığı haset duygusu iç içe geçmiş haldedir. Dolayısıyla dezavantajlı konumdayken haksızlıktan kaçınmanın saf bir adalet hassasiyetiyle açıklanması güç gözükmektedir. Güncel bir çalışma bulgusuna göre, gündelik hayatta kişiler, kuramcılardan farklı olarak, adaleti kavramsallaştırırken, onu kişinin kendi avantajlı olduğu durumdan, yani “diğerinden daha fazlasına sahip olma” durumundan kaçınma olarak ele almaktadırlar (Shaw ve Choshen-Hillel, 2017). Öte yandan daha önce de belirtildiği gibi araştırmacılar (Brosnan, 2006; Fehr ve Schmidt, 1999) sıklıkla hem dezavantajlı hem de avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışını, işbirliğinin evriminde rol oynayan iki önemli davranış formu olarak öne sürmektedirler ve literatürde sıklıkla bu kapsamda ele

alınmaktadır. Bu iki farklı haksızlıktan kaçınma formunun birbirinden farklı motivasyonlara sahip olduğuna işaret eden veriler mevcuttur (Blake ve McAuliffe, 2011). Bu iki ayrı davranış formunun gelişimsel spektrumda farklı yaş dönemlerine tekabül etmesi de bu argümanı doğrular niteliktedir (McAuliffe, vd., 2017). Hem dezavantajlı hem de avantajlı haksızlıktan kaçınma hakkında önemli bilgiler sunmasıyla beraber, Ültimatom ve Diktatör Oyunlarında bu iki farklı haksızlıktan kaçınma formunun gelişimsel spektrumunu değerlendirmek görece daha zor gözükmektedir. Avantajlı ve dezavantajlı haksızlıktan kaçınmanın gelişimsel olarak nasıl bir süreç içerisinde ortaya çıktığını tek bir oyun vasıtasıyla ele alabilmek adına Blake ve McAuliffe, (2011) güncel bir ekonomi oyunu olan Haksızlık Oyununu geliştirmişlerdir.

1.3.3. Haksızlık Oyununa İlişkin İncelemeler

Gelişimsel olarak haksızlıktan kaçınma davranışının iki ayrı formunun ele alınması, yalnızca yaşa bağlı faktörlerin önemini ele alması açısından değil, aynı zamanda haksızlıktan kaçınma davranışının altında yatan farklı sosyal motivasyonların da daha iyi şekilde anlaşılması açısından değerlidir. Buna paralel olarak Haksızlık Oyunu avantajlı ve dezavantajlı haksızlıktan kaçınmanın gelişimsel olarak nasıl bir süreç içerisinde ortaya çıktığını tek bir oyun vasıtasıyla test etmeye uygun bir prosedüre sahiptir. Kısaca tarif etmek gerekirse, Haksızlık Oyunu iki çocuğun karşılıklı olarak oynadığı bir ekonomi oyunu formudur (şimdiye dek bildiğimiz kadarıyla yalnızca çocuklarla test edilmiştir). Oyunda kullanılan kaynak (çoğunlukla bir çıkartma, kalem veya şeker), aktör ve alıcı rolündeki, birbirini tanımayan iki çocuğun karşılıklı olarak oturduğu masada yer alan bir aparatın üzerine yerleştirilir. Aparat üzerinde, yalnızca aktör rolündeki katılımcının önünde bulunan iki ayrı kol vardır. Bu iki farklı koldan bir tanesi olan yeşil renkteki kol dağılımı kabul etmek için kullanılırken, kırmızı renkteki diğer kol ise dağılımı reddetmek için kullanılmaktadır. Kaynaklar Ültimatom ve Diktatör Oyunlarından farklı olarak tümüyle aktöre sunulmaz; bunun yerine kaynak dağılımının oranı deney yürütücüsü tarafından belirlenmiş bir oranda sunulur. Diğer bir deyişle deney yürütücüsü belli bir miktar kaynağı aktörün, bir miktar kaynağı da alıcının önündeki tablalara

yerleştirir ve aktörden sunulan bu kaynak dağılımına ilişkin kabul veya ret kararı vermesi istenir. Eğer aktör dağılımı kabul ederse yani yeşil kolu kendine doğru çekerse katılımcıların önündeki kaynak, aparatın üzerindeki tablaların öne doğru eğilmesi sonucu her iki katılımcının da önünde yer alan kâseye düşer. Katılımcıların önünde yer alan kâsede deney boyunca ne kadar kaynak birikirse, deney sonunda katılımcıların o kaynakları alarak deneyden ayrılacağı bilgisi verilir. Eğer aktör dağılımı reddederse yani kırmızı kolu kendine doğru çekerse katılımcıların önündeki tablada yer alan kaynaklar aparatın ortasında bulunan kâseye düşer ve böylece katılımcılar o dağılımdan hiçbir pay almamış olurlar. Haksızlık Oyununda dağılımlar üç farklı şekilde gerçekleşebilir: Aktörün daha fazla kaynağa sahip olduğu (örneğin, 8:2), aktörün daha az kaynağa sahip olduğu (örneğin, 2:8) ve aktör ve alıcının eşit ölçüde kaynağa sahip olduğu dağılımlar (örneğin, 2:2). Oyuna katılan çocukların dezavantajlı oldukları dağılımları eşit dağılımlara kıyasla anlamlı olarak daha fazla sayıda reddetmesi, dezavantajlı haksızlıktan kaçınma olarak tanımlanır. Yine avantajlı oldukları dağılımları eşit dağılımlara kıyasla anlamlı olarak daha fazla reddeden çocuklar ise avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışı sergilemiş olarak değerlendirilir. Bu sayede katılımcıların dağılımları avantajlı ve dezavantajlı oldukları durumları reddetme oranları aynı oyun üzerinden ölçülebilmektedir. Dolayısıyla aktörün haksızlıktan kaçınmak için hem kendi kazancını hem de alıcının kazancını feda etmesi gerekmektedir. Yanı sıra oyun boyunca aktörün ve alıcının rolü sabittir ve bu sayede aktörün bir intikam endişesiyle veya karşılıklılık beklentisiyle karar almasına gerek olmayacaktır.

Çalışma sonuçları, 4-7 yaş arasındaki çocukların dezavantajlı haksızlıktan kaçınma davranışı sergilerken, avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışını sergilemediklerini, fakat 8 yaştan itibaren hem avantajlı hem de dezavantajlı haksızlıktan kaçınma davranışını sergilemeye başladıklarını göstermektedir (Blake ve McAuliffe, 2011). Takip eden birçok çalışmanın sonuçlarından hareketle, çocukların dezavantajlı haksızlıktan kaçınma davranışını tutarlı olarak erken yaşlardan itibaren sergiledikleri fakat avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışının ortaya çıktığı yaşa dair kültürlerarası farklar olduğu anlaşılmaktadır (Blake, vd., 2015). Bu sonuçlar, iki ayrı haksızlıktan kaçınma formunun farklı motivasyonlarla

ortaya çıkıyor olabileceği argümanını desteklemekle birlikte, avantajlı haksızlıktan kaçınmanın daha ileri yaşlarda ve kültürlerarası varyasyonlara daha açık şekilde ortaya çıkması, sosyal faktörlerin avantajlı haksızlıktan kaçınmada daha önemli paya sahip olduğuna da işaret etmektedir (McAuliffe, vd., 2017). Ele alınan birçok incelemenin de işaret ettiği üzere, haksızlıktan kaçınma davranışını etkileyebilecek motivasyonlar birden fazla olabilir. Bir sonraki bölümde haksızlıktan kaçınma davranışı üzerinde önemli rol oynadığı düşünülen psikolojik motivasyonlara değinilecektir.

1.4. Haksızlıktan Kaçınma Davranışında Karşılıklılık ve Adalet Hassasiyetlerinin Rolü

Daha önce de bahsedildiği gibi, ekonomi oyunu çalışmalarının sonuçları, insanların ne tam anlamıyla özgeci ne de tam anlamıyla bencil bir davranış örüntüsü sergilediklerini göstermektedir (Camerer, 2003; Engel, 2011; Fehr ve Schmidt, 1999). Klasik ekonominin, maddi kazanç söz konusu olduğunda, kişinin her daim kendine hizmet edecek şekilde karar aldığı argümanı, Diktatör Oyunu gibi ekonomi oyunu çalışmalarının sonuçlarıyla yerini adalete ilişkin hassasiyetlerin göz önünde bulundurulması gerektiği düşüncesine bırakmıştır (Fehr ve Schmidt, 1999). Adaletle ilişkin hassasiyetlerin anlaşılması için öne sürülen evrimsel psikolojik yaklaşımlar özellikle özgeciliğin evrimine işaret etmektedir. Özgecilik en temelde evrimsel psikolojide iki ayrı alt başlık altında ele alınmaktadır: Psikolojik özgecilik ve evrimsel özgecilik (Sober ve Wilson, 1998; Stich, Doris ve Roeder, 2010). Evrimsel özgecilik en genel haliyle, bir organizmanın bir başka organizmanın bir sonraki jenerasyona gen aktarımını arttırmasına yardımcı olurken, yani kapsayıcı uyum (*inclusive fitness*) ihtimalini arttırırken, kendi kapsayıcı uyum değerini düşürmesine denir. Bir davranışın psikolojik özgecilik içinde ele alınması için ise organizmanın diğerinin iyilik haline ilişkin yüksek düzeyde arzuya sahip olması ve bu arzunun davranışa motivasyon sağlaması gerekmektedir. Dolayısıyla örneğin bir organizma yavrusu olan organizmanın refahı için yardım sunduğunda, onun bu yardımı psikolojik özgecilik kapsamında ele alınabilir. Zira bu yardım sonucunda yardım eden organizmanın kapsayıcı uyum değeri de yükselmiş olacaktır (Stich, Doris ve

Roedder, 2010). Dolayısıyla bu bölümde bahsedilecek olan özgecilik türü evrimsel özgecilikten ziyade psikolojik özgeciliktir ki adalete ilişkin hassasiyetlerin anlaşılmasında özel olarak önemli rol oynadığı düşünülmektedir.

Hamilton'un (1964) öncüsü olduğu akraba seçimi teorisi (*kin selection theory*), yardımı alanlar ile kan bağı olduğu müddetçe maliyetli yardım davranışına yol açan genlerin popülasyon boyunca yayılacağını öne sürmektedir. Bu açıklama, insanlar için en önemli erdemlerden birinin yakınlara bakım vermek veya yardım sunmak olduğu düşünüldüğünde tutarlı bir çerçeve sunmaktadır fakat kan bağıımız olmayanlara, yani “diğerlerine” neden yardım etmeye eğilimli olduğumuzu açıklamakta eksik kalmaktadır. Zira kan bağıımız olmayanların hayatta kalması veya genlerini yayabilmesi adına maliyetli yardımlar sunmak bize kısa vadede fayda sağlamayacağı gibi, aksine hayatta kalma ihtimalimizi düşürecek durumlar içine girmemizle de sonuçlanabilir. Öte yandan Trivers (1971) karşılıklı özgecilik (*reciprocal altruism*) kavramını öne sürmüş ve grubun bir diğer üyesine maliyetli olabilecek şekilde yardım etmenin ileride ihtiyacımız olan yardımın alınması yoluyla uzun vadede fayda sağlayacağını belirtmiştir. Karşılıklı özgecilik, fedakâr yardımlaşma davranışına ilişkin motivasyonların evrimini bu sayede açıklamaktadır. Ancak bu durum, tahmin edileceği gibi beleşçilik problemine açıktır. Zira grup üyelerinin maliyetli yardımını sömürmeye açık grup üyeleri olan beleşçiler, grubun toplam faydasını düşürebilir. Dolayısıyla beleşçilerin hızlı bir şekilde tespit edilmesi ve kısasa kısas yoluyla cezalandırılması isteği, grubun toplam faydası adına gerekli olan bir diğer motivasyondur. Adalete ilişkin hassasiyetlerin anlaşılmasında evrimsel psikolojinin kısasa kısas (*tit-for-tat*) yaklaşımı psikoloji literatüründe yer alan güncel ahlak kuramlarının açıklamalarında kendine yer edinmiştir (Curry, vd., 2019; Graham vd., 2013). Özgeci davranış insanlarda her daim kısa veya uzun vadede “görünür şekilde” yardım davranışının geri alınmasına olanak sağlayan şekilde ortaya çıkmamaktadır. Bunun yerine insanlarda özgeci davranışlar, diğer hayvanlardan farklı olarak büyük ölçekli bir yardımlaşma ağının parçası olarak da kendini göstermektedir. Diğer bir deyişle insanların yaşantısında bireysel çıkarlar ve toplumsal çıkarlar birlikte değerlendirilerek ele alındığında, özgeci davranışa ilişkin motivasyonlar daha kolay anlaşılabilir. Zira daha önce bahsedildiği gibi ekonomi

oyunu çalışmaları, kişilerin anonim olan bir diğer kişiye karşı yardım beklentisine giremeyecekleri durumlarda dahi bencil bir yaklaşım sergilemek yerine, kaynaklarından feragat etme eğiliminde olduklarını göstermektedir (Engel, 2011).

Karşılıklı özgeciliğe ilişkin bireysel düzeyde yapılan açıklamalar bu sonuçları yorumlamada yeterli olmayabilir. Tomasello (2018) öne sürdüğü karşılıklı bağımlılık modelinde kültürel ve bireysel düzeyde özgeciliğe ilişkin açıklamalar sunmakta ve özgeciliğin insan davranışında neden diğer hayvanlardan farklılaştığını iki aşama ile açıklamaktadır. Buna göre birincisi, küçük gruplar halinde yaşantı süren insanlar için grubun bir üyesinin, örneğin avlandıklarında yardımdan kendini çekmesi veya başarısızlığa uğraması sonucunun grubun tümünün başarısızlığıyla sonuçlanmasıdır. Bu durumda başarısızlığa uğrayan üyeye maliyetli şekilde de olsa yardım sağlamak, yalnızca onun başarısını değil grubun faydasını da arttıracaktır. Dolayısıyla grubun başarısı için karşılıklı bağımlılık önemli bir kriter olarak değerlendirilmelidir. İkincisi ise kültürel grup seçilimi olarak isimlendirilir ki, bu aşamada modern insan yaşantısında işbirliğine yatkın gruplar rekabet ortamında daha fazla başarı sağladığından, işbirliğini güçlendirecek normlar grubun üyelerinin benimsediği normlar olarak karşımıza çıkacaktır. Bu bağlamda, modern insanlar, yalnızca kendilerinin içinde bulunduğu durumlara ilişkin değil, üçüncü şahıs olarak dışarıdan gözlemledikleri işbirliğini sekteye uğratacak türden davranışları da cezalandırma eğilimine girerler. Dolayısıyla Tomasello (2018) insanın, diğerini yargılama ve diğerlerinin gözünden kendini yargılamaya yani “ahlaki kimlik” üzerinden davranışlarını şekillendirmeye müsait olduğunu belirtmektedir. Bireylerin nasıl davranması gerektiğini belirleyen ve ahlaki kimliğe bilgi sağlayan sosyal normlar, bir beleşçidense bir ortaklaşmacı ile birlikte olmayı ve yardımlaşmaya karşılık yardımlaşma gösterme davranışını cesaretlendirmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Diktatör Oyununda bireylerin neden hiçbir rasyonel tarafı olmadığı halde tanımadıkları ve tanımayacakları neredeyse kesin olan kişilere kaynak aktarımı yaptıkları sorusu da daha kolay açıklanabilir hale gelmektedir. Öte yandan özgeci ve adalete ilişkin davranışlar benzer şekilde “diğerlerine yönelik kaygıları” barındırsa da bu iki ayrı davranış temel bir açıdan birbirinden farklılık göstermektedir. Özgeci endişeler doğrudan diğerlerinin iyilik haline odaklanırken,

dağıtımsal adalete ilişkin endişeler ise kişinin kendisini de içerecek şekilde maddi kazanımın dengeli bir şekilde dağılıp dağılmadığına odaklanmaktadır.

Çalışma sonuçları başkalarıyla ilişkilerde adil olma ve karşılıklılığın, Diktatör Oyununda önerilen miktarlarda artışla ilişkili olduğunu göstermektedir (Baumert, Schlösser ve Schmitt, 2014; Hilbig, Thielmann, Wühl ve Zettler, 2015; Hilbig, Zettler, Leist ve Heydasch, 2013; Ruch, Bruntsch ve Wagner, 2017; Zhao, Ferguson ve Smillie, 2016). Bununla birlikte çalışmalar kişilerin ekonomi oyunlarında sergiledikleri tutumların ileriye dönük olarak çoğunlukla sabit kaldığını da göstermektedir (Peysakhovic, Nowak ve Rand, 2014). Paralel olarak güncel bir incelemede haksızlıktan kaçınma modelinde karşılıklılığın göz önünde bulundurulmasının, katılımcıların davranışlarını açıklamada önemli paya sahip olduğu bulunmuştur (Yang, Onderstal ve Schram, 2016). Başka bir çalışmada ise tekrarlı oyunlarda kişilerin işbirliğine yönelik motivasyonlarının, özgeciliğinden ziyade kazancı en üst düzeye çıkarmak olduğu görülmüştür (Dreber, Fudenberg ve Rand, 2014; Van Dijk, De Cremer ve Handgraaf, 2004; Van Dijk ve Vermunt, 2000). Baumert, Schlösser ve Schmitt (2014) ise ekonomi oyunlarında sergilenen davranışların, adalet ve özgeciliğe ilişkin değerlere uyumlu olduğunu bulmuştur. Özetle, karşılıklılık ve adalete ilişkin hassasiyetlere dair bireysel farklılıkların haksızlıktan kaçınma davranışına ilişkin karışık veriler sunduğu görülmektedir. Bu da gelecek çalışmalarda bu iki hassasiyetin incelenmesinin faydalı olacağına işaret etmektedir. Ekonomi oyunu çalışmalarına göre, kişiler bir yandan kendi kazançlarını diğerinin kazancıyla kıyaslamak ve kazancı maksimize etmek üzere davranırken, diğer yandan normatif beklentilere uyum sağlamayı da önemli ölçüde göz önünde bulundurmaktadırlar. Bununla birlikte, bireylerin kendilerini başkalarıyla karşılaştırma süreci, kendi çıkarlarını üst düzeye taşımak veya sosyal normlara uyum sağlamak kadar, bir diğerinin perspektifinden süreci değerlendirmekle de sonuçlanabilir. Bu tür bir karşılaştırma empatik eğilimlerin artması ve dolayısıyla adil davranışların daha sık ortaya çıkmasına yol açıyor olabilir. Buna istinaden, bir sonraki bölümde empatik eğilimlerin haksızlıktan kaçınma davranışıyla ilişkisinden bahsedilecektir.

1.5. Haksızlıktan Kaçınma Davranışında Empatinin Rolü

İnsan davranışında önemli motivasyonlardan bir tanesinin empati olduğunu belirtmek şaşırtıcı olmayacaktır. Empatinin sosyal ilişkilerde ve özel olarak prososyal davranış üzerinde önemli bir rolü olduğu birçok çalışmada gösterilmiştir (Hoffman, 2008; Eisenberg ve Fabes, 1991). Bilindiği üzere prososyal davranış, insanların bir diğerrinin veya diğerrlerinin iyilik halini, refahını arttırmaya yönelik davranışları veya ihtiyaç duyduğu durumlarda ona destek sunması şeklinde tanımlanmaktadır (Eisenberg ve Mussen, 1989). Özgeci davranışlar da prososyal davranışlar içerisinde ele alınmakta fakat daha önce de belirtildiği gibi sunulan yardımın maliyetli olması açısından diğerr prososyal davranış formlarından farklılaşmaktadır. Haksızlıktan kaçınma ve empatinin ilişkisine dair görece daha az çalışma olsa da (fakat bakınız Urbanska, McKeown, Taylor, 2019), empatinin özgecilikle yakından ilişkili olduğu düşüncesi Batson tarafından öne sürülmüş ve birçok çalışmada bu argümana paralel sonuçlara ulaşılmıştır (örn., Batson, Duncan, Ackerman, Buckley ve Birch, 1981; Carlo, Eisenberg, Troyer, Switzer ve Speer, 1991; Hoffman, 2001). Dolayısıyla, özgecilik ve empati arasındaki ilişki, görece daha net bir portre çizmektedir. Özgecilik için empati kolaylaştırıcı bir motivasyon olarak ele alınmaktadır.

Ancak haksızlıktan kaçınma veya daha genel anlamda “adalete ilişkin hassasiyetler” için empatinin rolünün basitçe kolaylaştırıcı yönde motivasyon sağlamak olduğunu söylemek mümkün müdür? Haksızlıktan kaçınma davranışında empatinin rolünü ele alan çalışmalar, çoğunlukla beyin görüntüleme teknikleriyle gerçekleştirilmiş ve adalete ilişkin hassasiyetlerin empati ve tikslenme ile ilişkilendirilen beyin bölümlerinde (*anterior cingulate cortex* ve *anterior insula*) aktivasyonla ilişkili olduğu görülmüştür (Sanfey, vd., 2003; Singer, 2006). Empati ve adalet arasında doğrudan bir bağlantı kurmak istersek, adaletin empatiden beslendiğini söyleyebilir ve adalete ilişkin hassasiyetlerin tıpkı özgeci davranışlarda olduğu gibi adil davranışları daha sık ortaya çıkardığını öne sürebilirdik. Öte yandan bulgular bundan çok daha karışık bir portre çizmektedir. Örneğin empatinin özgeci motivasyonları arttırırken eşitlikçi motivasyonlarda bir artış yaratmadığı görülmüştür

(Van Lange, 2008). Brosnan Schiff ve de Waal (2005), haksızlıktan kaçınma davranışının, aynı sosyal ortamı paylaşan şempanzelerde daha az ortaya çıktığını göstermişlerdir. Dolayısıyla adalete ilişkin hassasiyetlere verilen odak, insanlardakine benzer şekilde (Rai ve Fiske, 2011) yakın ilişkilerde bulunan grup üyelerine karşı, eşitlikçi beklentilerden uzaklaşıyor olabilir. Bu durum adaletin nasıl yorumlandığına önem verilmesi gerektiğine ve bağlamdan bağlama adaletin farklı yorumlamalara açık olduğuna da işaret etmektedir. Öte yandan adalete ilişkin değerlendirmelerde empatinin etkisini ele alan bir başka incelemede (Leliveld, van Dijk ve van Beest, 2012), empatinin adalete ilişkin karar almada iki farklı şekilde rol alabileceği görülmüştür: Haksızlığın cezalandırılması veya haksızlığa uğrayanın zararının telafi edilmesi. Bir çalışmada (Leliveld, vd., 2012) empati düzeyi yüksek katılımcılar, haksızlığa uğrayanların zararını telafi edecek şekilde karar alırken empati düzeyi düşük katılımcılar ise haksız dağılımı öneren kişileri cezalandırmaya daha yatkın bulunmuştur (Batson, Klein, Highberger ve Shaw, 1995).

Empatinin ve adalete ilişkin hassasiyetlerin ilişkisini açıklamak adına, Yamamoto ve Takimoto (2012) güncel bir hipotez öne sürmüşlerdir. Yamamoto ve Takimoto (2012), işbirliğinin güçlenmesinde empatinin rolünün önemli olduğunu, ancak haksızlıkla sonuçlanan durumlarda, haksızlığı gerçekleştiren aktörle veya kaynakların daha fazlasını alan üyelerle empati yapmanın, işbirliğini uzun vadede sekteye uğratabileceğini belirtmektedirler. Daha açık şekilde ifade etmek gerekirse, diğerinden daha fazlasına sahip olan grup üyelerine yönelik empati, haksızlığın artmasına ve beşçilerin grup faydasını sömürmelerine yol açabilir. Dolayısıyla saf bir şekilde yalnızca empatinin yönlendirdiği bir süreç, adalete ilişkin hassasiyetlerin işlevselliğini düşürecek ve işbirliği çıktılarının beşçiler tarafından sömürülmesine müsait bir ortam yaratacaktır. Buradan hareketle modele göre, adalete ilişkin hassasiyetler ve empati, aynı alt mekanizmadan beslenen fakat iki ayrı yoldan işbirliği ve prososyal davranışa hizmet eden motivasyonlar olarak ele alınmalıdır. Adaletle ilişkin hassasiyetlerin empatiyle eş zamanlı ve paralel bir şekilde evrimleştiğini öne sürdükleri modelde, Yamamoto ve Takimoto (2012) işbirliğini ve prososyal davranışları, insan ve insan dışı memelilerde ortaklaştığını iddia ettikleri bir yapıyla açıklamaktadırlar: Benzerliği yeğleme (*preference for similarity*). Buna

göre, gruptaki diğer üyelerle benzer olmayı yeğlemesi, insanların adil olmayan durumlardan kaçınması ve diğerleriyle eşit kazanç sağlamaya doğru yönelmesini sağlayan bir motivasyondur. Aynı zamanda, benzerliği yeğleme diğerleriyle duygudaş olma ve başkalarının ihtiyaç sahibi olduğu durumlarda, sıkıntılarını gidermek üzere sempatik (*sympathetic*) endişeler deneyimleme vasıtasıyla kendini göstermektedir. Buradan hareketle Yamamoto ve Takimoto'nun (2012), öne sürdükleri modele göre empati ve adalet eş zamanlı evrimleşmiştir. Önceki bulgulardan hareketle empatinin prososyal davranışlar ve işbirliği için kolaylaştırıcı bir rol oynarken (Batson, 2009; Hoffman, 1988), adaletin işbirliği ve prososyal davranışlar için “dengeleyici” bir rolde olduğu argümanı makul bir açıklama olarak görünmektedir.

Özetle bu modele göre, adalet ve empati, öteki grup üyeleriyle aramızdaki farklılığı tespit edip bu farklılığı ortadan kaldırmaya ve diğerleriyle “benzerliği” sağlamaya yönelik bir motivasyon işlevi görmektedir. Bu noktada, öteki grup üyelerinin kim olduğu ve o grup içerisinde baskın olan değerlerin neler olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Adaletle ilişkin olası kültürlerarası farklılıkları değerlendirmek, içinde bulunduğumuz çevrenin ve paylaşılan değerlerin rolünü anlamak açısından önemlidir. Bir sonraki bölümde, haksızlıktan kaçınma davranışına dair farklı ülkelerden elde edilmiş verilerin karşılaştırmalarını içeren incelemelere yer verilecektir.

1.6. Haksızlıktan Kaçınma Davranışında Kültürel Faktörlerin Rolü

Triandis (2001, s.908) kültürü tarif ederken “kültürler, neye dikkat edileceğine ve örneklenen öğelerin ne kadar ağırlık alacağına dair sözleşmeler geliştirir” demektedir. Buradan hareketle kültürel değerler hakkında diğerleriyle olan ilişki örüntülerimiz için önemli bilgiler vermesi beklenebilir. Ayrıca bu örüntü farklılıklarının paylaşma, adalet ve haksızlıkla ilişkili bağlamlarda verilen tepkiler için önem arz edeceği de söylenebilir. Birey, içinde yetiştiği kültürel normları sosyal hayatta karşılaşılan durumlarda verilmesi beklenen tepkinin öğrenilmesiyle ve bu beklentilerin nesiller arası aktarımı yoluyla içselleştirmektedir (Legare ve Harris, 2016). Daha önce eşitsizlikle karşılaştığımızda yaşadığımız deneyimler bir sonraki

durumda nasıl bir tepki vereceğimiz konusunda yönlendirici bir rol oynuyor olabilir (Tomasello, 2016).

Birçok çalışma ekonomi oyunlarında katılımcıların benzer şekilde faydayı maksimize etmeye ve aynı zamanda adalete ilişkin hassasiyetleri gözettiğine işaret ederken (Cameron, 1999; Camerer, 2003; Engel, 2011), haksızlıktan kaçınma davranışına ilişkin kültürel farklılıkların da kendini gösterdiği bulunmuştur (Henrich, vd., 2004; Ooesterbeek, Sloof ve Van de Kuilen, 2004; Roth, Prasnikar, Okuno-Fujiwara ve Zamir, 1991). Bu çalışmaların genellikle eleştirilen noktalarından birisi, birer şehirden veri toplanması ancak sonuçların kültür üzerinden yorumlanması olmuştur. Diğer bir deyişle bu incelemeler, şehir hayatlarının benzerlikleri veya farklılıkları, yaşam tarzlarının ve kültürel değerlerin birbirinden nasıl ayrıştığı hakkında kısıtlı bilgi sunması fakat sonuçların kültür üzerinden yorumlanması açısından eleştirilmektedir (Ooesterbeek, Sloof ve Van de Kuilen, 2004). Zira ekonomik kazanımın ve gündelik yaşantının benzer ve farklı olduğu noktalar, davranışlar arasındaki farkı anlamada önemli rol sahibi olabilir. Bu incelemelerin üzerine Henrich (2000), Perulu Amazonların UCLA öğrencilerine göre daha prososyal olduğunu gösteren bulgulardan hareketle, kültürler arası farkları daha iyi anlayabilmek adına küçük ölçekli tarım topluluklarının ekonomi oyunlarındaki davranışlarını incelemiştir (Henrich, vd., 2004). Sonuçlar, gruplar arası kıyaslamalarda özellikle iki önemli faktörün ekonomi oyunlarındaki davranışlarda kültürel farklılıklar açısından önemli olduğunu göstermiştir: Piyasa entegrasyonu ve işbirliğinden sağlanan kazanç (Henrich, vd., 2004). Yakınlarıyla işbirliği içinde olmanın maddi kazanca katkı sunduğu gruplarda yer alan katılımcılar ve piyasa entegrasyonu yüksek toplumlardan gelen katılımcılar daha cömert bulunmuştur. Ooesterbeek, Sloof ve Van de Kuilen (2004) Ültimat Oyunu çalışmalarının üzerinden gerçekleştirdikleri meta-analizde, ülkeleri coğrafi bölgelere göre ayırmış ve ekonomi oyunlarında aktör rolündeki katılımcıların davranışında bölgeler arası anlamlı bir farklılık ortaya çıkmadığını bulmuşlardır. Öte yandan alıcı rolündeki katılımcıların davranışları bölgelere göre farklılık göstermiştir. Sunulan dağılımlar, Amerikalı katılımcılara kıyasla Asyalı alıcılar ve Batı Amerikalılara kıyasla Doğu Amerikalılar tarafından anlamlı olarak daha fazla reddedilmiştir. Bununla birlikte,

Ooesterbeek vd. (2004) kültüre ilişkin karşılaştırmalarını, Hofstede (1998) ve Inglehart'ın (2000) sınıflandırması üzerinden gerçekleştirmişlerdir. Hofstede'nin güç ve bireysellik skorlarına göre gerçekleştirilen analizlerde anlamlı farklılık olmadığı görülürken, Inglehart'ın (2000) otoriteye saygı boyutu için anlamlı farklılık bulunmuştur. Otoriteye saygı ölçeğinden yüksek skor alanların daha düşük teklifler sunduğu görülmektedir. Bu bulgu söz hakkının, otoriteye önem veren kişilerde olduğunda eşit dağılımın önemini yitirdiğine işaret ediyor olabilir. Kültürel değerlerin ele alındığı bir başka çalışmada ise Malezyalı ve İngiliz katılımcıların ekonomi oyunu davranışlarındaki farklılıkları incelenmiş ve bireysel özgürlük inancının Malezyalı ve İngilizlerin Ültimat Oyunundaki davranışlarında farklı yönde etkisi olduğu görülmüştür (Chuah, Hoffman, Jones ve Williams, 2009). Malezyalıların bireysel özgürlük inancındaki artış daha cömert önerilerde bulunmakla, İngilizlerin bireysel özgürlük inancındaki artış ise daha düşük miktarda önerilerde bulunmakla sonuçlanmıştır.

Bir bütün olarak ele alındığında, çalışma sonuçlarının kültürlerarası farklılıkların varlığına işaret ettiğini söylemek mümkün görünmektedir. Öte yandan bu farklılıkların altında yatan mekanizmaların anlaşılması için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu da görülmektedir.

Bu noktada, sosyalleşme süreçlerinin haksızlıktan kaçınma davranışına ilişkin kültürel farklardaki rolünü ve önemini göstermek açısından gelişimsel çalışmalardan faydalanmak aydınlatıcı olabilir. Gelişimsel olarak yapılan incelemeler, dezavantajlı ve avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışının ortaya çıktığı yaşa dair farklılıklar olduğunu göstermekle beraber, çocukların içinde bulunduğu kültüre ilişkin farklılıkların anlamlı olabileceğine işaret etmektedir (Blake, vd., 2015). Blake vd. (2015), Amerika, Kanada ve Uganda'da yaşayan çocukların Hindistan, Meksika, Peru ve Senegal'de yaşayan çocuklardan farklı olarak, orta çocukluk döneminde avantajlı oldukları haksız dağılımları reddettiklerini bulmuşlardır. Hindistan, Meksika, Peru ve Senegal'de yaşayan çocuklar avantajlı oldukları durumlardan kaçınma davranışı göstermemektedirler. Öte yandan dezavantajlı haksızlıktan kaçınma davranışının ise farklı kültürlerde benzer yaş dönemlerinde ortaya çıktığı görülmüştür. Farklı ülkelerden alınan veriler benzer şekilde dezavantajlı haksızlıktan

kaçınma davranışının avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışından daha önce ortaya çıktığını göstermektedir (Blake, vd., 2015). Ancak çalışmalar henüz avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışının neden farklı kültürlerde daha geç ortaya çıktığını anlamak konusunda net bir açıklama sunmamaktadır. Zira avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışının Batılı ve bireyselci değerlerin baskın görüldüğü toplumlarda daha erken yaşta ortaya çıktığını gösteren çalışmalar olduğu gibi (Blake vd., 2015), toplulukçu değerlere sahip kültürlerde de benzer yaş dönemlerinde avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışının sergilendiğini gösteren çalışmalar mevcuttur (Acun ve Karakelle, 2019; Kajanus, McAuliffe, Warneken ve Blake, 2019). Henrich ve arkadaşlarının (2004) çalışmasında ise küçük ölçekli tarım topluluklarında daha ortaklaşmacı paylaşımlar yapan grupların daha cömert oldukları belirtilmektedir. Dolayısıyla kültürlerarası farklılıkların nedenlerini veya ilişkili olduğu faktörleri açıklamak için daha fazla çalışmaya ihtiyacımız olduğu söylenebilir. Elbette ekonomik faktörler, gündelik ilişkiler ve “adil olmayan kazanımlara” dair algının önemli rol oynayacağını beklemek şaşırtıcı olmayacaktır. Örneğin Henrich vd. (2004) daha cömert topluluklarda katılımcıların, diğerinden daha fazlasını alma konusunda görüşlerini “komşuların kıskançlıkları” veya “ruhlarının öfkesi” gibi toplum gözünden değerlendirmeler yaparak dile getirdiklerinden bahsetmektedirler. Muhtemelen bu algı UCLA’daki üniversite öğrencilerinin adaletsizliğe ilişkin değerlendirmelerinden oldukça farklıdır ve bu durum adaletsizliğin nasıl bir çerçevede yorumlandığını anlamanın, kültürel farkları anlamada önemli olabileceğine işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, WEIRD (*Western, Educated, Industrialized, Rich and Democratic*) olarak nitelenen ülkelerde yaşayan kişilerin adaletsizliğe yaklaşımı, kırsal ve müşterek maddi kazanç sağlayan ortaklaşacı kültürlerdeki bireylere nazaran farklı dinamiklerle değerlendiriliyor olabilir. Psikoloji literatüründeki pekçok çalışmada benzer şekilde şehirli ve endüstriyelleşmiş toplumlardan alınan örneklerle gerçekleştirilen çalışmaların bu anlamda eksiklik taşıdığı dile getirilmektedir (Henrich, Heine ve Norenzayan, 2010). Henrich vd. (2010) en iyi psikoloji dergilerinde yayımlanan çalışmalarda katılımcıların büyük kısmının, dünya nüfusunun sadece % 12’sini temsil eden Batı sanayileşmiş ülkelerinden olduğuna ilişkin verilere yer vermektedirler. Benzer bir durumun eşitlik ve adaletle ilişkin değerlendirmeleri anlamak üzere gerçekleştirilen ekonomi oyunu

çalışmaları için de geçerli olduğunu belirten Henrich vd. (2010a) sanayileşmemiş toplumlardaki katılımcıların, WEIRD olarak nitelendirilen katılımcıların Ültimatom Oyunlarında sergiledikleri eşitliğe yönelik tercihlerinden farklı olarak, eşit teklif vermeye veya düşük teklif verenleri cezalandırmaya daha meyilli olmadıklarını belirtmektedirler (Henrich, vd., 2010b).

Diğer yandan laboratuvarlarda oynanan ekonomi oyunları haksızlıktan kaçınmanın anlaşılmasında önemli bilgi vermektedir ancak gündelik hayatta karşılaştığımız sayısız haksızlık durumunu betimlemekte yetersiz kalması da kaçınılmazdır. Gündelik yaşamda karşımıza çıkan eşitsizliklerin bir kısmı tıpkı laboratuvar deneylerinde olduğu gibi tepki verebildiğimiz ve eşitsiz durumu ortadan kaldırabildiğimiz koşullarda gerçekleşmektedir. Sonuç olarak içinde yaşadıkları toplumun kişileri haksızlığa ilişkin durumlarda ne tür bir davranış örüntüsü sergilemeye cesaretlendirdiği önemli bir soru gibi gözükmektedir (Pisor, Gervais, Purzycki ve Ross, 2019). Eşitlikçi normların baskın olduğu kültürlerde, bireyler eşitsiz durumlara karşı çıkmayı cesaretlendiren öğretilerle yetiştirilirler [Keller vd. 'den (2006) aktaran Blake vd., 2015]. Bu durum avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışının neden Batılı kültürlerde daha erken ortaya çıktığını açıklayan faktörlerden birisi olabilir. Diğer bir deyişle özel olarak avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışında, haksızlığa karşı çıkamamanın norm olup olmadığı ayırıştırıcı bir faktör olarak karşımıza çıkabilir. Bazı topluluklarda haksızlığa karşı çıkmak cesaretlendirilirken diğerlerinde tam tersi bir tutum cesaretlendiriliyor olabilir. Bu noktada sosyal bağlamın rolünü bu çerçeveden incelemek, avantajlı haksızlıktan kaçınmada etkili olan faktörlerin anlaşılmasında yardımcı olabilir.

1.7. Adalete İlişkin Davranış ve Tutum Arasındaki Gedik: Ahlaki İkiyüzlülük

Literatürde dünden bugüne hem genel olarak ahlak psikolojisi literatüründe hem özel olarak adalete ilişkin araştırma sorularında veriler sıklıkla iki ayrı yöntemle elde edilmektedir: Ölçekler, senaryolar (örneğin, Graham, vd., 2013; Curry, vd., 2019; Kohlberg, 1973; Piaget, 1932/1968; Damon, 1981) ve ekonomi oyunları (Camerer, 2003; Engel, 2011; Fehr ve Schmidt, 1999). İki çalışma yönteminin de

avantajlı ve dezavantajlı olduğu noktalar mevcuttur fakat ekonomi oyunları sıklıkla dışsal geçerlilik yönünden zayıf olması açısından eleştirilirken (Pisor, Gervais, Puryzcki ve Ross, 2020), hipotetik senaryolar ise gerçek davranışı yordama gücü açısından şüpheli karşılanmaktadır (Larrick ve Blount, 1997; Teper, Inzlicht ve Page-Gould, 2011). Pisor vd. (2020) güncel bir makalede önceki çalışmalara değinerek ekonomi oyunlarının insanların gerçek hayattaki davranışlarını daha iyi şekilde temsil etmesi için geliştirilebilecek yönlerin altını çizmiş ve yeni çalışmalar için bazı önerilerde bulunmuşlardır. Örneğin Pisor vd. (2020) ekonomi oyunlarının deneysel desen içinde bağlamsal manipölasyonlar için araç olarak kullanılabileceğini belirtmektedirler. Böylece farklı bağlamlarda insanların ekonomi oyunlarındaki davranışlarını gözlemlemek, gerçek hayata genellenebilir sonuçlara yakınlaşmamıza yardımcı olabilecektir. Ek olarak örneklem üniversite öğrencileri bile olsa, onların kim olduğuna dair bilgi edinmek sonuçları yorumlamamız açısından değerli katkı sunacaktır ki önceki çalışmaların eksik yönlerinden bir tanesinin örneklem kim olduğuna dair zengin veri sunamaması olduğu görülmektedir. Diğer yandan gerçek hayatta kişiler dağıttıkları kaynakları kendi çabalarıyla kazanmakta ancak ekonomi oyunlarında tepeden inme (*windfall*) kaynakların dağılımı gerçekleştirilmektedir ve bu durum kişilerin gerçek hayattaki davranışlarına ilişkin çıkarımlarımızı zayıflatıyor olabilir. Ek olarak katılımcıların ekonomi oyunlarında sergiledikleri davranışlar üzerinde deney sonrası mülakatlar gerçekleştirmek hem manipölasyonun kontrolünü hem de sonuçları yorumlarken daha önce göz önünde bulundurulmamış olabilecek önemli faktörleri anlamak açısından katkı sağlayacaktır. Pisor vd. (2020) tarafından sunulan bu önerilerin gelecek çalışmalarda göz önünde bulundurulması, içsel tutarlılığı yüksek fakat ekolojik geçerliği açısından eleştirilere maruz kalan ekonomi oyunlarının iyileştirilmesine değerli katkı sunacaktır.

Ekonomi oyunu çalışmalarıyla ilgili eleştirilen noktalar olduğu kadar, hipotetik senaryolar üzerinden yapılan ölçümlerin de eleştiriye açık tarafları vardır. Çalışmalar kişilerin beyan ettikleri tutumları davranışlarında yansıtmıyor olabileceklerine, kişilerin ahlaka ilişkin davranışlarının ve beyanlarının tutarsızlık gösterdiğine işaret etmektedir (Graham, Meindl, Koleva, Iyer ve Johnson, 2015; FeldmanHall, vd., 2012). Örneğin FeldmanHall vd. (2012) gerçek ve hipotetik

kararların benzerliğini karşılaştırmak üzere yaptıkları incelemede, katılımcıların başka bir kişinin alacağı zararı (elektrik şoku) önlemek için çalışmaya katılım karşılığında aldıkları paradan feragat edip etmeyeceklerini hipotetik senaryolar vasıtasıyla sormuşlardır. Daha sonra katılımcıların hipotetik senaryolara verdikleri yanıtları aynı prosedürün uygulandığı deneyde verilen kararlar ile karşılaştırmışlardır. Sonuçlar, deney koşulunda yer alan katılımcıların çalışmaya katılımları karşılığında aldıkları parayı, bir başkasının zararını önlemek için hipotetik senaryolarda rapor edilenden anlamlı ölçüde daha az oranda harcadıklarını göstermektedir. Bu bulgular, içinde bulunduğumuz bağlamın kazanımımızı artırma potansiyeline sahip olduğu durumlarda, hipotetik olarak cevapladığımız senaryoların aksine ahlaki değerleri geri planda bırakmaya ve bağlamın rolünün vereceğimiz karar üzerinde daha etkili olabileceğine işaret etmektedir (FeldmanHall, vd., 2012). Buna paralel olarak çalışmalar, kişilerin kazanımlarında onları avantajlı konuma getirebilecek seçenekler sunulduğunda, adaletle ilişkin beyana dayalı bildirimlerinden bağımsız şekilde bencil tercihlerde bulunduklarını göstermektedir (Batson Kobrynowicz, Dinnerstein, Kampf ve Wilson, 1997; Batson, Thompson, Seufferling, Whitney ve Strongman, 1999). Larrick ve Blount (1997) Ültimat Oyununda ve Ültimat Oyununun senaryolaştırılmış versiyonunda hem aktör hem de alıcıların beyan ve davranışlarının beyanlarıyla uyumsuz olduğunu bulmuşlardır. Sonuçlara göre, aktörler deney esnasında senaryolarda beyan ettiklerinden daha az oranda para teklif etmekte, alıcılar ise kendilerinin aleyhine sunulan teklifleri senaryolarda beyan etmiş olduklarından daha fazla reddetmektedirler.

İddialı bir betimleme olsa da Monin ve Merritt (2012), sosyal psikolojinin “ahlaki ikiyüzlülük” literatürü olarak isimlendirilebileceğini dile getirmektedirler. Ahlaki ikiyüzlülük, ahlaki gözükmeye motivasyonuna yeterince sahip olmak fakat ahlaki değerlerin bedel ödemeyi gerektirdiği durumlardan kaçınmak olarak tanımlanmaktadır (Batson, Thompson ve Chen, 2002). Dolayısıyla ahlaki ikiyüzlülük, tutumlar ve davranışlar arasında bir gedik olduğunu tarif etmektedir. Bu gediğin bir sebebi, kişilerin diğerlerine karşı “ahlaki gözükmeye” durumundan çıkar elde ediyor olması olabilir. Diğer bir sebep ise kişinin çıkara dayalı bir niyeti olmaksızın, ahlaki değerlerini yansıtacak şekilde davranmaya muktedir

olmamasından kaynaklanması olabilir. Bu iki durumdan bir tanesinin var olması ahlaki ikiyüzlülük kriterlerine uymaya yeterli gelebileceği gibi, her iki durum eş zamanlı olarak varlık gösterebilir.

Bir bütün olarak ele alındığında çalışmalar, ahlaki karar almada davranış ve beyan arasında tutarsızlıkların sıklıkla gerçekleştiğine işaret etmektedir. Öte yandan davranış ve beyana dayalı bildirimlerin arasındaki tutarsızlık, haksızlıktan kaçınma özelinde nadiren çalışılmıştır. Literatürde adalete ilişkin akıl yürütme çalışmalarının çoğunlukla hipotetik senaryolar üzerinden, dağıtımsal adalete ilişkin çalışmaların ise ekonomi oyunları üzerinden gerçekleştirildiği düşünüldüğünde, ekonomi oyunu çalışmalarının ve beyana dayalı raporların arasındaki olası benzerlik veya farkları incelemek, kişilerin karar alma mekanizmalarına ilişkin edindiğimiz bilgilerin ne kadar gerçeğe yakın olduğunu anlama konusunda yardımcı olabilecektir.

1.8. Bu Çalışma

Haksızlıktan kaçınma davranışı hakkındaki çalışmalara dayanan literatür, insanların ekonomi oyunlarında aldıkları kararların ve en genel haliyle haksızlıkla karşılaştıkları durumlarda verdikleri tepkilerin anlaşılması için adalet hassasiyeti, karşılıklılık (Baumert, vd., 2014; Fehr ve Schmidt, 1999) ve empatinin (Batson, 1991; Yamamoto ve Takimoto, 2012) önemli rolü olabileceğini göstermektedir. Öte yandan yapılan çalışmalar, adalete ilişkin kararların, kişilerin içinde bulunduğu kültüre özgü farklılıklar barındırabileceğine de işaret etmektedir (Henrich, vd., 2001). Bunun yanı sıra kültürlerarası karşılaştırmalarda, özellikle avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışına ilişkin veriler karışıktır (Blake, vd., 2015). Kültüre ilişkin değerlendirmeleri bölgelere göre ya da bireyselci-toplulukçu değerler sınıflandırması üzerinden gerçekleştirmenin yeterince açıklayıcı bilgi sunduğunu söylemek zordur (Blake, vd., 2015; Oosterbeek, vd., 2004). Bu belirsizlik ışığında ortaya çıkan kültürel farklılıkları açıklayabilmek için sosyal bağlamın göz önünde bulundurulmasının anlamlı olacağı düşünülmektedir. Terry ve Hogg (2002) bir normun ahlaki bağlam içerisinde ele alınmasının, bir davranışın daha güçlü şekilde ortaya çıkmasına yol açabileceğine değinmektedirler. Bu çalışma çerçevesinde, sosyal bağlam haksızlık davranışından kaçınma imkânı zemininde

değerlendirilmektedir. Önceki çalışmalar kültürel farklılıkların avantajlı haksızlıktan kaçınma için önemli olduğunu gösterirken, hangi kültürel faktörlerin özellikle bu davranışı kolaylaştırıcı veya zorlaştırıcı yönde etkisi olduğu hala tartışmalı bir konudur. Bu çalışmada en genel haliyle, bu soru deneysel bir desenle incelenmiştir. Önceki çalışmaların işaret ettiği kültürel farklılıkların altında yatan faktörlerden bir tanesinin “haksızlığa karşı çıkmamanın normal kabul edilmesi” olup olmadığı merak edilmiştir fakat bilindiği kadarıyla önceki incelemelerde bu soru üzerinde henüz durulmamıştır. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde hem kişilik özelliklerinin hem kişinin içerisinde bulunduğu kültürün ona sunduğu bağlamsal koşulların; haksızlıktan kaçınma davranışı üzerinde etkili olması akla yatkın gelmektedir. Buradan hareketle adalete ilişkin kavramları kültürel değerler üzerinden çalışmak ve bu değerleri bağlamı göz ardı ederek incelemek birçok karıştırıcı faktörün kontrol edilmesini zorlaştırıyor olabilir. Bunun sebebi de kültürlerin çok geniş ve soyut kavramlar olup bağlamsal faktörlerin ise davranışlara doğrudan etki etme gücünün daha fazla olması olabilir. Örneğin eşitlikçi normların baskın olduğu bağlamlar haksızlıktan kaçınma davranışının sergilenmesinde kolaylaştırıcı rol oynarken ortaklaşmacı normların veya hiyerarşinin baskın olduğu bağlamlarda haksızlıktan kaçınma davranışının sergilenmesi daha az önem taşıyabilir (Fiske ve Rai, 2011). Dolayısıyla bağlamsal faktörlerin adalete ilişkin davranışlardaki ve karar almadaki rolünü incelemek ve spesifik olarak sosyal bağlamın rolüne odaklanmak, bu ve benzeri ahlaki davranış faklarının altında yatan mekanizmaları anlamak açısından değerli olacaktır.

Bununla birlikte daha önce de belirtildiği gibi, dünden bugüne ahlak psikolojisi literatüründe adalete ilişkin karar alma hem ahlaki senaryolar hem de ekonomi oyunları vasıtasıyla çalışılmıştır. Literatürde kişilerin ahlaka ilişkin tutumlara dair beyanı ve gerçek hayatta sergiledikleri davranışlar arasındaki tutarsızlıklara işaret eden çalışmalar mevcuttur fakat özel olarak haksızlıktan kaçınma davranışını ele alan kısıtlı sayıda inceleme vardır (Larrick ve Blount, 1997). Önceki çalışmalara paralel olarak, kişilerin haksız dağılımlara verdiği tepkilerin gerçek hayatta ve hipotetik senaryolarda farklılaşması öngörülebilir. Ancak ilgili çalışmalar kısıtlı sayıda olduğundan, gelecek incelemeler karar alma

mekanizmalarında gerçek hayat deneyimleri ve hipotetik senaryolar arasındaki olası farklılıkları anlama sürecinde literatüre önemli bir katkı sunabilir. Buradan hareketle yapılandırılmış olan birinci çalışmada katılımcılar hipotetik olarak oluşturulmuş haksız dağılımlar içeren bir deney prosedüründeki senaryolara yanıt vermişlerdir. İkinci çalışmada ise farklı katılımcılar hipotetik senaryolarda sunulan prosedürü, birebir aynı şekilde gerçek para dağılımları üzerinden karar vererek deneyimlemişlerdir. Böylelikle birinci ve ikinci çalışma sonuçları karşılaştırılarak ahlaki literatür için tartışmalı bir konu olan “ahlaki ikiyüzlülük” konusu özgün bir çalışma deseni ile araştırılmıştır.

Özetle bu çalışmanın temel amacı, avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışının sergilenmesinde önemli motivasyon kaynağı olabileceği düşünülen adalet, karşılıklılık ve empatinin sosyal bağlamın etkisiyle birlikte ele alınarak incelenmesidir. Sosyal bağlamın haksızlık davranışından kaçınma imkânı olarak ele alınması dolayısıyla çalışmada, aktörlerin dezavantajlı oldukları haksızlık durumuna karşı çıkma imkanlarının olduğu (birinci deney grubu) ve olmadığı (ikinci deney grubu) iki ayrı deney grubu ile yalnızca avantajlı olduğu haksız dağılımlara maruz kalan kontrol grubu (üçüncü grup) arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Tüm katılımcılara ilk aşamada dezavantajlı oldukları ve eşit olmayan oranlarda para dağılımları sunulmuştur. Ancak kontrol grubu olan üçüncü gruptaki katılımcılar, temel oranın tespit edilebilmesi adına yalnızca ikinci aşamadaki daha fazla kazanım sağladıkları para dağılımlarına maruz kalmıştır. Örneğin aktör rolündeki katılımcıya 1 TL sunulurken, oyunda bir söz hakkı bulunmayan alıcı rolündeki katılımcıya ise 9 TL sunulmuştur. Dört defa farklı oranlarda eşitsiz para dağılımlarına maruz kalan katılımcılar, ikinci aşamaya geçtiklerinde kendileri karşılarındaki oyuncudan daha fazla ve yine eşitsiz orantılarda para dağılımlarına maruz kalmışlardır. Örneğin bu defa, aktör rolündeki katılımcı 9 TL, alıcı rolündeki katılımcı ise 1 TL alacak şekilde para dağılımı gerçekleştirilmiştir. Yeniden belirtmek gerekirse, bu desen benzer şekilde iki deney grubunda uygulanırken, kontrol grubunda ise farklı olarak kişilere yalnızca ikinci koşulu yani kendilerinin avantajlı oldukları (örneğin 9 TL’ye 1 TL gibi) eşitsiz para dağılımları sunulmuştur. Birinci deney grubundaki kişiler eşitsiz orantıda ve kendilerine miktar olarak daha az düşen para dağılımlarını kabul etme

veya reddetme hakkına sahipken, ikinci deney grubunda ise katılımcılar bu hakka sahip değillerdir. Diğer bir deyişle ikinci deney grubunda yer alan katılımcılar kendilerine düşen az miktarda eşitsiz para dağılımlarını kabul etmek zorunda kalmışlardır. İkinci deney grubunda katılımcıların kendilerinin daha az aldıkları eşitsiz duruma alışmaları beklenmiştir. Böylelikle bu katılımcıların eşitsiz dağılımlara alışmasının, ikinci aşamada kendilerinin avantajlı oldukları dağılımlarda, haksızlığı kabul etmeye birinci gruba göre anlamlı olarak daha yatkın olacakları öngörülmüştür. Dolayısıyla bu süreçte normun haksızlığı kabul etmek olduğu bir durum yaratılmak istenmiştir. Bu manipülasyonun kontrol edilebilmesi amacıyla katılımcıların birinci aşamadan hemen sonra olumsuz duygu durumları ölçülmüştür. Buna göre eğer katılımcılar ikinci deney koşulunda haksızlığı kabul etmeye alıştıysa birinci ve üçüncü gruptaki katılımcılara göre daha az olumsuz duygu durum rapor edecekleri beklenmiştir.

Son olarak katılımcıların haksızlıktan kaçınma davranışları üzerinde ahlaki değerlerin (karşılıklılık ve adalet) ve empatinin rolünü incelemek amaçlandığından, kararlarını etkileyebileceği düşünülen tutum değişkenleri ve kişilik özellikleri analizler esnasında kontrol edilmiştir. Katılımcıların politik bağlamda eşitliğe karşıtlık düzeylerinin, ekonomi oyunu içerisinde verdikleri kararlarda karıştırıcı etkisi olabileceği düşünüldüğünden (Van Lange, vd., 2012) hem kişisel hem de toplumsal olarak eşitliğe karşıtlık kontrol değişkeni olarak ele alınmıştır. Ayrıca katılımcıların kişilik özellikleri olarak düşmanlığa ve öfkeye yatkınlıkları, karşılarındaki oyuncunun kazancını minimize edecek şekilde davranmalarını etkileyebileceğinden analizler esnasında düşmanlık ve öfke skorları da kontrol edilmiştir (Pillutla ve Murningham, 1996). Bununla beraber aynı desen ve hipotezler, hem hipotetik senaryolar vasıtasıyla hem de farklı katılımcılar tarafından gerçek kaynak dağılımları kullanılarak test edilmiştir. Dolayısıyla aynı hipotezler iki ayrı çalışma ile test edilerek davranış ve beyana dayalı bildirim arasındaki olası farklılıklar incelenmiştir.

1.8.1 Hipotezler

1. İkinci çalışmada, katılımcıların beyan ettikleri empati, karşılıklılık ve adalete ilişkin değerlerin, avantajlı haksızlıktan kaçınma skorlarını yordayacağı öngörülmektedir. Özel olarak farklı para dağılımı oranlarına ilişkin bir hipotez kurulmamasının sebebi Haksızlık Oyunu ile daha önce benzer bir desenin test edilmemiş olmasıdır. Bununla beraber, para dağılımları farkı arasındaki oran arttıkça adalet, empati ve karşılıklılığın etkisinin farklılaşabileceği düşünülmüştür. Dolayısıyla para dağılımlarındaki oranların farklı olmasının katılımcıların haksızlıktan kaçınma davranışında değişimlere sebep olabileceği düşünülmüş ve her bir para dağılımı ayrı birer bağımlı değişken olarak analize dahil edilmiştir.

2. Toplumsal ve kişisel eşitliğe karşıtlık, düşmanlık ve öfke skorları kontrol edildiğinde, ikinci deney grubundaki katılımcıların avantajlı oldukları haksızlık durumunu, birinci deney grubu ve kontrol grubuna göre anlamlı olarak daha az reddedecekleri ön görülmektedir. Dezavantajlı ve avantajlı haksızlıktan kaçınma skorunu oluşturmak için katılımcıların dağılımlara verdiği her evet cevapları 0, hayır cevapları 1 puan olarak kodlanmış ve toplam skor oluşturulmuştur. Avantajlı/dezavantajlı haksızlıktan kaçınma skorları olarak yol analizi haricinde gerçekleştirilen analizlerin tümünde bu toplam skorlar analizlere tabi tutulmuştur.

3. Haksızlığa karşı çıkamamanın norm olarak benimsenip benimsenmediğini anlamak amacıyla birinci ve ikinci çalışmada, ikinci aşamanın hemen öncesinde (dezavantajlı haksızlığa maruz kaldıktan hemen sonra) öz-bildirim raporu vasıtasıyla anlık duygu durum ölçümü alınmıştır. Duygu durum raporlarında birinci ve ikinci grup arasında anlamlı farklılık beklenmektedir. Beklentime göre, birinci grupta katılımcıların rapor ettikleri olumsuz duygulanım ikinci gruba kıyasla daha yüksek olacaktır.

4. Empatinin adaletsizlikten kaçınma davranışını anlamlı olarak yordadığı ancak bu durumun gruplar arası farklılıklar göstereceği hipotez edilmektedir. Birinci grupta ve kontrol grubunda empati skoru yüksek katılımcıların avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışını anlamlı olarak daha fazla sergileyecekleri, ancak ikinci grupta bu etkinin

ortadan kalkacağı öngörülmüştür. Kontrol değişkenleri toplumsal ve kişisel eşitliğe karşıtlık, öfke ve düşmanlık düzeyi olarak alınmıştır.

5. Karşılıklılık ahlaki temelinin adaletsizlikten kaçınma davranışını anlamlı olarak yordayacağı ancak bu durumun gruplar arası farklılıklar göstereceği hipotez edilmiştir. Birinci grupta ve kontrol grubunda karşılıklılık skoru yüksek katılımcıların avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışını daha yüksek oranda sergileyecekleri, ancak ikinci grupta bu etkinin ortadan kalkacağı öngörülmektedir. Kontrol değişkenleri toplumsal ve kişisel eşitliğe karşıtlık, öfke ve düşmanlık düzeyi olarak alınmıştır.

6. Adalet ahlaki temelinin adaletsizlikten kaçınma davranışını anlamlı olarak yordayacağı ancak bu durumun gruplar arası farklılıklar göstereceği hipotez edilmektedir. Birinci grupta ve üçüncü grupta adalet skoru yüksek katılımcıların avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışını daha yüksek oranda sergileyeceği, ancak ikinci grupta bu etkinin ortadan kalkacağı öngörülmektedir.

7. Birinci çalışmada, hipotetik senaryoları cevaplayan katılımcıların, ikinci çalışmadaki (gerçek para dağılımlarının gerçekleştirildiği deneye katılan) katılımcılara kıyasla, avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışını anlamlı olarak daha fazla rapor edecekleri öngörülmektedir.

8. Birinci çalışmada katılımcılar gerçek bir maddi kazanç veya kayıpla karşılaşmadıkları için birinci çalışmada rapor edilen olumsuz duygulanımın, gerçek para dağılımlarının yapıldığı çalışmadakinden anlamlı olarak daha düşük olması beklenmektedir.

9. İkinci çalışmada ve birinci çalışmada, aynı katılımcıların avantajlı ve dezavantajlı haksızlıktan kaçınma skorları arasında anlamlı farklılık beklenmektedir. Diğer bir deyişle, katılımcılar dezavantajlı oldukları durumlardan avantajlı oldukları durumlara göre anlamlı olarak daha fazla kaçınacaktır.

1.8.2. Veri Analiz Stratejisi

Birinci (beyana dayalı ölçüm) ve ikinci çalışmadan (gerçek para dağılımları ile gerçekleştirilen deney) alınan veriler, kurulan hipotezlere paralel olarak, aşağıda belirtilen analizler ile test edilmiştir.

Hipotez 1: Katılımcıların toplumsal ve kişisel eşitliğe karşıtlık, öfke ve saldırganlık skorları kontrol edilmek üzere karşılıklılık ve adalet ahlaki temellerinin ve empati düzeylerinin haksızlıktan kaçınma davranışı üzerindeki rolü keşifsel olarak test edilmiştir. Her para dağılımı ayrı bir sonuç değişkeni olarak (6 TL, 7 TL, 8TL ve 9 TL) modele dahil edilmiştir. Böylelikle dağılımlar arasındaki oran farklarının yaratabileceği varyansı daha iyi tespit edebilmek ve haksızlıktan kaçınma davranışının sergilenmesinde bu farkların değişiklik yaratıp yaratmadığını keşifsel olarak gözlemlemek amaçlanmıştır. Hipotezin test edilmesi için Mplus aracılığıyla yol analizi yürütülmüştür. Katılımcıların dahil oldukları üç farklı deney grubunun sonuçları tek modelde ele alınmıştır.

Hipotez 2: Toplumsal ve kişisel eşitliğe karşıtlık, düşmanlık ve öfke skorları kontrol edildiğinde, ikinci deney grubundaki katılımcıların avantajlı oldukları haksızlık durumunu birinci deney grubu ve kontrol grubuna göre anlamlı olarak daha az reddedecekleri hipotezini test etmek için tek yönlü ANCOVA yürütülmüştür.

Hipotez 3: Deneyde kullanılan manipülasyonun çalışıp çalışmadığının kontrol edilmesi için kullanılan Olumsuz Duygu Durum ölçeğinden alınan skorların birinci, ikinci ve üçüncü deney grupları arasında anlamlı olarak farklılık göstermesi beklenmiştir. Katılımcıların cevaplandığı 9 farklı duygu skorunun toplam puanları alınmış ve tek bir “olumsuz duygu durum” skoru oluşturulmuştur. Spesifik olarak, birinci deney grubunun anlamlı olarak ikinci ve üçüncü gruptan daha fazla olumsuz duygu durum rapor edeceği öngörülmüştür. Hipotezin test edilmesi için ANOVA uygulanmıştır.

Hipotez 4, 5 ve 6: Hipotezlerime göre, (toplumsal ve kişisel eşitliğe karşıtlık, öfke ve saldırganlık skorları kontrol edildiğinde) katılımcıların, karşılıklılık ve adalet ahlaki temellerinin ve empati düzeylerinin avantajlı ve dezavantajlı haksızlıktan

kaçınma davranışı skorları üzerindeki etkisi deney koşullarına göre farklılaşacaktır. Deney gruplarının moderatör etkisi test etmek için moderatör regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Hipotez 7: Birinci ve ikinci çalışmadan alınan avantajlı haksızlıktan kaçınma skorları arasındaki olası farklılığın test edilmesi için bağımsız örneklem t-test analizi gerçekleştirilmiştir.

Hipotez 8: Birinci ve ikinci çalışmada beyan edilen olumsuz duygulanımın anlamlı şekilde farklılaşacağı öngörülmüştür. İki ayrı çalışmada katılımcıların beyan ettikleri olumsuz duygu durumlarını kıyaslamak için bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır.

Hipotez 9: Bağımlı örneklem t test aracılığıyla birinci deney grubunda yer alan katılımcıların avantajlı ve dezavantajlı haksızlıktan kaçınma skorları karşılaştırılacaktır.

Hipotezler, hipotezlerin test edildiği veri analiz yöntemleri ve hipotez testinin sonuçlarının özetleri, testlerde kullanılan değişkenlerle birlikte Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1. Hipotezler, Analiz Stratejisi ve Değişkenler

Hipotezler		Analiz Stratejisi	Değişkenler		
			Bağımsız	Bağımlı	Kontrol
1	Karşılıklılık, empati ve adalet skorları AHK skorlarını yordayacaktır.	Yol Analizi	Karşılıklılık, empati, adalet	Farklı para dağılımlarındaki (9 TL, 8 TL, 7 TL, 6 TL) AHK skorları	Yok
2	İkinci deney grubundaki katılımcıların AHK skorları, birinci deney grubu ve kontrol grubuna göre anlamlı olarak daha düşük olacaktır.	ANCOVA	Deney grubu	Ortalama AHK skorları	Toplumsal Eşitliğe Karşıtlık, Kişisel Eşitliğe Karşıtlık, Düşmanlık, Öfke
3	Birinci grupta katılımcıların rapor ettikleri olumsuz duygulanım ikinci gruba kıyasla daha yüksek olacaktır.	ANOVA	Deney grubu	Olumsuz Duygulanım	Yok
4,5,6	Birinci grupta ve kontrol grubunda karşılıklılık, adalet ve empati skoru yüksek katılımcıların AHK skorları daha yüksek oranda sergileyecekler fakat ikinci grupta bu etki ortadan kalkacaktır.	Moderatör Regresyon Analizi	Karşılıklılık, Adalet, Empati Moderatör değişken: Deney grubu	Ortalama AHK skorları	Toplumsal Eşitliğe Karşıtlık, Kişisel Eşitliğe Karşıtlık, Düşmanlık, Öfke
7	Hipotetik senaryoları cevaplayan katılımcıların AHK skorları gerçek para dağılımlarına cevap veren katılımcılardan daha yüksek olacaktır.	Bağımsız Örneklem t-testi	Hipotetik/Gerçek Para Dağılımları	Ortalama AHK skorları	Yok
8	Hipotetik senaryolarda rapor edilen olumsuz duygulanım, gerçek para dağılımlarının yapıldığı çalışmada rapor edilenden anlamlı olarak daha düşük olacaktır.	Bağımsız Örneklem t-testi	Hipotetik/Gerçek Para Dağılımları	Olumsuz Duygulanım	Yok
9	DHK skorları AHK skorlarından anlamlı olarak daha yüksek bulunacaktır.	Bağımlı Örneklem t-testi	Haksızlıktan Kaçınma Tipi (AHK/DHK)		Yok

Not: DHK=Dezavantajlı Haksızlıktan Kaçınma skorları, AHK= Avantajlı Haksızlıktan Kaçınma skorları

1.8.3. Keşifsel Analizler

Katılımcılar, gerçek para dağılımları üzerinden karar verdikleri ikinci çalışmaya katılımlarını tamamladıktan sonra Qualtrics vasıtasıyla dağılımlar esnasındaki tercihlerinin arkasında yatan sebeplerin neler olduğunu açık uçlu olarak cevaplandırmışlardır. Bu sayede, katılımcı tarafından hesaba katılan ancak bu çalışmada özel olarak test edilmeyen olası karar alma motivasyonlarına dair bilgi edinmek hedeflenmiştir (sorular için Ek-8'e bakınız). Devamında açık uçlu soruların cevapları açık ve kapalı kodlama ile içerik analizine tabi tutulmuştur (Weber, 1990). Açık kodlama ile içerik analizinde önceden belirlenmiş kategoriler olmaksızın, verinin kendisinden türetilen kategoriler ile analiz gerçekleştirilmektedir. Açık kodlama yönteminin kullanılması, bu çalışmada hesaba katılmamış olabilecek karar alma motivasyonlarının keşifsel olarak incelenmesi amacına uygun görülmüştür. Kapalı kodlama ise daha önceden belirlenmiş kategoriler çerçevesinde cevapların kodlanmasını içermektedir. Bu çalışmanın kuramsal çerçevesi temel alınarak karar alma motivasyonları haricindeki yanıtlar kapalı kodlamaya tabi tutulmuştur.

ÇALIŞMA 1: HAKSIZLIKTAN KAÇINMANIN HİPOTETİK SENARYOLAR VASITASIYLA İNCELENMESİ

2. YÖNTEM

2.1. Katılımcılar

Yürütülen a priori güç analizi sonucunda ANCOVA analizi için minimum etki büyüklüğü ve .05 alpha derecesinde anlamlılık ile hem birinci hem ikinci çalışma için 237 katılımcıya ulaşmak gerektiği bulunmuştur ($f^2 = 0.20$, $\beta = \%80$; Erdfelder, Faul, Buchner, 1996). Daha önce benzer manipülasyon ve deneysel desen içeren bir çalışma bilindiği kadarıyla henüz gerçekleştirilmediğinden, minimum etki büyüklüğü üzerinden hesaplama yapılmıştır.

Çalışma toplamda 309 kişiye ulaşmış ancak bu kişilerden bir kısmı birinci aşamayı (deney öncesi beyana dayalı bildirimlerin çözülmesi aşaması) tamamlamadığı, bir kısmı ise iki aşamayı da tamamlamadığı için, katılımcıların tümü analizlere dahil edilmemiştir. Analizler her iki aşamaya da katılım sağlamış olan katılımcıların verileri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, SPSS 21 aracılığıyla yapılan Cook Uzaklığı analizi ile aykırı değerler ($N=7$) veri setinden çıkarılmıştır. Yapılan eleme işleminin ardından 208 katılımcının verileri ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Birinci aşamada anketlerin çözümünü tamamladıktan sonra ikinci aşama için üç deney grubuna rastgele atanan katılımcılardan 65 kişi ($N_{kadın}=38$, $N_{erkek}=25$) birinci deney grubunda, 74 kişi ($N_{kadın}=55$, $N_{erkek}=18$) ikinci deney grubunda ve 69 kişi ($N_{kadın}=54$, $N_{erkek}=15$) kontrol grubunda ise yer almaktadır.

Bu çalışmada, örneklemin ($N=208$) çoğunluğu (katılımcıların %75.5'i) Türkiye'deki farklı üniversitelerde öğrenim gören ($N=157$) lisans öğrencilerinden oluşmaktadır. Çalışmaya farklı üniversitelerde öğrenim gören, üniversite mezunları ve yüksek lisans öğrenimi gören/mezunu öğrenciler katılım sağlamıştır. Katılımcılar farklı bölümlerde öğrenim görmekte veya farklı bölümlerden mezun olmakla birlikte büyük çoğunlukla psikoloji bölümü öğrencisidir ($N_{psikoloji}=112$). Katılımcılar 14

farklı vakıf, 11 farklı devlet üniversitesinde lisans, 4 devlet 6 vakıf üniversitesinde yüksek lisans öğrencisidir. Lisans mezunu katılımcılar ise 7 devlet ve 10 vakıf üniversitesinde mezun olduklarını beyan etmişlerdir. Lisans ve yüksek lisans öğrencileri, Bolu, İstanbul, Eskişehir, Balıkesir, Zonguldak, Manisa, Adana, Kastamonu, Kocaeli, Edirne ve Çankırı olmak üzere farklı şehirlerde öğrenim görmekte olduklarını beyan etmişlerdir. Katılımcıların yaş aralığı 18-60 arasında olup, ortalama yaş 24.37'dir (SS=7.68). Katılımcıların %70.7'si kadın (N=147), %27.9'u ise erkektir (N=58). Katılımcılardan iki kişi yaşını, üç kişi cinsiyetini belirtmemiştir. Örneklemin çoğunluğunu Büyükşehirde yaşayanlar (N= 152, %73.1) oluşturmaktadır. Katılımcılar (N=201) çocukluklarındaki gelir seviyesini en sık "iyi" olarak (N=91, %43.8), ardından "fena değil" (N=77, %37) olarak beyan etmişlerdir.

Katılımcıların çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır (N=140; katılımcıların %67.3'ü). Dindarlık seviyesi 1 (hiç dindar değilim) ve 7 (çok dindarım) arasındaki Likert tipi ölçek üzerinden tek madde ile sorulmuş ve ortalama dindarlık seviyesi 3.63 (SS=1.84) olarak bulunmuştur. Katılımcıların politik görüşünü en sık Apolitik (N=52, katılımcıların %25'i) ve ardından Sosyal Demokrat (N=47, katılımcıların %22.6'sı) olarak beyan ettiği görülmektedir. Beş katılımcı politik görüş sorusunu, iki kişi dindarlık seviyesi sorusunu yanıtsız bırakmıştır. Bununla birlikte katılımcıların politik görüşü 1 (aşırı sol görüş) – 7 (aşırı sağ görüş) arasındaki Likert tipi ölçek üzerinden tek madde ile sorulmuş ve katılımcıların rapor ettikleri ortalama değerin 3.50 (SS=1.12) olduğu bulunmuştur.

2.2. Veri Toplama Araçları

Birinci ve ikinci çalışmada veri toplama araçları tümüyle aynıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, mevcut araştırmada haksızlıktan kaçınma davranışı Haksızlık Oyunu üzerinden ölçülmektedir. Haksızlık Oyunu Blake ve McAuliffe (2011) tarafından öne sürülen güncel bir ekonomi oyunudur.

2.2.1. Haksızlık Oyunu

Katılımcılara ilk olarak aşağıdaki yönerge ile Haksızlık Oyununun prosedürü tanıtılmıştır. Devamında katılımcılara para dağılımları birer cümle ile sunulmuştur

(örneğin, “Size 1 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 9 TL dağıtıldı” gibi). Katılımcıların soruları çözmeye başlamadan önce okudukları Haksızlık Oyununu açıklayan metin ve deney yönergesi aşağıdaki gibidir:

“Bu çalışmada sizinle bir tür oyun oynanacaktır. Bu oyun iki kişi arasında farklı oranlarda gerçekleşecek dağılımların kabul veya reddedilmesini içermektedir. Bu oyunda aktör rolündeki kişinin yapılacak dağılımları kabul etme veya reddetme hakkı vardır. Ancak alıcı rolündeki kişinin böyle bir hakkı yoktur. Yapılan kura sonucunda aktör rolünü siz aldığınız için bugün laboratuvara sizi davet ettik. Deney boyunca aktör rolündeki katılımcı siz olacaksınız. Oyunun prosedürü gereği alıcı rolünü alan kişiyi laboratuvara davet etmedik. Ancak yapacağınız dağılımlardan alıcı rolündeki kişi de etkilenecektir. Dağılımlar siz deneye başlamadan önce tamamen rastgele belirlenmiştir. Deney boyunca kabul edilen dağılımlar size ve alıcı rolündeki kişiye denk gelen orana göre deney sonunda Türk Lirası (TL) olarak verilecektir. Kabul etmediğiniz dağılımlarda iki taraf da eşit bir şekilde 0 TL almış olacaktır. Deney boyunca toplam 16 farklı dağılım gerçekleştirilecektir. Lütfen aşağıdaki sunulmuş para dağılımlarını bu deneye katılırsanız nasıl cevaplar vereceğinizi düşünüp en uygun seçeneği işaretleyerek cevaplayınız.”

Katılımcılara aslında kura sonucu katılımcı seçimi yapılmadığı, tüm katılımcıların aktör rolünde çalışmaya katılım sağladığı çalışma sonrası bilgilendirme formunda belirtilmiştir. Katılımcılar deney esnasında bu dağılımlarla karşılaşmış olsalar verecekleri cevabın ne olacağını “kabul ederim” veya “kabul etmem” olmak üzere iki seçenek üzerinden değerlendirmişlerdir. Her katılımcı yalnızca bir deney grubuna katılmıştır. Deney grupları aşağıdaki kısımda tanıtılmıştır.

2.2.1.1 Birinci Deney Grubu

Birinci deney grubunda katılımcılara iki aşamada farklı oranda dağıtılmış para dağılımları sunulur.

Birinci Aşama (Dezavantajlı Haksız Dağılım Aşaması): Birinci aşamada aktör için 1, alıcı için 9 gibi aktöre daha az pay düşecek şekilde eşitsiz oranda dağılımlar gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada toplam sekiz kez dağılım yapılmıştır. Dağılımlar 1-9, 2-8, 3-7 ve 4-6 oranlarında ve dağılım sırası karışık şekilde ikişer kez gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara dağılım bilgisinden sonra “kabul ediyorum” veya “kabul etmiyorum” seçenekleri sunulmuştur. İkinci aşamaya geçmeden önce

katılımcılardan duygu durum ölçümünü cevaplandırmaları istenmiştir (Batson, vd., 2007).

İkinci Aşama (Avantajlı Haksız Dağılım Aşaması): İkinci aşamanın başlangıcında katılımcılara oyun oynadığı kişinin aynı kişi olmadığı ve onun yerine ikinci katılımcı ile deneye devam edildiği bilgisi verilmiştir: *“Deneyin bu kısmında alıcı rolündeki ‘başka bir katılımcı’ ile oynuyorsunuz. Diğer bir deyişle deneyin bu aşamasında, bu kez para dağılımı sizin ile bir başka alıcı rolündeki katılımcı arasında yapılacaktır. Sizden beklentimiz aynı şekilde bu deneyde aktör rolünde bir katılımcı olduğunuzu düşünmeniz ve aşağıdaki dağılımlara vereceğiniz cevapları size en uygun gelen şekilde cevaplamanızdır.”* Devamında, birinci aşamaya benzer şekilde karışık sırada eşit olmayan para dağılımları sunulmuştur. Bu aşamada, birinci aşamadan farklı olarak, katılımcılar kendilerine daha fazla, alıcı rolündeki katılımcıya daha az oranda sunulan teklifleri değerlendirmişlerdir. Örneğin *“Size 8 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 2 TL dağıtıldı”* gibi 9-1, 8-2, 7-3, 6-4 TL oranındaki para dağılımları ikişer kez teklif edilmiştir. Katılımcılara birinci aşamadaki gibi “kabul ederim” veya “kabul etmem” seçenekleri sunulmuştur.

2.2.1.2. İkinci Deney Grubu

İkinci deney grubunda katılımcılara iki farklı aşamada aktöre ve karşısındaki katılımcıya eşitsiz olarak dağıtılmış para teklifleri sunulmuştur.

Birinci Aşama (Aktörün Pasif Olduğu Dezavantajlı Haksız Dağılım Aşaması): İkinci deney grubunun birinci aşamasında katılımcılar kendilerine daha az oranda eşitsiz para tekliflerini değerlendirmişlerdir (örneğin, *“size 2 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 8 TL dağıtıldı”* gibi). Dağılımlar 1-9, 2-8, 3-7 ve 4-6 oranlarında ve dağılım sırası karışık şekilde ikişer kez gerçekleştirilmiştir. Birinci deney grubundan farklı olarak, bu aşamada katılımcıların sunulan teklifi yalnızca kabul etme hakkı olduğu kendilerine belirtilmiştir. Diğer bir deyişle sekiz kez karışık sırada katılımcıya daha az miktar denk gelecek teklif verilen dağılımlar için yalnızca “kabul ediyorum” cevabı sunulmuştur. Katılımcılar devamında duygu durum ölçümünü cevaplandırır (Batson, vd., 2007). Ardından katılımcılara -birinci deney grubunda

olduğu gibi- ikinci aşamada oyun oynayacakları kişinin aynı kişi olmadığı ve onun yerine başka bir katılımcı ile deneye devam edileceği bilgisi verilmiştir.

İkinci Aşama (Avantajlı Haksız Dağılım Aşaması): Son olarak, katılımcılar ikinci aşamaya geçtiğinde kendilerine daha fazla, alıcı rolündeki katılımcıya daha az oranda sunulan teklifleri değerlendirmişlerdir. Örneğin, “Size 7 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 3 TL dağıtıldı” gibi 9-1, 8-2, 7-3, 6-4 TL oranındaki para dağılımları ikişer kez teklif edilmiştir. Bu aşamada katılımcıların dağılımları kabul veya reddetme hakkına sahip oldukları bilgisi kendilerine verilmiştir. Dolayısıyla ikinci deney grubunun birinci deney grubundan tek farkı, birinci aşamada katılımcıların dezavantajlı oldukları para tekliflerine “kabul etmem” cevabı verme hakkının bulunmamış olmasıdır.

2.2.1.3. Üçüncü Deney Grubu (Kontrol Grubu)

Kontrol grubunda katılımcılar yalnızca deneyin ikinci aşamasına yani avantajlı oldukları eşit olmayan para dağılımlarına yanıt verir. Katılımcılar ilk olarak duygu durum ölçümünü cevaplandırmışlardır (Batson, vd., 2007) ve ardından teklifleri kabul edip etmeyeceklerini rapor etmişlerdir. Diğer deney gruplarıyla kıyaslandığında prosedürdeki tek fark, katılımcıların birinci deney aşamasına katılmamış olmalarıdır. Bu nedenle prosedür bu kısımda yeniden açıklanmamıştır.

2.2.2. Beyana Dayalı Ölçümler

İşbirliği Olarak Ahlak Ölçeği: Curry vd. (2019) İş birliği Olarak Ahlak Ölçeğinde 7 temel her birine dair 3'er soru yer almaktadır. İşbirliğine ait kuramın öne sürdüğü 7 alt boyuta ilişkin 3'er sorunun her alt boyutun kendi ortalamasının alınması yoluyla ölçülmektedir. Ölçekte 0-100 arasında puanlama yapılan Likert tipi ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması yetişkin örneklem için yapılmıştır (Yılmaz, Harma ve Doğruyol, *yayın aşamasında*). Ölçeğin Türkçe adaptasyonunun geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada 7 alt boyuttan yalnızca çalışmanın konusuyla ilişkili olan iki alt boyut, “adalet” ve “karşılıklılık” alt boyutlarındaki sorular kullanılmıştır (bkz. Ek-1). Ölçek hem ahlaki bağlamlarda karar alma hem de ahlaki konularla alakadarlığı ölçmek üzere 7 ahlaki boyut için ikişer alt ölçek

barındırmaktadır. Bu çalışmada hem karar hem alakadarlık ölçekleri adalet ve karşılıklılık boyutları için iç tutarlık katsayıları düşük ve orta seviye arasında değişmektedir. Ölçeklerden bir tanesinde katılımcılardan karşılıklılık ve adaletle ilişkin maddeleri cevaplarırken ahlaki olarak doğru olana dair kendi yargıları (karar ölçeği), diğerinde ise belirtilen durumu ahlakla ne kadar ilgili buldukları sorulmaktadır (alakadarlık ölçeği). Metin boyunca karar ölçeği soruları için İOA ölçeğinin (Curry, vd., 2019) adalet boyutu adalet^k olarak, karşılıklılık boyutu ise karşılık^k olarak belirtilmiştir. Alakadarlık soruları için adalet alt ölçeği adalet^a, karşılıklılık ölçeği ise karşılıklılık^a olarak belirtilmiştir. Adalet^a, adalet^k, karşılıklılık^k, karşılıklılık^a alt ölçekleri için sırasıyla α katsayıları .59, .70, .43 ve .67 olarak bulunmuştur.

Toplumsal Tutum ve Kişisel Tutum Ölçeği: Sarıbay, Olcaysoy ve Yılmaz (2017) tarafından geliştirilen Toplumsal Tutum Ölçeği (TTÖ) ve Kişisel Tutum Ölçeği (KTÖ) bu çalışmada kişilerin eşitliğe ilişkin tutumlarını anlamak amacıyla kullanılmıştır. Ölçek Türkiyeli örneklem için geçerli ve güvenilir bulunmuştur (Sarıbay, vd., 2017). TTÖ'nün ve KTÖ'nün 2 boyutu vardır. TTÖ'nün güvenirlik analizleri sonucunda Eşitliğe Karşıtlık boyutunda Cronbach alfa değeri .90 olarak bulunmuştur. Değişime direnme boyutunun Cronbach alfa değeri .80 olarak bulunmuştur. KTÖ'nün Cronbach alfa değerleri ise değişime direnme boyutunda .86, eşitliğe karşıtlık boyutunda .75 bulunmuştur (Ek-2'ye bakınız). Bu çalışmada yalnızca Eşitliğe Karşıtlık alt boyutları kullanılmış ve Toplumsal Eşitliğe Karşıtlık (TEK) ve Kişisel Eşitliğe Karşıtlık (KEK) iç tutarlık katsayıları sırasıyla .90 ve .76 bulunmuş ve iyi düzeyde iç tutarlığa sahip oldukları tespit edilmiştir. Toplumsal ve Kişisel Eşitliğe Karşıtlık ölçekleri 1 ve 7 arasında değişen Likert tipi sorulardan oluşmaktadır (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 7=Kesinlikle Katılıyorum) ve ölçeklerde sırasıyla 11 ve 17 soru yer almaktadır. Ölçeklerde yer alan ters maddeler çevrildikten sonra TEK ve KEK alt boyutları için ortalama skor alınmış ve analizlere dahil edilmiştir.

Empati Alt Ölçeği: Bireylerarası Tepkisellik İndeksi (*Interpersonal Reactivity Index*) Davis (1980) tarafından geliştirilmiştir. Toplam 28 madde içeren 5'li Likert

tipi ölçeğin (1- beni hiç tanımlamaz, 5-beni çok iyi tanımlar) bakış açısı alma, empatik ilgi, imgelem ve bireysel sıkıntı olmak üzere 4 alt boyutu vardır. Her alt boyut 7 madde ile ölçülmektedir. Ters maddeler çevrildikten sonra empati alt ölçeğindeki maddelerin ortalama skoru alınmış ve analizlere bu şekilde dahil edilmiştir. Bu çalışmada empati alt boyutuna dair sorular kullanılmıştır. Ölçek Gündüz, Yağmurlu ve Harma (2014) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Cronbach alfa değerleri empati alt ölçeği için uyarlama çalışmasında .78 olarak bulunmuştur (Ek-3'e bakınız). Bu çalışmada empati alt ölçeğinin iç tutarlık katsayısı .79 olarak bulunmuştur.

Düşmanlık ve Öfke Alt Ölçeği: Buss ve Perry'nin (1992) Saldırganlık Ölçeği fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, düşmanlık ve öfke olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Beş aralıklı Likert tipi ölçekte toplam 29 madde bulunmaktadır. Bu çalışma için yalnızca “öfke” ve “düşmanlık” boyutunun ölçümü yapılmıştır ve bu boyuta ait maddeler kullanılmıştır. Ölçümün Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması Demirtaş-Madran (2012) tarafından yapılmıştır ve düşmanlık alt boyutu için elde edilen Cronbach alfa değeri 0.71, öfke alt boyutu için elde edilen Cronbach alfa değeri ise 0.76 bulunmuştur (bkz. Ek-4). Düşmanlık ve öfke alt ölçekleri için ters maddeler çevirildikten sonra ölçeklerin skorların ortalamaları alınarak analizlere dahil edilmiştir. Düşmanlık ve öfke alt ölçekleri ayrı iki alt boyut olduğundan skorların ortalamaları da ayrı hesaplanmıştır. Bu çalışma için iç tutarlık katsayıları yeterli düzeyde ($\alpha = .69$) bulunmuştur.

Olumsuz Duygu Durum Ölçümü: Batson vd. (2007) ahlaki olarak haksızlıkla karşılaşıldığında ortaya çıkan olumsuz duygulanımın öz-bildirim vasıtasıyla ölçülmesi için 9 farklı sıfat (rahatsız olmuş, gıcık olmuş, üzgün, öfkeli, gücenmiş, sarsılmış, hayal kırıklığına uğramış, deliye dönmüş ve endişeli) kullanmıştır. Katılımcılar 7'li ölçek üzerinde o an kendilerini ne derece öfkeli, gücenmiş, endişeli, vb. hissettiklerini rapor etmişlerdir. Cronbach alpha seviyesi .93 bulunmuştur. Ölçümün Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması bildiğimiz kadarıyla henüz Türkiye'de test edilmemiştir (bkz. Ek-5). Bu çalışmada ölçeğin yapı geçerliğini test etmek için faktör analizi gerçekleştirilmiş ve orijinaline uygun olarak tek faktörlü bir

yapı olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi sonuçları bulgular bölümünde sunulmuştur. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı iyi düzeyde bulunmuştur ($\alpha = .92$).

Sosyo-demografik Bilgi Formu: Katılımcılar tarafından sosyo-demografik bilgi formu doldurulmuştur. Sosyo-demografik bilgi formunda yaş, cinsiyet, eğitim durumu, aylık ortalama gelirleri, dindarlık seviyeleri, politik yönelimleri, bulundukları şehir, devam ettikleri üniversite ve bölümler sorulmuştur (bkz Ek-6).

Hipotetik Haksız Dağılım Senaryoları: Bu çalışmada laboratuvar deneyindeki prosedürün birebir aynısı senaryolaştırılmıştır. Ek-7’de katılımcılara beyana dayalı ölçüm olarak sunulan senaryolar belirtilmiştir.

Açık uçlu sorular: Katılımcılara deneye katılımlarını tamamladıktan sonra aldıkları kararlara yönelik gerekçelendirmeleri açık uçlu olarak sorulmuştur. Bu sorular vasıtasıyla katılımcıların ekonomi oyunu esnasında birlikte oyun oynadıkları kişilerin memnuniyet durumlarını, verdikleri kararlara dair düşünce ve gerekçelerini ve gündelik hayatta benzer deneyimlerle karşılaşp karşılaşmadıklarını anlamak amaçlanmıştır. Sorular Ek-8’de yer almaktadır.

2.3. İşlem

Çalışmaya üniversite öğrencileri çevrimiçi platformlarda (sosyal medya hesapları gibi) ve İstanbul ilinde dört farklı vakıf üniversitesi ve bir devlet üniversitesinde duyurular vasıtasıyla davet edilmiştir. Duyurularda katılımcılara çalışmanın içeriği bir afiş vasıtasıyla sunulmuştur. Çalışmaya katılmayı kabul eden katılımcılar afişteki iletişim adresine e-posta atarak çalışma hakkında daha detaylı bilgi edinmişlerdir.

Katılımcılara ilk olarak değer ve tutumlarına ilişkin ölçekler ve demografik form sunulmuştur [İşbirliği Olarak Ahlak Ölçeği (Curry, vd., 2019, Yılmaz, vd., *hazırlama aşamasında*), Toplumsal Tutum ve Kişisel Tutum Ölçeği (Sarıbay, Olcaysoy ve Yılmaz, 2017), Empati Alt Ölçeği (Davis, 1980, Gündüz vd., 2014), Saldırganlık Ölçeği’nin “öfke” ve “düşmanlık” boyutları (Demirtaş-Madran, 2012) ve Sosyo-demografik Bilgi formu]. Ölçekleri tamamlamalarının üstünden en az iki

gün geçtikten sonra Haksızlık Oyununa ilişkin hipotetik senaryolar e-posta vasıtasıyla katılımcılara ulaştırılmıştır. Böylece aradan iki gün geçmesiyle katılımcıların değer ve tutumlarına ilişkin verdiği cevapların senaryolara verdikleri cevapları etkileme ihtimalinin önüne geçmek amaçlanmıştır. Bu birinci çalışmada, ikinci çalışmada gerçekleştirilecek olan gerçek para dağılımlarının uygulandığı deneysel desenin birebir aynısı hipotetik senaryolar halinde katılımcıya sunulmuştur. Bunun için, katılımcılardan kendilerini bir laboratuvar deneyine katılmış gibi düşünmeleri ve cevaplarını bu doğrultuda vermeleri istenmiştir.

Özetlemek gerekirse, çalışma hakkında genel bilgi içeren bir metin farklı üniversitelerde öğrenim gören kişilere iletilmiştir. Katılımı kabul edenler, Qualtrics vasıtasıyla birinci aşamadaki değer ve tutum ölçümlerini cevaplandırmayı tamamlamalarının üstünden iki gün geçtikten sonra e-posta adreslerine gönderilen ikinci bir Qualtrics linki üzerinden hipotetik senaryoları cevaplandırmışlardır. Birinci aşamaya dahil olan katılımcılar ikinci aşama için rastgele olarak üç deney grubundan bir tanesine atanmıştır. İki aşamayı da cevaplandıran katılımcıların cevaplarının eşleştirilebilmesi için rumuz belirtmeleri istenmiştir. Deney sonunda katılımcılara teşekkür edilmiş ve üniversite öğrencisi olan katılımcıların bazıları, deneye katılımları karşılığında belirttikleri dersten kredi almıştır¹.

¹ Bazı üniversitelerden katılımcılar kredi almak için başvuruda bulunmadığı için kredi almamışlardır.

3. BULGULAR: BİRİNCİ ÇALIŞMA

3.1. Birinci Çalışmanın Bulguları

Çalışma değişkenlerinin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2’de belirtilmiştir. Avantajlı haksızlıktan kaçınma skorları katılımcıların dağılımlara verdiği her “hayır” cevabı bir puan olarak değerlendirilecek şekilde toplam skor oluşturulmuş ve haksızlıktan kaçınma skoru olarak bu skor analizlere tabi tutulmuştur.

Tablo 2. Çalışma Değişkenlerine Dair Tanımlayıcı İstatistikler

	N	Min.	Mak.	Ort.	SS
DHK	65	0	8	4.88	2.97
AHK	208	0	8	4.24	3.03
Karşılıklılık	206	4.33	100	78.83	16.65
Adalet	206	4.67	100	79.90	17.10
Empati	207	13	35	27	4.24
Olumsuz Duygulanım	206	9	62	23.64	12.97
Düşmanlık	206	9	39	22.32	5.70
Öfke	201	8	35	20.14	5.66
TEK	202	17	92	48.17	16.82
KEK	204	11	65	37.65	9.99

Not: AHK: Avantajlı Haksızlıktan Kaçınma; DHK: Dezavantajlı Haksızlıktan Kaçınma; TEK: Toplumsal Eşitliğe Karşıtlık; KEK: Kişisel Eşitliğe Karşıtlık

Tablo 3’te, kullanılan ölçeklerin güvenirlik analizi sonuçları sunulmuştur. Adalet ve karşılıklılık değerlerinin ölçümü için orijinal çalışmada olduğu gibi (Curry, vd., 2019) İşbirliği Olarak Ahlak Ölçeğinde (İOA) ikişer alt ölçek kullanılmıştır. Adalet ve karşılıklılık alt boyutlarının Cronbach Alfa katsayılarının kabul edilebilir iç tutarlılık sınırı olan .07’nin altında kalmış olmasının, madde sayısı oldukça düşük olmasından kaynaklanabileceği düşünülmüş ve düşük maddeli ölçekler için önerildiği üzere, maddeler arası korelasyon değerlerine de bakılmıştır (Pallant, 2011, s. 97). Pallant (2011) madde sayısı 10’dan az olan ölçeklerde maddeler arası korelasyon katsayılarının .2 ve .4 arasında olduğu takdirde ölçeğin iç tutarlılığının kabul edilebilir düzeyde olduğunu belirtmektedir. Tablo 4’te sunulduğu üzere, Cronbach Alpha katsayısı düşük olan adalet^a alt ölçeğinin maddeler arası

korelasyonları ölçeğin iç tutarlığının kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Ölçeklerin Güvenirlik Analizi Sonuçları: Cronbach Alfa Katsayıları

	ada ^k	ada ^a	karşı ^k	karşı ^a	empati	düşman	öfke	TEK	KEK
α	.62	.54	.64	.74	.76	.76	.83	.89	.75
MS	3	3	3	3	7	8	7	17	11
GS	Orta	Zayıf	Orta	Orta	Orta	Orta	İyi	İyi	Orta

Not. TEK: Toplumsal Eşitliğe Karşıtlık; KEK: Kişisel Eşitliğe Karşıtlık, düşman: düşmanlık; güvenirlilik: güvenirlilik düzeyi; ada^k: adalet değeri karar alt ölçeği; ada^a: adalet değeri alakadarlık alt ölçeği; karşı^k: karşılıklılık değeri karar alt ölçeği; karşı^a: karşılıklılık değeri alakadarlık alt ölçeği; MS: madde sayısı; GS: Güvenirlilik Seviyesi

Tablo 4. Karşılıklılık ve Adalet Alt Ölçeklerinin Korelasyonları

Adalet^k Alt Ölçeği	Madde 1	Madde 2
Madde 1	-	
Madde 2	.235	-
Madde 3	.426	.396
Adalet^a Alt Ölçeği	Madde 1	Madde 2
Madde 1	-	
Madde 2	.364	-
Madde 3	.221	.456
Karşılık^k Alt Ölçeği	Madde 1	Madde 2
Madde 1	-	
Madde 2	.549	-
Madde 3	.227	.426
Karşılık^a Alt Ölçeği	Madde 1	Madde 2
Madde 1	-	
Madde 2	.385	-
Madde 3	.633	.456

Not: adalet^k: adalet değeri karar alt ölçeği; adalet^a: adalet değeri alakadarlık alt ölçeği; karşılık^k: karşılıklılık değeri karar alt ölçeği; karşılık^a: karşılıklılık değeri alakadarlık alt ölçeği

3.2. Değişkenler Arası İlişki Bulguları

Çalışma değişkenlerinin birbiriyle olan ilişkilerini analiz etmek için Pearson korelasyon analizi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 5'te belirtilmiştir.

Tablo 5. Değişkenler Arası İlişkiler: Pearson Korelasyon Tablosu

	AHK	DHK	Adalet ^k	Karşılık ^k	Adalet ^a	Karşılık ^a	Empati	Düşman	Öfke	TEK	KEK	Politik	Din
AHK	-												
DHK	.620***	-											
Adalet ^k	-.059	-.226	-										
Karşılık ^k	-.078	-.012	.515***	-									
Adalet ^a	.232***	.067	.285***	.145*	-								
Karşılık ^a	.141*	.030	.262***	.303***	.304***	-							
Empati	.231**	-.01	.063	.049	.165*	.316***	-						
Düşmanlık	-.098	.133	-.007	.017	-.039	.066	.108	-					
Öfke	-.096	.070	.053	.175*	-.059	.002	-.063	.320***	-				
TEK	-.135	.056	-.072	.008	-.446***	-.041	-.292***	.061	.024	-			
KEK	-.190**	.153	-.051	.050	-.339***	.105	-.165*	.316***	.116	.451***	-		
Politik	.075	.068	-.058	-.060	-.058	.147*	.042	-.033	-.023	.271***	.246***	-	
Dindar	.141*	.095	-.008	.053	-.006	.196**	.221**	-.107	-.120	.196**	.132	.551***	-
Cins	-.031	-.044	.112	.060	-.071	.000	-.335***	-.125	-.078	.055	.034	-.002	-.210**

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$; Cinsiyet: 1=Kadın, 2=Erkek

Tabloda kullanılan kısaltmaların açıklamaları: AHK: Avantajlı Haksızlıktan Kaçınma; DHK: Dezavantajlı Haksızlıktan Kaçınma; TEK: Toplumsal Eşitliğe Karşıtlık; KEK: Kişisel Eşitliğe Karşıtlık, Karşılık: Karşılıklılık, Politik: Politik Yönelim; Düşman: Düşmanlık; Din: Dindarlık Düzeyi; Cins: Cinsiyet. Tabloda; AHK, DHK: Yüksek skorlar yüksek adaletsizlikten kaçınma, Adalet-Karşılık: Yüksek skorlar yüksek adalet-karşılıklık değerleri, empati: yüksek skorlar yüksek empatik ilgi, düşmanlık: yüksek skorlar yüksek düşmanlık, TEK-KEK: Yüksek skorlar yüksek eşitliğe karşıtlık; Politik: Yüksek puan yüksek sağ politik görüş; dindarlık: yüksek skorlar yüksek dindarlık düzeyini belirtmektedir.

Tablo 5'te sunulan korelasyon analizi sonuçlarında görüldüğü gibi, dezavantajlı haksızlıktan kaçınma skoru ve avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru birbiriyle olumlu yönde korelasyon göstermektedir ($r=.62$, $p<.001$). Adalet ve karşılıklılık değerleri alakadarlık ölçekleri kullanılarak sorulduğunda avantajlı haksızlıktan kaçınma ile olumlu yönde ilişkili bulunmaktadır (sırasıyla, $r=.232$, $p<.001$; $r=.141$, $p<.05$). Empati seviyesi, avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru, adalet^a ve karşılıklılık^a değerleri ile pozitif yönde korelasyon göstermektedir (sırasıyla, $r=.231$, $p<.01$; $r=.165$, $p<.05$; $r=.316$, $p<.001$). Adalet ve karşılıklılık değerleri karar ölçekleri ile sorulduğunda avantajlı haksızlıktan ve dezavantajlı haksızlıktan kaçınma skorlarıyla anlamlı bir ilişki göstermemektedir.

Bu çalışma için test edilen hipotezler ve ilgili değişkenler Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Birinci Çalışmanın Hipotezleri ve Değişken Bilgileri

Hipotezler		Değişkenler			Sonuç
		Bağımsız	Bağımlı	Kontrol	
2	İkinci deney grubundaki katılımcıların AHK skorları, birinci deney grubu ve kontrol grubuna göre anlamlı olarak daha düşük olacaktır.	Deney grubu	Ortalama AHK skorları	TEK, KEK, Düşmanlık, Öfke	Yanlışlandı
3	Birinci grupta katılımcıların rapor ettikleri olumsuz duygulanım ikinci gruba kıyasla daha yüksek olacaktır.	Deney grubu	Olumsuz Duygulanım	Yok	Yanlışlandı
4,5,6	Birinci grupta ve kontrol grubunda karşılıklılık, adalet ve empati skoru yüksek katılımcıların AHK skorları daha yüksek oranda sergileyecekler fakat ikinci grupta bu etki ortadan kalkacaktır.	Karşılıklılık, Adalet, Empati Moderatör değişken: Deney grubu	Ortalama AHK skorları	TEK, KEK, Düşmanlık, Öfke	Kısmen Yanlışlandı
9	DHK skorları AHK skorlarından anlamlı olarak daha yüksek bulunacaktır.	HK Tipi (AHK/DHK)		Yok	Doğrulandı

Not: DHK=Dezavantajlı Haksızlıktan Kaçınma skorları, AHK= Avantajlı Haksızlıktan Kaçınma skorları; HK= Haksızlıktan Kaçınma; TEK=Toplumsal Eşitliğe Karşıtlık; KEK=Kişisel Eşitliğe Karşıtlık

3.3. Gruplar-arası Karşılaştırma Bulguları

Hipotez 2: İkinci deney grubundaki katılımcıların avantajlı oldukları haksızlık durumunu birinci deney grubu ve kontrol grubuna göre anlamlı olarak daha az reddedecekleri hipotez edilmiştir. Gruplararası farkların gözlenmesi için öncelikle tek yönlü ANOVA gerçekleştirilmiştir. Tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru üç deney grubu arasında anlamlı seviyede farklılık göstermemiştir $F(2, 205)=.643, p=.527$. Deney öncesi alınan beyana dayalı ölçümler kontrol edilerek gerçekleştirilen (öfke, düşmanlık, toplumsal ve kişisel eşitliğe karşıtlık) ANCOVA analizi sonuçları da benzer şekilde gruplararası anlamlı farklılık olmadığını göstermiştir. Öfke, düşmanlık, toplumsal eşitliğe karşıtlık ve kişisel eşitliğe karşıtlık skorları kontrol edildiğinde, avantajlı haksızlıktan kaçınma

skorları deney grupları arasında farklılaşmamaktadır, $F(2, 184) = .639$, $p = .529$. Dolayısıyla, öne sürülen hipotez desteklenmemiştir.

Hipotez 3: Haksızlığa karşı çıkamamanın olumsuz duygulanımda değişiklik yaratıp yaratmadığını anlamak için ikinci aşamanın hemen öncesinde (dezavantajlı haksızlığa maruz kaldıktan hemen sonra) öz-bildirim raporu vasıtasıyla anlık duygu durum ölçülmüştür. Duygu durum raporlarında birinci ve ikinci grup arasında anlamlı farklılık beklenmektedir. Birinci grupta katılımcıların rapor ettiği olumsuz duygulanımın ikinci gruba kıyasla anlamlı ölçüde daha yüksek olacağı öngörülmüştür. Tek yönlü ANOVA sonucuna göre birinci deney grubu, ikinci deney grubu ve kontrol grubunun deney esnasında birinci aşamadan sonra rapor ettikleri olumsuz duygulanım skorları birbirinden anlamlı olarak farklı değildir, $F(2,203) = .928$, $p = .397$. Bulgular, hipotezimizin aksine deney esnasında uygulanan manipülasyonun çalışmamış olduğuna işaret etmektedir².

Hipotez 9: Birinci deney grubunun iki koşulu, diğer bir deyişle avantajlı ve dezavantajlı haksızlık skorları arasında anlamlı farklılık olacağı öngörülmüştür. Bağımlı örneklem t testi ile birinci deney grubuna katılan kişilerin dezavantajlı haksızlıktan kaçınma skoru ($M = 4.88$, $SS = 2.97$) ve avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru ($M = 4.25$, $SS = 3.06$) karşılaştırıldığında anlamlı seviyede fark bulunmamıştır, $t(64) = 1.94$, $p = .057$, %95 GA $[-.02, 1.94]$. Dolayısıyla bulgular hipotezi desteklememektedir.

3.4. Moderatör Regresyon Analizlerine İlişkin Bulgular

Hipotez 4, 5 ve 6: Hipotez 4, 5 ve 6'nın test edilmesi için SPSS 21 aracılığıyla ve Hayes PROCESS v3.5 makro program kullanılmıştır. Adalet, karşılıklılık ve empatinin avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışı üzerindeki etkisinin deney grupları açısından farklılaşıp farklılaşmadığını görebilmek için (birinci deney grubu, ikinci deney grubu ve kontrol grubu) aynı model üç kez her bir

² Hipotez 7 ve 8 iki ayrı çalışmanın sonuçlarını karşılaştırmayı gerektirdiği için sonuçları bu bölümde sunulmamıştır.

yordayıcı değişken için (adalet, karşılıklılık ve empati) ayrıca test edilmiştir. Moderatör regresyon analizi için Hayes'in (2018) Model 1 PROCESS macro 5000 örneklemlili bootstrap yöntemi ile gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre, deney grubunun moderatör etkisi test edilen modellerin hiçbirinde ortaya çıkmamıştır. Tüm analizlerde toplumsal ve kişisel eşitliğe karşıtlık, düşmanlık ve öfke skorları kontrol değişkeni olarak alınmıştır.

Hipotez 4: Empatinin adaletsizlikten kaçınma davranışını anlamlı olarak yordadığı ancak bu durumun gruplar arası farklılıklar göstereceği hipotez edilmiştir. Birinci grupta ve kontrol grubunda empati skoru yüksek katılımcıların, hem dezavantajlı hem avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışını anlamlı olarak daha fazla sergileyecekleri, ancak ikinci grupta bu etkinin ortadan kalkacağı öngörülmüştür.

Empatinin avantajlı haksızlıktan kaçınma üzerindeki etkisinde deney grubunun moderatör rolünü anlamak için gerçekleştirilen moderatör regresyon analizi sonuçlarına göre empati skoru arttıkça avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru da artmaktadır, $b=.0606$, $t(180)=.6745$, $p=.5008$, $F(9,180)=2.3298$, $p=.0166$, $R^2=.10$. Birinci ve ikinci grup karşılaştırmasında anlamlı fark gözlemlenmemiştir, $b=-.2748$, $t(180)=-.5188$, $p=.6045$. Yine birinci ve üçüncü grup karşılaştırmasında da anlamlı fark gözlemlenmemiştir, $b=.0703$, $t(180)=.1288$, $p=.8977$. Birinci ve ikinci deney gruplarının karşılaştırılmasında anlamlı moderatör etkisi bulunmamaktadır, $b=.1601$, $t(180)=1.3210$, $p=.1882$. Benzer şekilde birinci ve üçüncü deney gruplarının karşılaştırılmasında anlamlı etki gözlenmemiştir, $b=.1503$, $t(180)=1.0734$, $p=.2845$.

Hipotez 5: Karşılıklılık ahlaki temelini adaletsizlikten kaçınma davranışını anlamlı olarak yordayacağı ancak bu durumun gruplar arası farklılıklar göstereceği hipotez edilmiştir. Birinci grupta ve kontrol grubunda karşılıklılık skoru yüksek katılımcıların dezavantajlı ve avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışını daha yüksek oranda sergileyecekleri, ancak ikinci grupta bu etkinin ortadan kalkacağı öngörülmektedir.

Karşılıklılığın haksızlıktan kaçınma üzerindeki etkisinde deney grubunun moderatör rolünü anlamak için gerçekleştirilen moderatör regresyon analizi sonuçlarına göre karşılıklılık^a skoru arttıkça avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru da

artmaktadır ve modelin temel etkisi anlamlıdır, $b=.0308$, $t(174)=1.9820$, $p=.0491$, $F(9,174)=1.9905$, $p=.0430$, $R^2=.09$. Birinci ve ikinci grubun karşılaştırılmasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır, $b=-.3773$, $t(174)=-.6994$, $p=.4852$. Birinci ve üçüncü grubun karşılaştırılmasında da benzer şekilde anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır, $b=.1003$, $t(174)=.1802$, $p=.8572$.

Aynı moderatör regresyon analizi karşılıklılık skorlarıyla karar alt ölçeği kullanılarak da gerçekleştirilmiştir. Sonuçlara göre, karşılıklılık^k skoru arttıkça, hipotez edilenin aksine, AHK anlamlı olarak artış göstermemektedir, $F(9, 187)=1.6761$, $p=.09$, $R^2=.0973$. Birinci ve ikinci grubun farklılaşmasında karşılıklılığın anlamlı bir moderatör rolü olmadığı bulunmuştur, $b=-.2550$, $t(187)=-.4775$, $p=.6336$. Benzer şekilde, karşılıklılık^k ve AHK arasındaki ilişkide deney grubunun moderatör etkisi, birinci ve üçüncü deney gruplarının karşılaştırılmasında anlamlı bulunmamıştır, $b=.2467$, $t(187)=.46$, $p=.6461$.

Hipotez 6: Adalet ahlaki temelinin adaletsizlikten kaçınma davranışını anlamlı olarak yordayacağı ancak bu durumun gruplar arası farklılıklar göstereceği hipotez edilmektedir. Birinci grupta ve üçüncü grupta adalet skoru yüksek katılımcıların dezavantajlı ve avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışını daha yüksek oranda sergileyeceği, ancak ikinci grupta bu etkinin ortadan kalkacağı öngörülmüştür.

Adaletin avantajlı haksızlıktan kaçınma üzerindeki etkisinde deney grubu türünün moderatör rolünü anlamak için gerçekleştirilen moderatör regresyon analizi sonuçlarına göre katılımcıların adalet^a skoru arttıkça avantajlı haksızlıktan kaçınma skorları da artmaktadır ancak anlamlı bir etki gözlemlenmemiştir, $b=.0280$, $t(178)=1.3678$, $p=.1731$, $F(9, 178)=1.847$, $p=.06$, $R^2=.08$. Birinci grup ve ikinci grubun karşılaştırılmasında anlamlı bir fark gözlemlenmemiştir, $b=.0280$, $t(178)=-.7576$, $p=.4497$. Üçüncü ve birinci deney grubunun karşılaştırılmasında da benzer şekilde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır $b=.3102$, $t(178)=-.5657$, $p=.5723$. Adalet ve AHK arasındaki ilişkide hem birinci ve ikinci deney grubu $b=.0111$, $t(178)=-.3585$, $p=.7204$ hem de birinci ve üçüncü deney grupları ele alındığında, deney grubunun anlamlı bir moderatör etkisi olmadığı görülmektedir $b=-.0055$, $t(178)=-.1751$, $p=.8612$.

Aynı moderatör regresyon analizi adalet^k skorlarıyla karar alt ölçeği kullanılarak da gerçekleştirilmiştir. Sonuçlara göre, adalet^k skorları arttıkça AHK skorları anlamlı bir artış sergilememektedir, $F(9, 186)=1.4241$, $p=.1803$. Adalet ve AHK arasındaki ilişkide birinci deney grubu ile ikinci deney grubunun ($b=-.1938$, $t(186)=-.3638$, $p=.7164$) ve birinci deney grubu ile üçüncü deney grubunun karşılaştırılmasına ilişkin sonuçlar ($b=.1397$, $t(186)=.2598$, $p=.7953$) deney grubunun anlamlı bir moderatör etkisi olmadığını göstermektedir.

3.5. İKİNCİ ÇALIŞMA: HAKSIZLIKTAN KAÇINMA DAVRANIŞININ GERÇEK KAYNAK DAĞILIMLARIYLA İNCELENMESİ

3.6. İkinci Çalışmanın Yöntemi

3.6.1. Katılımcılar

Çalışmaya Türkiye’deki üniversite öğrencileri sosyal medya hesaplarında yapılan duyurular ile davet edilmiştir. Yürütülen güç analizi sonucunda minimum etki büyüklüğü ile birinci ve ikinci çalışmada ($f^2 = 0.20$, $\beta = \%80$) en az 210 katılımcıya ulaşmak gerektiği bulunmuştur.

Öncelikle, SPSS 21 aracılığıyla yapılan Cook Uzaklığı analizi gerçekleştirilmiş ve veri setinde aykırı değer bulunmadığı tespit edilmiştir. Çalışmaya toplam 271 kişi katılmıştır. İki kişi veri setinden deney desenini anlamadığı için çıkarılmıştır. Analizler 269 katılımcının verileriyle gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar en az iki gün önce beyana dayalı ölçümleri çevrimiçi olarak Qualtrics vasıtasıyla tamamladıktan sonra, üç deney grubundan bir tanesine rastgele atanmışlardır. Birinci deney grubunda 90 ($N_{kadın} = 63$, $N_{erkek} = 22$, $N_{diğer} = 3$), ikinci deney grubunda 91 ($N_{kadın} = 68$, $N_{erkek} = 17$, $N_{diğer} = 2$), kontrol grubunda ise 88 ($N_{kadın} = 65$, $N_{erkek} = 21$, $N_{diğer} = 1$) olmak üzere toplam 269 katılımcının verileri üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar 18-42 yaş arasındadır ve ortalama yaş 22.43’tür ($SS = 2.85$). Örneklemin çoğunluğu üniversite öğrencilerinden oluşmaktadırlar ($N = 191$) Çalışmaya Türkiye’nin farklı illerinden 37 farklı üniversitede öğrenim gören lisans/yüksek lisans öğrencileri ve mezunları katılmıştır ($N = 263$). Katılımcılar çocukluklarında gelir seviyelerini çoğunlukla fena değil olarak rapor etmişlerdir ($N = 124$) ve çoğunluğu büyükşehirde yaşamaktadır ($N = 189$). Katılımcıların büyük kısmı Müslüman olduğunu beyan etmişlerdir ($N = 151$) ve katılımcılardan 1 (hiç dindar değilim) ve 7 (çok dindarım) arasındaki Likert tipi ölçeği değerlendirilmeleri istendiğinde ortalama dindarlık seviyesi 3.38 ($SS = 1.87$) olarak bulunmuştur. Bununla birlikte katılımcılar politik görüşlerini 1 (aşırı sol görüş) ve 7 (aşırı sağ görüş) arasındaki Likert tipi ölçek üzerinden tek madde ile

değerlendirmişler ve politik görüşlerine dair ortalama değerin 3.52 ($SS= 1.04$) olduğu bulunmuştur. Sunulan seçenekler arasında değerlendirmeleri istendiğinde en sık beyan edilen politik görüş Apolitik olmuştur ($N= 86$). Katılımcılardan 7 kişi sunulan demografik soruları yanıtsız bırakmıştır.

3.6.2. Veri Toplama Araçları

Bu ikinci çalışmanın veri toplama araçları, Çalışma 1’de kullanılan araçlarla aynıdır.

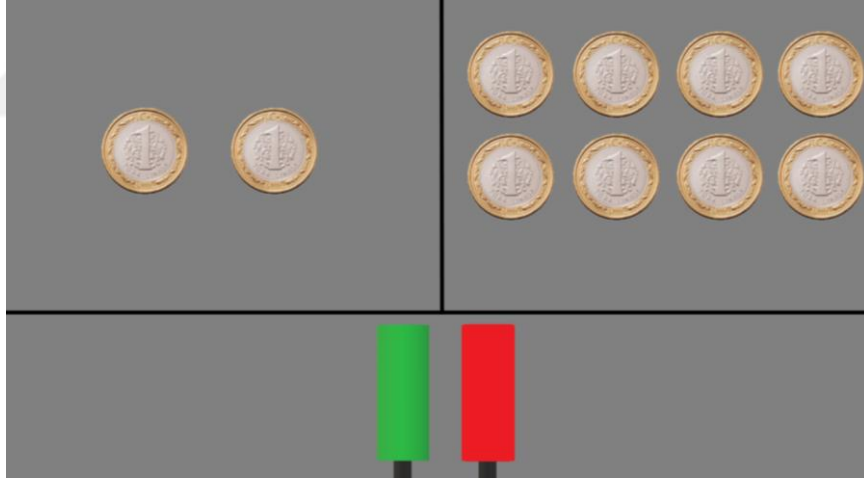
3.6.3. İşlem

Bu çalışma Blake ve McAuliffe’in (2011) çalışma prosedürüne benzer şekilde tasarlanmıştır. Çalışma sanal ortamda gerçek para dağılımlarının resimleri gösterilerek çevrimiçi video görüşmeleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Asistan olarak bir kişi deney esnasında çalışmayı yürütmüştür. İlk olarak katılımcılardan ekonomi oyununa katılmasından iki gün önce çevrimiçi olarak Qualtrics vasıtasıyla İşbirliği Olarak Ahlak Ölçeği (Curry, vd., 2019, Yılmaz, vd., *hazırlama aşamasında*), Toplumsal Tutum ve Kişisel Tutum Ölçeği (Sarıbay, Olcaysoy ve Yılmaz, 2017), Empati Alt Ölçeği (Davis, 1980, Gündüz vd., 2014) Saldırganlık Ölçeği’nin “öfke” ve “düşmanlık” alt boyutlarına ilişkin maddeleri (Demirtaş-Madran, 2012) ve son olarak Sosyo-demografik Bilgi formunu cevaplandırmaları istenmiştir. Katılımcılardan ölçekleri deneye katılımlarından en az iki gün önce doldurmaları istenmiştir ve daha sonra ölçekleri dolduran katılımcılarla e-posta üzerinden deney günü ve saati kararlaştırılmıştır. Ölçeklerin tamamlanması yaklaşık 15 dakika sürmüştür. Ekonomi oyununa katılanlara öncelikle deneyin prosedürü okunmuş ardından deney düzeneği tanıtılmıştır. Deney PsychoPY3 programı vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Deneyin anlaşıldığından emin olmak adına deneme seansında üç farklı para dağılımı herkese rastgele sırada gelecek şekilde ayarlanarak yapılmıştır. Denemelerde 1 TL’ye 2 TL, 2 TL’ye 1 TL ve iki katılımcıya da 1 TL olacak şekilde rastgele sırada para dağılımları üzerinden oyun oynatılmıştır. Katılımcılara bu oyunun gerçek oyun olmadığı, deneme seansı olduğu ve denemedeki kararlarının oyundaki kararlarını etkilemediği belirtilmiştir. Deney prosedürünü anlamayan iki kişinin verileri analizden çıkarılmıştır. Deneye katılım

yaklaşık 15 dakika sürmüştür. Deney sonunda katılımcılardan deney boyunca kabul ve/veya reddettikleri dağılımlarla ilgili kararlarındaki motivasyonların anlaşılması için deneydeki kararlarına ilişkin açık uçlu dört soruyu yanıtlamaları istenmiştir.

3.6.4. Deney Düzenegi

Katılımcılarla deneycinin kendi ekranını çevrimiçi görüşme esnasında paylaşımı vasıtasıyla para dağılımlarını gördükleri bir ekran üzerinden oyuna katılım sağlamıştır. Katılımcılar çalışmaya kendi bilgisayarlarından katılmıştır. Yapılan (katılımcıların ulaşımına göre Skype, Zoom veya Hangouts uygulamaları ile) çevrimiçi görüşmeler vasıtasıyla katılımcıların verileri deney yürütücüsünün bilgisayarına kaydedilmiştir. Deneyde katılımcıların önündeki ekranda yer alan para dağılımları 1 TL görselleri ile gerçekleştirilmiştir. Şekil 1’de katılımcıya 2 TL, alıcı rolündeki kişiye 8 TL sunulan para dağılımı örneği yer almaktadır.

Şekil 1. Deney Esnasında Sunulan Para Dağılımı Örneği

Katılımcıların oyun boyunca kabul ediyorum cevabı verdikleri tüm para dağılımlarını deney sonunda ilettikleri IBAN numarası vasıtasıyla hesaplarına yatırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca kabul etmedikleri dağılımlarda hem kendi hem de alıcı rolündeki kişinin dağılımdan hiçbir şey alamayacağı belirtilmiştir. Oyunda katılımcıya kura çekilişi sonucu aktör rolünde olduğu bilgisi verilmiştir. Bu rollerin deneyin başında yapılan kura sonucunda tanımlandığı katılımcılara belirtilmiştir. Ancak çalışma içeriğinde kura yoktur ve katılımcıların tümü önceden belirlenmiş

şekilde oyunda aktör rolündedir. Ayrıca tüm katılımcılara çalışma sonunda eşit şekilde 15 TL ile teşekkür edilmiştir. Çalışma sonunda bu bilgiler deneyin amaçlarını ve çalışmada yer alan kandırmanın sebeplerini kapsayacak şekilde e-posta adreslerine ulaştırılan katılımcı bilgilendirme formu vasıtasıyla sunulmuştur.

Deney düzeneğinin anlaşılıp anlaşılmadığını test etmek amacıyla üç defa deneme seansı gerçekleştirilmiştir. Deneydeki üç gruba da farklı katılımcılar dahil olmuştur. Katılımcılara deney boyunca rollerin sabit kalacağı, diğer bir deyişle kendilerinin deney boyunca aktör rolünde olacağı bilgisi verilmiştir. Deneye başlamadan önce çalışmayı tanıtmak amacıyla birinci gruptaki katılımcılara sunulan yönerge aşağıdaki gibidir. İkinci ve üçüncü grubun yönergeleri oyunun içeriğindeki değişikliğe paralel olarak gerekli değişiklikleri içerecek şekilde katılımcılara sunulmuştur.

“Bu çalışmada sizinle bir tür oyun oynanacaktır. Bu oyun iki kişi arasında farklı oranlarda gerçekleşecek dağılımların kabul veya reddedilmesini içermektedir. Bu oyunda aktör rolündeki kişinin yapılacak dağılımları kabul etme veya reddetme hakkı vardır. Ancak alıcı rolündeki kişinin böyle bir hakkı yoktur. Yapılan kura sonucunda aktör rolünü siz aldığınız için bugün laboratuvara sizi davet ettik. Deney boyunca aktör rolündeki katılımcı siz olacaksınız. Oyunun prosedürü gereği alıcı rolünü alan kişiyi laboratuvara davet etmedik. Ancak yapacağınız dağılımlardan alıcı rolündeki kişi etkilenecektir. Dağılımlar siz deneye başlamadan önce kura sonucu yani tamamen şansa bağlı olarak belirlenmiştir. Bu deneyde dağılımlar jetonlar vasıtasıyla yapılacaktır. 1 jetonun değeri 1 TL olarak belirlenmiştir. Deney boyunca kabul edilen dağılımlar size ve alıcı rolündeki kişiye denk gelen orana göre deney sonunda TL olarak verilecektir. Kabul etmediğiniz dağılımlarda iki taraf da 0 TL almış olacaktır. Deney boyunca toplam 16 farklı dağılım gerçekleştirilecektir.”

3.6.4.1. Birinci Deney Grubu

Birinci Aşama (Dezavantajlı Haksız Dağılım Aşaması): Ekranda dokuz adet 1 TL resmi ve bir adet 1 TL resmi vardır. Bu iki dağılımın farklı kişiler için yapıldığını belli etmek üzere ekran bir çizgi ile bölünmüştür (bkz., Şekil 1). Daha sonra aktör rolündeki katılımcıya bu dağılımı kabul edip etmediği sorulmuştur. Eğer aktör kabul etmezse oyundaki kimsenin para almayacağı belirtilmiştir. Aktör dağılımı kabul

ederse katılımcının kendi payına düşen ve alıcı rolündeki oyuncuya düşen miktar kadar parayı deney sonunda alacağı bilgisi verilmiştir. Deney sürecinde aktör için 1, alıcı için 9 gibi aktöre daha az pay düşecek şekilde eşitsiz oranda dağılımlar gerçekleştirilmiştir. Toplam sekiz defa kaynak dağılımı yapılmıştır. Dağılımlar 1-9, 2-8, 3-7 ve 4-6 oranlarında ve dağılım sırası karışık şekilde gerçekleştirilmiştir.

İkinci Aşama (Avantajlı Haksız Dağılım Aşaması): Bu aşamada aktör rolündeki katılımcıya oyun oynadığı kişinin aynı kişi olmadığı ve onun yerine ikinci katılımcı ile deneye devam edildiği bilgisi verilmiştir. Dağılımlar gerçekleştirildikten sonra aktörden duygu durum ölçeğini (Batson, vd., 2007) çözmesi istenmiştir. Ölçek çözüldükten sonra ikinci aşamaya geçilmiştir. Bu aşamada aktöre daha fazla para miktarı denk gelecek şekilde rastgele eşitsiz oranda para dağılımları gerçekleştirilmiştir. Deneyci aktör rolündeki katılımcıya bu dağılımı kabul edip etmediğini her defasında sormuştur. Eğer aktör kabul etmezse kimsenin para almayacağı belirtilmiştir. Aktör dağılımı kabul ederse katılımcının kendine sunulan miktarda para dağılımını deney sonunda katılımcılara verileceği bildirilmiştir. Dağılımlar deney sürecinde 9-1, 8-2, 7-3 ve 6-4 jeton olarak toplam 8 kez rastgele şekilde sunulmuştur. Deney sonunda katılımcılardan yaptıkları dağılımlarla ilgili gerekçelerine dair açık uçlu soruları cevaplamaları istenmiştir (Ek-8'e bakınız). Devamında katılımcı bilgilendirme formu e-posta adresine iletilip, deneye katılımları için teşekkür edilmiştir.

3.6.4.2. İkinci Deney Grubu

Birinci Aşama (Aktörün Pasif Olduğu Dezavantajlı Haksız Dağılım Aşaması): Aktöre bu aşamada yapılan para dağılımını kabul etmek zorunda olduğu bilgisi verilmiştir. Bu aşamada yapılan tüm para dağılımlarında aktörün kendisine düşen miktar, alıcı rolündekine düşen miktardan daha azdır. Dağılımlar 1-9, 2-8, 3-7 ve 4-6 oranlarında ve dağılım sırası karışık şekilde 8 defa gerçekleştirilmiştir. Birinci çalışmaya benzer şekilde dağılımlar gerçekleştirildikten sonra aktörden duygu durum ölçeğini (Batson, vd., 2007) çözmesi istenmiştir. Ölçek çözüldükten sonra ikinci aşamaya geçilmiştir.

İkinci Aşama (Avantajlı Haksız Dağılım Aşaması): Birinci grubun ikinci aşaması ile tamamen aynı desen uygulanmıştır.

3.6.4.3. Kontrol Grubu

Bu grupta sadece ikinci aşama gerçekleştirilmiştir. Birinci grubun ve ikinci grubun ikinci aşaması ile aynı desen uygulanmıştır.

4. BULGULAR: İKİNCİ ÇALIŞMA

4.1. İkinci Çalışmanın Bulguları

Çalışma değişkenlerinin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7. İkinci Çalışmanın Temel Değişkenlerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

	<i>N</i>	<i>Min.</i>	<i>Mak.</i>	<i>Ort.</i>	<i>SS</i>
DHK	180	0	8	2.70	2.99
AHK	269	0	8	2.22	2.79
Karşılıklılık ^k	260	21	100	78.46	15.19
Adalet ^k	260	1	100	74.39	18.87
Karşılıklılık ^a	260	0	100	66.84	20.97
Adalet ^a	260	4	100	78.86	19.11
Empati	265	1.71	5	3.70	.65
Olumsuz Duygulanım	263	1	6.56	2.01	1.21
Düşmanlık	265	1.38	4.88	2.95	.64
Öfke	265	1.14	4.86	2.85	.83
TEK	264	1	5.88	2.90	1.04
KEK	264	1	6.27	3.55	.96

Not: Tabloda kullanılan kısaltmaların açıklamaları: AHK: Avantajlı Haksızlıktan Kaçınma; DHK: Dezavantajlı Haksızlıktan Kaçınma; TEK: Toplumsal Eşitliğe Karşıtlık; KEK: Kişisel Eşitliğe Karşıtlık; adalet^k: adalet değeri karar alt ölçeği; adalet^a: adalet değeri alakadarlık alt ölçeği; karşılık^k: karşılıklılık değeri karar alt ölçeği; karşılık^a: karşılıklılık değeri alakadarlık alt ölçeği

Kullanılan ölçeklerin güvenirlik analizi sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur. Madde sayısı 3 olan İşbirliği Olarak Ahlak (Curry, Chesters, Van Lissa, 2019) ölçeğine ait dört alt ölçeğin (Karşılıklılık^a, Karşılıklılık^k, Adalet^a, Adalet^k) güvenirlik skorları görece düşük olduğundan, bu ölçeklerin maddeler arası korelasyon katsayıları güvenirliklerini daha iyi inceleyebilmek amacıyla test edilmiş ve sonuçlar Tablo 8’de sunulmuştur (Pallant, 2011).

Tablo 8. İkinci Çalışmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlik Analizi Sonuçları: Cronbach Alfa Katsayıları

	ad ^k	ad ^a	karşılık ^k	karşılık ^a	empati	düşmanlı k	öfke	TE K	KEK
α	.70	.59	.43	.67	.79	.69	.85	.90	.76
MS	3	3	3	3	7	8	7	17	11
GD	Orta	Zayıf	Zayıf	Orta	Orta	Orta	İyi	İyi	Orta

Not: Tabloda kullanılan kısaltmaların açıklamaları: MS: madde sayısı; GD: güvenilirlik düzeyi; ad^k: adalet karşılıklılık ölçeği; ad^a: adalet alakadarlık ölçeği; TEK: Toplumsal Eşitliğe Karşıtlık; KEK: Kişisel Eşitliğe Karşıtlık, Karşılık: Karşılıklılık.

Pallant (2011) maddeler arası korelasyonların .20 ve .40 arasında değişmesinin güvenilirlik açısından kabul edilebilir ölçüt olduğunu belirtmektedir. Tablo 9’da görüldüğü üzere, Adalet^a, Adalet^k, Karşılıklılık^k, Karşılıklılık^a alt ölçekleri için maddeler arası korelasyonlar .20 ve .40 arasında değişmemektedir. Bu kritere en yakın bulunan Adalet^a ve Karşılıklılık^a ölçekleridir. Sonuçta ölçekler güvenilirlikleri açısından yeterli düzeyde bulunmamış olmasına rağmen analizlere dahil edilmiştir.

Tablo 9. Karşılıklılık ve Adalet Alt Ölçeklerinin Korelasyonları

Adalet^k Alt Ölçeği	Madde 1	Madde 2
Madde 1	-	
Madde 2	.42***	-
Madde 3	.55***	.37***
Adalet^a Alt Ölçeği	Madde 1	Madde 2
Madde 1	-	
Madde 2	.46***	-
Madde 3	.31***	.28***
Karşılık^k Alt Ölçeği	Madde 1	Madde 2
Madde 1	-	
Madde 2	.57***	-
Madde 3	.01	.130*
Karşılık^a Alt Ölçeği	Madde 1	Madde 2
Madde 1	-	
Madde 2	.23***	-
Madde 3	.52***	.45***

Not: * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$; adalet^k: adalet değeri karar alt ölçeği; adalet^a: adalet değeri alakadarlık alt ölçeği; karşılık^k: karşılıklılık değeri karar alt ölçeği; karşılık^a: karşılıklılık değeri alakadarlık alt ölçeği

Olumsuz Duygulanım Ölçeği bilindiği kadarıyla ilk kez Türkçe olarak bu çalışmada kullanıldığından dolayı Açıklayıcı Faktör Analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi bulguları Tablo 10’de sunulmuştur. Olumsuz Duygulanım Ölçeğinin Bartlett Küresellik testi sonuçları [$\chi^2 (36) = 1477, p < .001$] ele alınan örneklemin AFA gerçekleştirmeye uygun olduğunu desteklemekte, Kaiser-Meyer-Olkin değeri (0.912) mükemmel düzeyde uyuma işaret etmektedir. Ölçek orijinaline benzer şekilde tek faktörlü yapıya sahiptir. Tek faktörün açıkladığı varyans %62 olarak bulunmuştur. Ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı .92’dir. Elde edilen sonuçlara göre ölçek geçerlik ve güvenirlik açısından yeterli düzeydedir.

Tablo 10. Olumsuz Duygu Durum Ölçeğinin Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçeğin Faktörleri

Faktör 1	Faktör Yükleri	Madde İçerikleri
Madde 1	.86	Rahatsız
Madde 2	.84	Gıcık
Madde 3	.82	Üzgün
Madde 4	.82	Öfkeli
Madde 5	.80	Gücenmiş
Madde 6	.79	Sarsılmış
Madde 7	.79	Hayal kırıklığına uğramış
Madde 8	.77	Deliye dönmüş
Madde 9	.54	Endişeli
Açıklanan Varyans (%)	62.0	
Cronbach Alfa Değeri	.92	

Not: N=253

4.1. Değişkenler Arası İlişkilerin Sonuçları

Çalışmada ele alınan temel değişkenlerin birbiriyle olan ilişkileri Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11. İkinci Çalışmadaki Değişkenler Arası İlişkilerin Pearson Korelasyon Tablosu

	AHK	DHK	Adalet ^k	Karşılık ^k	Adalet ^a	Karşılık ^a	Empati	Düşman	Öfke	TEK	KEK	Politik	Din
AHK	-												
DHK	.266***	-											
Adalet ^k	-.057	-.088	-										
Karşılık ^k	-.042	-.109	.41***	-									
Adalet ^a	.187**	-.021	.207***	.204**	-								
Karşılık ^a	-.091	-.105	.343***	.203**	.272***	-							
Empati	.205**	-.051	.240***	.233***	.375***	.294***	-						
Düşmanlık	-.120	-.038	.122*	.071	-.021	.018	-.097	-					
Öfke	-.148*	-.066	.145*	.082	-.046	-.001	.008	.385***	-				
TEK	-.280***	-.025	-.136*	-.211**	-.539***	-.081	-.384***	.028	.09	-			
KEK	-.169**	-.014	.165**	.012	-.315***	.122	-.223***	.237***	.273***	.503***	-		
Politik	-.132*	-.060	-.011	.116	-.033	.077	-.013	.071	.034	.292***	.332***	-	
Dindar	.026	-.081	.036	.123*	.148*	.118	.188**	-.053	.013	.094	.118	.546***	-
Cins	-.124*	.001	.027	.081	-.168**	-.021	-.337***	-.052	-.149*	.175**	.080	-.114	-.284***

Not: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$; Tabloda kullanılan kısaltmaların açıklamaları: Cinsiyet: 1=Kadın, 2=Erkek; Tabloda kullanılan kısaltmaların açıklamaları: AHK: Avantajlı Haksızlıktan Kaçınma; DHK: Dezavantajlı Haksızlıktan Kaçınma; TEK: Toplumsal Eşitliğe Karşıtlık; KEK: Kişisel Eşitliğe Karşıtlık, Karşılık: Karşılıklılık, adalet^k: adalet değeri karar alt ölçeği; adalet^a: adalet değeri alakadarlık alt ölçeği; karşılık^k: karşılıklılık değeri karar alt ölçeği; karşılık^a: karşılıklılık değeri alakadarlık alt ölçeği; Politik: Politik Yönelim; Düşman: Düşmanlık; Din: Dindarlık Düzeyi; Cins: Cinsiyet. Tabloda; AHK, DHK: Yüksek skorlar yüksek adaletsizlikten kaçınma, Adalet-Karşılık: Yüksek skorlar yüksek adalet-karşılıklık değerleri, empati: yüksek skorlar yüksek empatik ilgi, düşmanlık: yüksek skorlar yüksek düşmanlık, TEK-KEK: Yüksek skorlar yüksek eşitliğe karşıtlık; Politik: Yüksek puan yüksek sağ politik görüş; dindarlık: yüksek skorlar yüksek dindarlık düzeyi belirtmektedir.

Korelasyon analizi sonuçları dezavantajlı haksızlıktan kaçınma skoru ve avantajlı haksızlıktan kaçınma skorunun arasında olumlu yönde anlamlı korelasyon olduğunu göstermektedir ($r=.266$, $p<.001$). Alakadarlık ölçeği kullanılarak ölçülen adalet skoru avantajlı haksızlıktan kaçınma ile olumlu yönde ilişkiliyken ($r=.187$, $p<.01$) karşılıklılık skoru ile avantajlı haksızlıktan kaçınma skorları anlamlı olarak ilişkili bulunmamıştır ($r=-.091$, $p>.05$). Empati seviyesi avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru ile olumlu korelasyon göstermektedir ($r=.205$, $p<.01$). Bununla birlikte empati skorları, hem alakadarlık ölçeği ile hem karar alma ölçeğiyle sorulan adalet ve karşılıklılık değerleri ile pozitif yönde ilişkili bulunmuştur (sırasıyla, $r_{adalet-a}=.375$, $p<.001$; $r_{karşılık-a}=.294$, $p<.001$; $r_{adalet-k}=.240$, $p<.001$; $r_{karşılık-k}=.233$, $p<.001$).

Bir sonraki kısımda yer alan hipotez testlerinin sonuçlarının öncesinde, hipotezlerin yeniden hatırlatılması amacıyla Tablo 12’de yalnızca ikinci çalışmada yer alan hipotezler ve ilgili değişkenler sunulmuştur.

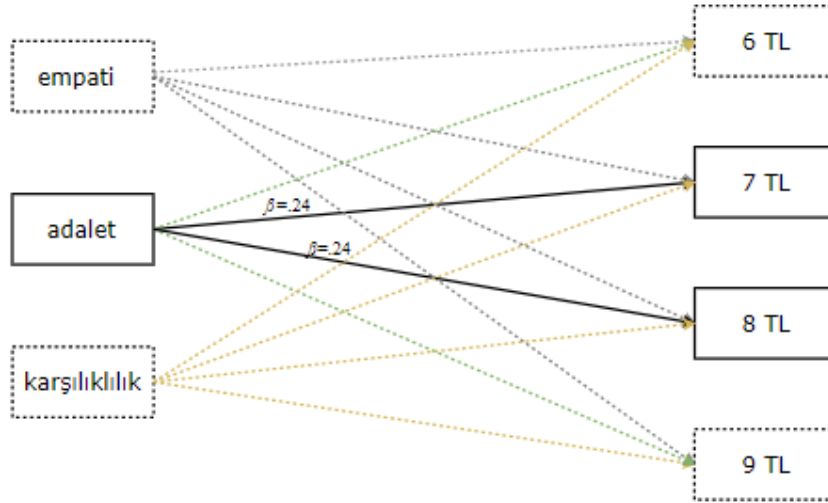
Tablo 12. İkinci Çalışmanın Hipotezleri ve Değişkenler Bilgileri

Hipotezler	Değişkenler			Sonuç	
	Bağımsız	Bağımlı	Kontrol		
1	Karşılıklılık, empati ve adalet skorları AHK skorlarını yordayacaktır.	Karşılıklılık, empati, adalet	Farklı para dağılımlarındaki (9 TL, 8 TL, 7 TL, 6 TL) AHK skorları	Yok	Kısmen Yanlışlandı
2	İkinci deney grubundaki katılımcıların AHK skorları, birinci deney grubu ve kontrol grubuna göre anlamlı olarak daha düşük olacaktır.	Deney grubu	Ortalama AHK skorları	TEK, KEK, Düşmanlık, Öfke	Yanlışlandı
3	Birinci grupta katılımcıların rapor ettikleri olumsuz duygulanım ikinci gruba kıyasla daha yüksek olacaktır.	Deney grubu	Olumsuz Duygulanım	Yok	Yanlışlandı
4,5,6	Birinci grupta ve kontrol grubunda karşılıklılık, adalet ve empati skoru yüksek katılımcıların AHK skorları daha yüksek oranda sergileyecekler fakat ikinci grupta bu etki ortadan kalkacaktır.	Karşılıklılık, Adalet, Empati Moderatör değişken: Deney grubu	Ortalama AHK skorları	TEK, KEK, Düşmanlık, Öfke	Kısmen Yanlışlandı
7	Hipotetik senaryoları cevaplayan katılımcıların AHK skorları gerçek para dağılımlarına cevap veren katılımcılardan daha yüksek olacaktır.	Hipotetik/Gerçek Para Dağılımları	Ortalama AHK skorları	Yok	Yanlışlandı
8	Hipotetik senaryolarda rapor edilen olumsuz duygulanım, gerçek para dağılımlarının yapıldığı çalışmada rapor edilenden anlamlı olarak daha düşük olacaktır.	Hipotetik/Gerçek Para Dağılımları	Olumsuz Duygulanım	Yok	Yanlışlandı
9	DHK skorları AHK skorlarından anlamlı olarak daha yüksek bulunacaktır.	HK Tipi (AHK/DHK)		Yok	Doğrulandı

Not: DHK=Dezavantajlı Haksızlıktan Kaçınma skorları, AHK= Avantajlı Haksızlıktan Kaçınma skorları; TEK=Toplumsal Eşitliğe Karşıtlık; KEK=Kişisel Eşitliğe Karşıtlık; HK=Haksızlıktan Kaçınma

4.2. Yol Analizi Bulguları

Hipotez 1: Empati, adalet ve karşılıklılık skorlarının avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışı üzerindeki yordayıcı rolünü her bir para dağılımı (6 TL, 7 TL, 8 TL ve 9 TL) özelinde test etmek için Mplus aracılığıyla yol analizi yürütülmüştür. Kişilerin AHK skorlarının toplam skorlar üzerinden değerlendirilmesinin olası bir varyansı gözden kaçırma ihtimali düşünüldükçe, moderatör regresyon analizinden farklı olarak, her bir para dağılımı ayrı bir AHK skoru oluşturularak analize sonuç değişkeni olarak dahil edilmiştir. Farklı katılımcıların dahil oldukları üç ayrı deney grubunun sonuçları tek modelde ele alınmıştır. Sonuçlar Tablo 13'te sunulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre yalnızca adalete ilişkin beyan edilen tutumlarda anlamlı ilişki, katılımcının 7 TL ve 8 TL kazandığı para dağılımlarında ortaya çıkmıştır. Katılımcılar bu sonuçlara göre, adaletle ilişkin skorları arttıkça kendilerine 7 TL ve 8 TL sunulan koşullarda avantajlı haksızlık davranışını daha fazla sergilemektedirler (sırasıyla, $\beta=.24$, $p=.04$; $\beta=.24$, $p=.03$). Yol Analizinin anlamlı bulunan sonuçları Şekil 2'de sunulmaktadır³.

Şekil 2. Birinci Deney Grubundaki Katılımcılarla Gerçekleştirilen Yol Analizi Sonuçları

³ Yol analizinde anlamlı bulunmayan sonuçlar kesik çizgilerle gösterilmiştir. Şekil 2'de sunulan yol analizi sonuçlarında yer alan adalet ve karşılıklılık değişkenleri İOA ölçeğinin alakadarlık ölçekleri kullanılarak analize sokulmuştur.

Tablo 13. Yol Analizi Bulguları

Yord. Değ.	Son. Değ.	1. Deney Grubu			2. Deney Grubu			Kontrol Grubu		
		β	SH	p	β	SH	p	β	SH	p
Empati	6 TL	.015	.123	.90	.14	.118	.23	-.033	.12	.78
	7 TL	-.014	.122	.91	.16	.116	.17	-.060	.12	.61
	8 TL	.105	.122	.39	.14	.118	.25	-.085	.12	.46
	9 TL	.109	.124	.38	.07	.119	.55	-.012	.12	.29
Adalet ^a	6 TL	.196	.116	.09	.003	.111	.98	.067	.12	.56
	7 TL	.237	.114	.037	-.02	.110	.82	.169	.11	.13
	8 TL	.242	.114	.034	-.03	.111	.79	.137	.11	.23
	9 TL	.127	.118	.28	.022	.111	.84	.074	.11	.52
Karşılıklılık ^a	6 TL	-.002	.116	.98	.012	.113	.91	.003	.12	.98
	7 TL	-.034	.115	.77	-.08	.111	.44	-.071	.11	.53
	8 TL	.014	.115	.90	.002	.021	.98	-.09	.11	.43
	9 TL	-.021	.117	.86	-.11	.113	.34	-.019	.12	.87
Adalet ^k	6 TL	.181	.133	.17	-.26	.159	.11	-.096	.14	.50
	7 TL	.159	.133	.23	.193	.157	.12	-.118	.14	.41
	8 TL	.231	.131	.08	-.02	.162	.92	-.171	.14	.22
	9 TL	.113	.135	.40	-.13	.163	.41	-.114	.14	.42
Karşılıklılık ^k	6 TL	-.125	.137	.36	.193	.168	.25	.056	.15	.41
	7 TL	-.131	.137	.34	.297	.164	.07	.033	.15	.82
	8 TL	-.163	.136	.23	.153	.169	.36	.108	.15	.46
	9 TL	-.041	.139	.77	.179	.170	.29	.138	.14	.34

Not: Yord. Değ.=Yordayıcı Değişken; Sonuç Değ.=Sonuç Değişkeni; SH=Standart Hata; Yalnızca kalın punto ile yazılmış olan sonuçlar ($\alpha=.05$ düzeyinde) anlamlıdır; adalet^k: adalet değeri karar alt ölçeği; adalet^a: adalet değeri alakadarlık alt ölçeği; karşılıklılık^k: karşılıklılık değeri karar alt ölçeği; karşılıklılık^a: karşılıklılık değeri alakadarlık alt ölçeği.

4.3. İkinci Çalışma İçin Gerçekleştirilen Gruplar-arası Karşılaştırma Sonuçları

Çalışmada katılımcıların ekonomi oyunu esnasında verdikleri hayır yanıtları 1, evet cevapları 0 olarak kodlanmış ve sekiz ayrı dağılımın toplam skoru hesaplanmıştır. Katılımcılar hem dezavantajlı hem de avantajlı haksızlıktan kaçınma skorundan en yüksek 8 puan, en düşük 0 puan almışlardır.

Hipotez 2: Çalışmanın ikinci hipotezi farklı deney koşullarına rastgele atanan katılımcıların avantajlı haksızlıktan kaçınma skorlarının anlamlı olarak farklılaşacağı yönündedir. Bu hipoteze göre, birinci deney grubunda yer alan katılımcılar (dezavantajlı haksızlıkla karşılaştıkları durumda reddetme/kabul etme hakkına sahip olan katılımcılar), ikinci deney grubunda yer alan (dezavantajlı haksızlıkla karşılaştıkları durumda reddetme/kabul etme hakkına sahip olmayan) ve kontrol grubunda yer alan (yalnızca avantajlı haksızlık dağılımlarıyla karşılaşan) katılımcılara göre anlamlı olarak daha yüksek skor alacaklardır. Avantajlı haksızlıktan kaçınma skorlarının gruplar-arası farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla öncelikle tek yönlü ANOVA yürütülmüştür. Sonuçlara göre hipotezin aksine gruplar-arası anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır, $F(2, 266)=1.68, p=.189$. Benzer şekilde, katılımcıların toplumsal eşitliğe karşıtlık ve kişisel eşitliğe karşıtlık, öfke ve düşmanlığa yatkınlıklarına dair skorları kontrol edildiğinde de avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru deney grubuna göre anlamlı farklılık göstermemektedir, $F(2, 256)=1.44, p=.239$.

Hipotez 3: Haksızlığa karşı çıkamamanın ortaya çıkardığı olumsuz duygulanımı anlamak amacıyla deneyin birinci aşamasını tamamlayan katılımcılar, ikinci aşamanın hemen öncesinde anlık duygu durumlarını rapor etmişlerdir. Duygu durum raporlarına ilişkin birinci ve ikinci grup arasında anlamlı farklılık beklendiğinden, deney grupları ve kontrol grubunun duygu durumlarını karşılaştırmak amacıyla Tek yönlü ANOVA gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar duygu durumlarının deney grupları arasında anlamlı olarak farklılaştığını göstermektedir $F(2,260)=16.47, p<.001$, *kısmi* $\eta^2 =.112$. Bonferroni post-hoc analizinin sonuçlarına göre, kontrol grubunda yer alan katılımcılar ($M= 1.44, SS= .61$), birinci deney grubunda ($M= 2.14, SS= 1.28$) ve

ikinci deney grubunda ($M= 2.41$, $SS= 1.38$) yer alan katılımcılardan anlamlı olarak daha az olumsuz duygulanım rapor etmişlerdir. Öte yandan hipotez edilenin aksine birinci ve ikinci deney grubu arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır.

Hipotez 9: Öne sürülen bir diğer hipotez ise dezavantajlı haksızlıktan kaçınma skorlarının avantajlı haksızlıktan kaçınma skorundan anlamlı olarak farklılaşacağı yönündedir. Sonuçlara göre, katılımcıların dezavantajlı haksızlıktan kaçınma skorları ($M=2.83$, $SS=2.87$), avantajlı haksızlıktan kaçınma skorlarından ($M=4.49$, $SS=2.80$) anlamlı olarak daha yüksektir, $t(88)=-5.01$, $p<.001$, %95 GA [-2.32, -1]. Dolayısıyla, sonuçlara göre öne sürülen hipotez desteklenmektedir.

4.4. Moderatör Regresyon Analizleri

Hipotez 4, 5 ve 6: Katılımcıların adalet, karşılıklılık ve empati skorlarının, avantajlı haksızlıktan kaçınma skorları üzerindeki etkisinin deney gruplarına göre (birinci deney grubu, ikinci deney grubu ve kontrol grubu) farklılaşp farklılaşmadığını test etmek için SPSS 21 aracılığıyla, Hayes PROCESS v3.5 makro programı kullanılarak moderatör regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bunun için aynı model üç kez her bir yordayıcı değişken için (adalet, karşılıklılık ve empati) test edilmiş⁴ ve sonuçlara göre hangi deney grubunda olunduğunun moderatör etkisi olmadığı bulunmuştur. Tüm analizlerde toplumsal ve kişisel eşitliğe karşıtlık, düşmanlık ve öfke skorları kontrol değişkeni olarak alınmıştır.

Hipotez 4: Empati skorlarının avantajlı haksızlıktan kaçınma skorları ile ilişkisinde katılımcıların atandığı grubun anlamlı bir moderatör etkisi olacağı hipotez edilmiştir. Hipotezi test etmek için moderatör regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Sonuçlara göre, empati skoru arttıkça avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru da artmaktadır ve etki anlamlıdır, $b=.7091$, $t(249)=1.6864$, $p=.0930$, $F(9, 249)=$, $p<.001$, $R^2=.12$. Ancak sunulan hipotezin aksine, birinci ve ikinci grubun karşılaştırılmasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır, $b=-.5851$, $t(249)=-1.4446$, $p=.1498$. Birinci ve üçüncü grubun karşılaştırılmasında anlamlı fark olmadığı bulunmuştur, $b=.0526$, $t(249)=.1301$, $p=.8966$. Empati ile avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru arasındaki

⁴ Hayes'in (2018) Model 1 PROCESS macro 5000 örneklemlili bootstrap yöntemi ile gerçekleştirilmiştir

ilişkide birinci ve ikinci deney grubunda olmanın anlamlı bir moderatör rolü olmadığı görülmektedir, $b=-.1624$, $t(249)=-.2529$, $p=.8005$. Analiz sonuçları birinci ve kontrol grubu için empati ve avantajlı haksızlıktan kaçınma arasındaki ilişkide anlamlı moderatör etki bulunmadığını göstermektedir, $b=-.5227$, $t(249)=-.8867$, $p=.3761$. Dolayısıyla yürütülen moderatör regresyon analizi sonucunda sunulan hipotez desteklenmemiştir.

Hipotez 5: Karşılıklılık skorlarının avantajlı haksızlıktan kaçınma skorları ile ilişkisinde katılımcıların atandığı grubun moderatör rolü olacağı hipotez edilmiştir. Karşılıklılık değerine ilişkin ölçüm aracının karar (karşılıklılık^k) ve alakadarlık (karşılıklılık^a) alt boyutları için ayrı moderatör regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Sonuçlara göre karşılıklılık^k skoru arttıkça avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru da artmaktadır ve etki anlamlıdır, $b=-.0208$, $t(249)=-1.2094$, $p=.2277$, $F(9, 249)=$, $p<.001$, $R^2=.13$. Ancak birinci ve ikinci deney grubunun karşılaştırılmasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır, $b=-.5416$, $t(249)=-1.3195$, $p=.1882$. Birinci deney grubu ve kontrol grubunun karşılaştırılmasında anlamlı fark olmadığı da bulunmuştur, $b=.0594$, $t(249)=.1455$, $p=.8844$. Yine, karşılıklılık^k ile avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru arasındaki ilişkide birinci ve ikinci deney grubunda olmanın anlamlı bir moderatör rolü olmadığı görülmektedir, $b=.0149$, $t(249)=-.5089$, $p=.6113$. Analiz sonuçları birinci deney grubu ve kontrol grubu için de karşılıklılık^k ve avantajlı haksızlıktan kaçınma arasındaki ilişkide anlamlı moderatör etki bulunmadığını göstermektedir, $b=.0033$, $t(249)=.1293$, $p=.8972$.

Karşılıklılık^a skorlarının yordayıcı olarak atandığı moderatör regresyon sonuçlara göre karşılıklılık^a skoru arttıkça avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru da artmaktadır ve etki anlamlıdır, $b=.01$, $t(249)=.7469$, $p=.0930$, $F(9, 249)=$, $p<.001$, $R^2=.12$. Ancak birinci ve ikinci grubun karşılaştırılmasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır, $b=-.6010$, $t(249)=-1.4714$, $p=.1424$. Birinci ve üçüncü grubun karşılaştırılmasında anlamlı fark olmadığı bulunmuştur, $b=-.0157$, $t(249)=-.0383$, $p=.9695$. Sonuçta, karşılıklılık^a ile avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru arasındaki ilişkide birinci ve ikinci deney grubunda olmanın anlamlı bir moderatör rolü olmadığı görülmektedir, $b=-.0171$, $t(249)=-.8151$, $p=.4158$. Analiz sonuçları birinci

deney grubu veya kontrol grubunda olmanın karşılıklılık^a ve avantajlı haksızlıktan kaçınma arasındaki ilişkide anlamlı moderatör etki bulunmadığını göstermektedir, $b = .0057$, $t(249) = .2622$, $p = .7934$. Dolayısıyla yürütülen moderatör regresyon analizlerinin sonuçları, karşılıklılık ve avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışı arasındaki ilişkide deney grubunun moderatör rolüne ilişkin kurulan hipotezi desteklememiştir.

Hipotez 6: Adalet skorlarının avantajlı haksızlıktan kaçınma skorları ile ilişkisinde katılımcıların atandığı grubun moderatör rolünü test etmek için moderatör regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Adaletle ilişkin ölçüm aracının karar (adalet^k) ve alakadarlık (adalet^a) alt boyutları için iki ayrı regresyon analizi yürütülmüştür. Sonuçlara göre adalet^k skoru arttıkça avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru da artmaktadır ve etki anlamlıdır, $b = .0016$, $t(249) = .1033$, $p = .9178$, $F(9, 249) = , p < .001$, $R^2 = .12$. Ancak öne sürülen hipotezin aksine birinci ve ikinci grubun karşılaştırılmasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır, $b = -.5519$, $t(249) = -1.3463$, $p = .1794$. Birinci deney grubu ve kontrol grubunun karşılaştırılmasında anlamlı fark olmadığı bulunmuştur, $b = -.0113$, $t(249) = -.0277$, $p = .9779$. Adalet^k ile avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru arasındaki ilişkide birinci ve ikinci deney grubunda olmanın anlamlı bir moderatör rolü olmadığı görülmektedir, $b = -.0145$, $t(249) = -.6413$, $p = .5219$. Analiz sonuçları birinci deney grubu ve kontrol grubu için adalet^a ve avantajlı haksızlıktan kaçınma arasındaki ilişkide anlamlı moderatör etki bulunmadığını göstermektedir, $b = -.0205$, $t(249) = -.9661$, $p = .3350$.

Adalet^a skorlarının avantajlı haksızlıktan kaçınma skorları ile ilişkisinde katılımcıların atandığı grubun moderatör rolünü test etmek için gerçekleştirilen moderatör regresyon analizi sonuçlarına göre, benzer şekilde adalet^a skoru arttıkça avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru da artmaktadır ve etki anlamlıdır, $b = .01$, $t(249) = .747$, $p = .46$, $F(9, 249) = 1.99$, $p < .001$, $R^2 = .12$. Ancak birinci ve ikinci grubun karşılaştırılmasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır, $b = -.6010$, $t(249) = -1.4714$, $p = .1424$. Yine birinci deney grubu ve kontrol grubunun karşılaştırılmasında da anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır, $b = -.0157$, $t(249) = -.0383$, $p = .9695$. Ayrıca adalet^a ile avantajlı haksızlıktan kaçınma skoru arasındaki ilişkide birinci ve ikinci deney grubunda bulunmanın anlamlı bir moderatör rolü olmadığı görülmektedir, $b = -$

.0171, $t(249) = -.8151$, $p = .4158$. Analiz sonuçları, benzer şekilde, birinci ve üçüncü grupta bulunmanın adalet^a ve avantajlı haksızlıktan kaçınma arasındaki ilişkide de anlamlı moderatör etkisi bulunmadığını göstermektedir, $b = .0057$, $t(174) = .2622$, $p = .7934$. Dolayısıyla hipotezimin aksine, yürütülen moderatör regresyon analizleri sonucunda adalet ve avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışı arasındaki ilişkide deney grubunun moderatör etkisinin olmadığı görülmüştür.

4.5. Hipotetik Senaryolar ve Gerçek Para Dağılımı Yapılan Deney Sonuçlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Hipotez 7: Bu çalışmada, aynı desenin tekrar edildiği iki ayrı deney yürütülmüştür. Birinci deney çalışmasında katılımcılara tamamen hipotetik olan senaryolarda para dağılımları sunulmuş ve cevaplandırmaları istenmiştir. İkinci çalışmada ise farklı katılımcılar aynı deney desenine maruz kalmış fakat farklı olarak gerçek para üzerinden ekonomi oyunu oynamışlardır. İki ayrı çalışmada farklı katılımcılar tamamen aynı ölçümleri cevaplandırırları için, iki çalışmanın sonuçlarının karşılaştırılması mümkündür. Bu şekilde, farklı kişilerin hipotetik senaryolarda beyan ettikleri ve gerçekte sergiledikleri davranışlar arasında anlamlı farklılık olup olmayacağı incelenebilmiştir. Buna göre, birinci çalışmada hipotetik olarak ekonomi oyununda sergileyeceklerini beyan ettikleri avantajlı haksızlıktan kaçınma ile katılımcıların gerçekten para dağılımları üzerinde karar verme hakkına sahip oldukları durumda sergileyecekleri davranışlar birbirinden istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşacaktır. Özel olarak, hipotezime göre birinci çalışmada (hipotetik senaryolarda) katılımcılar gerçek deneyde (ikinci çalışmada) sergilenenden daha fazla haksızlıktan kaçınma davranışı sergileyeceklerini beyan edecek ve haksızlıktan kaçınma skorları daha yüksek bulunacaktır. Diğer bir deyişle gerçek deneyde yer alan katılımcılar çalışmada sunulan para dağılımlarını daha az reddedecek ve haksızlıktan kaçınma skorları ilk çalışmadaki katılımcılara göre daha düşük olacaktır.

Birinci çalışmadaki katılımcıların hipotetik senaryolarda beyan ettikleri avantajlı haksızlıktan kaçınma skorları ile ikinci çalışmadaki gerçek deneyde katılımcıların avantajlı haksızlıktan kaçınma skorlarını karşılaştırmak için bağımsız

örneklem t testi gerçekleştirilmiştir. Beklendiği gibi birinci çalışma ve ikinci çalışmadaki avantajlı haksızlıktan kaçınma skorları arasında anlamlı fark bulunmuştur, $t(475)=-5.74, p<.001$, %95 GA [-2.,064, -1.012]. Sonuçlara göre birinci çalışmadaki (hipotetik senaryoları cevaplandıran) katılımcılar senaryolarda avantajlı oldukları durumda haksız dağılımları daha fazla reddedecelerini beyan ederken ($M=4.24, SS=3.03$) ikinci çalışmadaki katılımcılar aynı dağılımları gerçekten maddi kazanım elde edecekleri durumda daha az reddetmişlerdir ($M=2.70, SS=2.79$).

Hipotez 8: Katılımcıların gerçek çalışma ve hipotetik senaryolara ilişkin duygu durumlarındaki olası farkları gözlemlemek için bağımsız örneklem t testi gerçekleştirilmiştir. Birinci çalışmada katılımcılar gerçek bir maddi kazanç veya kayıpla karşılaşmadıkları için, birinci çalışmada rapor edilen olumsuz duygulanımın daha az olması beklenmiştir. Ancak sonuçlara göre, beklenenin aksine hipotetik senaryolarda katılımcıların deneyin birinci aşamasının hemen sonrasında deneyimleyeceklerini beyan ettikleri olumsuz duygu durum ($M=2.62, SS=1.44$), ikinci çalışmada katılımcıların gerçek çalışmada deneyimlediklerini beyan ettikleri olumsuz duygu durumdan ($M=2.01, SS=1.21$) daha yüksek bulunmuştur, $t(467)=-5.06, p<.001$, %95 GA [-.8611, -.3794]. Dolayısıyla yürütülen bağımsız örneklem t testi analizi sonucunda analiz sonuçları hipoteze paralel olarak anlamlı fark olduğunu göstermektedir fakat anlamlı fark beklenen yönde değildir.

4.6. Keşifsel Analizlere İlişkin Bulgular: İçerik Analizi

İkinci çalışmada, haksızlık oyununa katılıp para dağılımlarının kabul veya reddine karar veren katılımcılar, deney sonunda verdikleri kararlara ilişkin üç ayrı açık uçlu soruyu cevaplandırmışlardır (sorular için bkz. Ek-8). Katılımcılardan oyun esnasında para dağılımlarına verdikleri “kabul ediyorum” veya “kabul etmiyorum” yanıtlarında etkili olan düşüncelerin neler olduğunu belirtmeleri istenmiştir. Ayrıca katılımcılar, alıcı rolündeki kişilerin memnuniyet durumlarına dair soruları cevaplandırmışlardır. Böylece katılımcıların aldıkları kararlarda karşı tarafın düşüncelerini ne denli gözettiklerini anlamak hedeflenmiştir. Ardından, katılımcılardan, neden bu şekilde düşündüklerini cevaplandırmaları istenmiştir. Bu sorular vasıtasıyla katılımcıların oyun esnasında aldıkları kararlarda hakim olan

düşünceler ve bu çalışmada göz önünde bulundurulmamış olan fakat sıkça kullanılmış olabilecek gerekçeler hakkında bilgi edinmek istenmiştir. Buna ek olarak, katılımcıların oyun esnasında yaşadıkları deneyime benzer şekilde gündelik hayatlarında olaylarla karşılaşp karşılaşmadıkları ve karşılaştılsa böyle durumlarda nasıl tepkiler verdikleri sorularak, oyunun katılımcılar tarafından gündelik hayatlarında deneyimledikleri durumlarla benzerlik kurulup kurulmadığına ilişkin fikir edinilmiştir.

Açık uçlu sorulara verilen yanıtlar için analiz stratejisi açık ve kapalı kodlama olarak seçilmiştir (Joffe ve Yardley, 2004). Gündelik hayatla benzerlik için kapalı kodlama içerik analizi tercih edilmiştir. Kapalı kodlar için belirlenen kategoriler iş hayatı/okul hayatı, aile hayatı, arkadaş ilişkileridir. Bu kategorilerin dışında kalan cevaplar diğer kategorisi altında toplanmıştır. Alıcıların memnuniyetine dair soruların cevapları için de benzer şekilde kapalı kodlama içerik analizi tercih edilmiştir. Bu çalışmanın ele aldığı kuramsal çerçevenin (Curry, vd., 2019) varsayımlarına paralel olarak kişilerin oyundaki partnerlerinin memnuniyetini belirleyen unsurlar olarak bencil/rasyonel, eşitlikçi, adalet ve empati temelli kararlar ele alınmış ve katılımcıların cevapları bu kategoriler çerçevesinde kapalı olarak kodlanmıştır. Her bir sorunun yanıtı cümle düzeyinde kodlanmıştır ve örtüşen cevaplar tek bir kategori altında birleştirilmiştir. Kodlanan cümlelerin üç ve üç koddan az olduğu durumlar kategorileştirilmemiştir. Aynı cümle içinde farklı kategorilere dahil edilebilecek cevaplar olduğunda, katılımcıların cevapları birden fazla kategoriye atanacak şekilde analiz edilmiştir.

Kodlama süreci sona erdikten sonra, kodlayıcılar arası güvenilirlik analizini gerçekleştirmek amacıyla, kodlanan tüm verilerin yüzde 10'luk kısmı rastgele seçilmiş ve bağımsız bir uzman tarafından yeniden kodlanması istenmiştir. Yapılan kodlayıcılar arası güvenilirlik analizi sonucunda .53 kappa değerine, yani orta derecede kodlayıcılar arası güvenilirlik skoruna ulaşılmıştır (Landis ve Koch, 1977; Viera ve Garrett, 2005). Bunun üzerine kodlamaların yeniden gözden geçirilmesi süreci gerçekleştirilmiş ve yeniden kodlamaların rastgele yüzde 10'luk kısmı bağımsız araştırmacıya gönderilmiştir. İkinci kez gerçekleştirilen kodlayıcılar arası güvenilirlik analizi gerçekleştirildiğinde Kappa değeri .73 bulunmuştur. Bu değer

ortalama uyumun bir üst seviyesi olan tatmin edici düzeyde kodlayıcılar arası güvenilirliğe ulaşıldığı şeklinde yorumlanmaktadır (Landis ve Koch, 1977; Viera ve Garrett, 2005).

Katılımcıların para dağılımları boyunca kararlarında etkili olan stratejinin neler olduğuna ilişkin açık uçlu soruya verdiği cevaplar beş kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler ve cevap sıklıkları Tablo 14’te sunulmuştur. Katılımcılar en sık kullandıkları stratejinin eşitlikçi stratejiler olduğunu belirtmişlerdir (N=75, %30). İkinci sırada ise kişilerin kendi kazançlarını arttırmak üzere davrandıkları cevabı gelmektedir (N=65, %26). Bununla beraber, üçüncü en sık kategori ise diğer oyuncunun durumunu düşünerek verilen kararlardan oluşmaktadır (N=57, %22.8). Adil olmaya dikkat etme (N=38, %15.2) ve dengeli stratejiler gütmeye, yani diğer bir deyişle, hem kendisinin hem de alıcı rolündeki katılımcının kazancında bir denge kurma stratejileri ise sırasıyla katılımcıların karar almalarında etkili olan son iki kategoridir.

Bu kategorilerin katılımcıların hangi grupta olduğuna göre farklılaşp farklılaşmadığını anlamak için deney gruplarıyla karar alma stratejileri arasındaki ilişki Ki Kare Bağımsızlık testi ile keşifsel olarak incelenmiştir. Sonuçlara göre katılımcıların atandıkları deney grubu ve deney esnasındaki karar alma stratejileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır, $X^2(1, n =250) = 10.81, p=.21$. Dolayısıyla, katılımcıların ekonomi oyununda kullandıklarını beyan ettikleri karar stratejileri hangi deney grubunda olduklarına göre farklılaşmamaktadır.

Tablo 14. Ekonomi Oyununda Kullanılan Karar Alma Stratejileri (N=250)

Kategoriler	F	%
Eşitlikçilik	75	30
Kendi kazancını arttırmak	65	26
Diğer oyuncuyu gözetmek	57	22.8
Adalet	38	15.2
Dengeli strateji	15	6

Ayrıca katılımcılar katıldıkları ekonomi oyununda karşılaştıkları durumlara benzer gündelik hayat deneyimleri yaşayıp yaşamadıklarını açık uçlu olarak cevaplandırmışlardır. Bu soruyu takiben, katılımcılar, gündelik hayatta böyle durumlar yaşadıklarında nasıl karar aldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların cevapları gündelik hayatla kurulan benzerlikler ve gündelik hayatlarında bu durumlarda aldıkları kararlar olmak üzere iki ayrı temada ele alınmıştır. Sonuçlar Tablo 15’te sunulmuştur. Gündelik hayatla kurulan benzerliklere ilişkin verilen cevaplar sonucunda 5 farklı kategori önceden belirlenmiştir. Katılımcıların cevapları bu kategoriler altında toplanmıştır. Bu durumlarla karşılaştıklarında aldıkları kararlara ilişkin verilen cevaplar ise açık kodlama içerik analizine tabi tutulmuştur. Sonuçlarda sekiz ayrı kategori ortaya çıkmıştır. Cevap sıklığı için üstünde olan kategorilerin sıklıkları ve yüzdeleri Tablo 15’te yer almaktadır.

Tablo 15. Gündelik Hayatla Kurulan Benzerlikler ve Kararlar

Kurulan Benzerlik (N=118)	F	%	Alınan Kararlar (N=132)	F	%
Benzer bir durum yaşamadım	33	27.96	Eşitlik temelli	29	21.97
İş/okul hayatı	33	27.96	Adalet temelli	29	21.97
Aile ilişkileri	30	25.42	Kazanç/zarar temelli	26	19.7
Arkadaşlık ilişkileri	13	11.02	Empati temelli	11	8.33
Diğer	9	7.63	İrade temelli	10	7.58
			Duygu temelli	9	6.81
			İhtiyaç temelli	8	6.06
			Kıyas temelli	4	3.03

İçerik analizi sonuçlarına göre katılımcılar %27.96’sı (N=33) gündelik hayatlarında ekonomi oyununda deneyimlediklerine benzer deneyimler yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların ekonomi oyunundaki eşit olmayan para dağılımlarını en sık benzettikleri gündelik hayat deneyimi ise iş/okul hayatında yaşadıkları durumlar olmuştur (N=33, %27.96). Örneğin, bir katılımcı “*O ayki primlerin verilmesi gerekirken verilmeyeceği söylendi fakat yaptığım görüşmelerde hakkımız olanı talep ettiğimde şirketin bu konuşmayı yaptığımdan dolayı bana verilip diğer arkadaşlara veremeyeceklerini ya da aramızdan birini seçmemiz gerektiğini*

çünkü şirket kasasının her personelin primini verebilecek durumda olmadığı söylendi” diyerek iş yerindeki eşit olmayan bir tutumu örnek verirken, başka bir katılımcı ise *“Parasal açıdan düşündüğümde çalıştığım yerde patronum müşteriler tarafından iyi dönütler aldığım için maaşıma zam yaptı”* şeklinde cevap vererek emeği karşılığında verilen zamdan bahsetmektedir.

İkinci en sık kategori ise aile ilişkilerine dair ortaya çıkmıştır (N=33, %25.42). Buna ilişkin cevaplarda katılımcılar sıkça ailelerinin kendileri ve kardeşleri arasında yaptıkları harçlık dağılımlarına değinmektedirler. Örneğin, *“Üç kardeş olduğum için ailemde eşit pay alamadığım durumlar oldu”* veya *“Tabii oldu. Buna aile büyüklerinin kardeşim ve bana harçlık vermesini örnek gösterebilirim”* ve benzeri yanıtlar bu kategoride toplanmıştır. Bunun yanı sıra, arkadaşlık ilişkilerinde yaşadıkları deneyimlerle kurulan benzerlikler de katılımcıların sıkça ekonomi oyunuyla benzerlik kurduğu kategorilerden birisidir (N=13, %11.02). Katılımcıların bu kategori altında kodlanan cevaplarına örnek olarak *“Hayatta da arkadaşlarım bana benim karşılaşmadığım, ellerinde olmayan kötü bir durum yaşadıklarını anlattıklarında böyle hissediyorum. Onların bu kötü durumda olması ve benim olmam bana kendimi kötü hissettirir ve bu ayrıcalığı hak etmediğimi düşünürüm”* ve *“Arkadaşlarımızla kendi yaptığımız yemeği paylaşıırken sorun yaşamıştık”* cümleleri gösterilebilir. Katılımcılar yiyecek bölüşümü örneklerini verirken kimi zaman eşit paylaşım beklentisinde olmadıklarını belirtmişlerdir. Örneğin bir katılımcı, bu konu hakkında *“Ben, ailedeki birçok kişiden çok yemek yediğim için annem yemeği bölüştürürken bana genellikle daha çok pay verir ve bu durum beni de memnun ettiği için karşı çıkmam”* derken, diğer bir katılımcı da benzer bir şekilde *“Doğum günü pastası durumunda doğum günü olan kişiye biraz daha büyük, şeker hastası olan hocamıza daha küçük bir dilim verebilirim. Dilimler illa ki eşit olmak durumunda değil”* diyerek dağılımlarda eşitsizliğin hoşgörülebilir olduğuna değinmiştir. Bir başka katılımcı ise *“Eve alınan abur cuburlar kardeşim tarafından benden habersiz tüketildiğinde bu durumu bencillik olarak tanımlayabiliyorum”* şeklinde cevap vermiştir. Bu soruya ilişkin cevaplarda görülen o ki, kişiler daha düşük sıklıklarda olsa da yiyecek bölüşümleri, okul yaşantıları, alışveriş veya hesap ödeme durumları ve toplumsal eşitsizlikleri (cinsiyet, yaş ve ekonomik eşitsizlikler)

de katıldıkları ekonomi oyunundaki deneyimlerine benzetmektedir. Yine, görülen o ki kişiler ekonomi oyunundaki deneyimlerinin onlara gündelik hayatta karşılaştıkları benzer olayları hatırlatsa da (iş hayatı, okul hayatı, harçlık, vb.) kaynak bölüşümlerine dair beklentileri çeşitlilik göstermektedir.

Benzer bir çeşitlilik katılımcıların gündelik hayatlarında bu gibi durumlarda nasıl karar aldıklarını cevaplarken de ortaya çıkmaktadır. Katılımcılar bu soruya çoğunlukla adil veya eşit olmaya özen gösterdiklerini belirterek cevap vermişlerdir ancak değindikleri temalar oldukça farklıdır ($N=58$, %43.94). Örneğin bir katılımcı karar verirken çabaya odaklanmanın önemli olduğunu dile getirmektedir: *“İki tarafında gösterdiği eforu öğrenip ona göre adaletli karar vermeye çalışırım. Bir kişi bir iş için daha çok çabalamışken eğer diğer kişi ona kıyasla daha az çaba gösterdiyse bunun sonuca yansımaları isterim”*. Başka bir katılımcı ise eşit paylaşımın önem verdiğini fakat bir adaletsizlik durumunda düşük payı alan taraf olmanın rahatsızlık yaratmayacağını belirtmektedir: *“Herhangi bir paylaşımında bulunurken bir yiyecek de olabilir, bunları eşit paylaşmak her zaman beni daha çok mutlu eder, eğer tam eşit olmuyorsa bile az olanı kendim almak isterim.”* Bir başka katılımcıysa bu soruya cevabında eşitsizliğin miktarının davranışı hakkında önemli bilgi verdiğini belirtmektedir: *“Belli bir miktara kadar önemsiz sayabilirim ama durum ilerlerse karşı çıkma durumu gösteririm.”*

Daha önce de belirtildiği gibi, katılımcılara açık uçlu sorular vasıtasıyla birinci ve ikinci alıcının memnuniyeti hakkındaki düşünceleri de sorulmuştur. Tutarlı şekilde çoğunlukla katılımcılar, alıcı rolündeki kişilerin aldıkları kararlardan memnun olduğunu düşünmektedirler ($N=269$, %62.12). Çıkan sonuçlara göre, katılımcılar, çoğunlukla birinci alıcı rolündeki (deneyin ilk aşamasında beraber oyun oynadıkları) partnerin memnuniyeti hakkında oyundaki kazançları üzerinden değerlendirmelerde bulunmaktadır ($N=147$, %61.50). Ardından dağılımların ne kadar eşitlikçi ($N=46$, %19.25) veya adil ($N=33$, %13.81). olduğunu gözeterek alıcıların memnuniyetlerinin belirlenebileceğini rapor etmektedirler. Dolayısıyla en sık olarak, katılımcılar, alıcıların neden memnun olmayabileceğine dair düşüncelerini ortak şekilde sıklıkla karşı tarafın kazancına odaklanarak cevaplamışlardır. Aynı durum ikinci aşamadaki oyun partnerlerine dair memnuniyetlerle ilgili raporlarda da

ortaya çıkmaktadır. Buna göre, katılımcılar ikinci alıcının memnuniyetine dair en sık rasyonelite veya zarar/kazanç temelli yanıtlar vermişlerdir ($N=104$, %56.83). Örneğin, hem birinci hem de ikinci alıcının memnun olmama sebebi olarak en sık ortaya çıkan cevaplar, katılımcıların daha fazla, alıcıların ise daha az para kazanmış olmasıdır. Yine, ortak şekilde, hem birinci hem ikinci alıcının ($N=13$, %14.29) memnuniyetsizliklerinin gerekçesine dair en sık ortaya çıkan ikinci sıradaki kategori eşitlikçi kararlar alınıp alınmadığıyla ilgilidir ($N=47$, %25.68). Sonuçlar Tablo 16’da sunulmaktadır.

Tablo 16. Alıcının Memnuniyeti Hakkındaki Düşünceler

Birinci Alıcı (N=239)	F	%	İkinci Alıcı (N=183)	F	%
Rasyonel/bencil	147	61.50	Rasyonel/bencil	104	56.83
Eşitlik/karşılıklılık	46	19.25	Eşitlik/karşılıklılık	47	25.68
Adalet	33	13.81	Adalet	21	11.47
Empati	13	5.44	Empati	11	6.01

Son olarak, keşifsel olarak katılımcıların alıcıların memnuniyetine ilişkin verdikleri cevapların, atandıkları deney grubuyla ilişkisini incelemek için Ki Kare Bağımsızlık testi gerçekleştirilmiştir. Sonuçlara göre hem birinci hem ikinci alıcının memnuniyetine ilişkin verilen cevaplar, katılımcıların atandıkları deney grubu açısından farklılaşmamıştır (sırasıyla, $X^2(1, n = 265) = 8.71, p=.07$; $X^2(1, n = 220) = 3.12, p=.54$).

5. TARTIŞMA

Bu incelemede, iki ayrı çalışma vasıtasıyla, “İnsanlar neden avantajlı oldukları halde haksızlığı reddetme eğilimindedirler?” sorusuna açıklık getirmek amaçlanmıştır. Bu soruya verilebilecek cevaplardan birisinin işbirliğinin evriminde önemli rol sahibi olduğu öne sürülen adalet ve karşılıklılık değerleri olabileceği düşünülmüştür. Haksızlıktan kaçınma davranışını adalete ve karşılıklılığa dair ahlaki temeller kapsamında açıklayan İOA kuramının argümanları paralelinde, bu iki ahlaki değerlerin kişilerin avantajlı oldukları haksızlık durumlarını reddetme davranışını yordayacağı hipotez edilmiştir (Curry vd., 2019; Fehr ve Schmidt, 1999). Bununla beraber, önceki çalışmalara paralel olarak, empati eğiliminin de bir diğer önemli değişken olabileceği düşünülmüştür (Batson, 1991). Buna göre, empati eğilimi daha yüksek bireylerin, avantajlı oldukları haksızlıkları daha fazla reddedecekleri ve adil olmak adına maddi kaybı daha fazla göze alacakları beklenmiştir. Toparlamak gerekirse, bu çalışmanın birinci amacı, empati, adalet ve karşılıklılık hassasiyetlerinin AHK (avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışı) ile ilişkisini incelemektir. Sonuçlara göre, beklentilere paralel olarak, kişilerin empati, adalet ve karşılıklılık skorları arttıkça, AHK da artmaktadır.

Bunun yanı sıra, farklı kültürlerde yapılan ekonomi oyunu çalışmaları, haksızlığa verilen tepkilerin farklılaşabildiğini göstermektedir (Henrich, vd., 2006). Bu farklılıkların altında yatan sebeplerden birisinin sosyal normların eşitliği teşvik edici olup olmaması olabileceği düşünülmüş ve buna istinaden, ikinci araştırma sorusu olarak sosyal bağlamın rolü test edilmiştir. Bunun için, sosyal bağlamın haksızlığa karşı çıkamamaya alışmak olduğu bir durumda yani haksızlığa karşı çıkamamanın normatif olduğu bir durumda, empati, adalet ve karşılıklılık değerlerinin etkisini kaybedeceği ve kişilerin daha az avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışı sergileyecekleri öngörülmüştür. Bu hipotezin test edilebilmesi için deneysel bir desenle sosyal bağlam oluşturmak amaçlanmıştır. Birinci deney grubundaki katılımcılar kendilerinin önce dezavantajlı ardından avantajlı olduğu bir dizi eşitsiz para dağılımını onaylamış veya reddetmişlerdir. Öte yandan ikinci deney grubundaki katılımcılar dezavantajlı haksızlıkla karşılaştıkları bir dizi eşitsiz para

dağılımını mecburen kabul etmişlerdir. Burada beklenen, katılımcıların dezavantajlı haksızlığı kabul etmeye alışmış olmalarıdır. Ardından yine avantajlı oldukları bir dizi eşit olmayan para dağılımlarıyla karşılaştıklarında katılımcıların para dağılımlarını onaylama veya reddetme hakları bulunmuştur. Kontrol grubunda ise katılımcılar yalnızca avantajlı oldukları para dağılımları ile karşılaşmışlardır ve hem onaylama hem reddetme hakkına sahiplerdir. İkinci deney grubundaki katılımcıların daha az kazançlı çıkacakları para dağılımlarını kabul etmeye alışmalarının bir sonraki aşamada avantajlı oldukları yani daha fazla miktarda para dağılımının kendilerine sunulduğu bir dizi eşit olmayan dağılımı kabul etmelerini kolaylaştırması beklenmiştir. Oysa beklenenin aksine, sonuçlar sosyal bağlamın normatif etkisinin ortaya çıkmadığını, yani uygulanan manipülasyonun beklenen etkiyi yaratmadığını göstermiştir. Buna göre katılımcıların hangi deney grubuna atandıkları, avantajlı oldukları para dağılımlarını reddetmeleri konusunda anlamlı bir etkiye sahip değildir.

Üçüncü ve son olarak, ahlaki psikoloji literatüründe yaygın olarak kullanılan iki farklı veri toplama yönteminin sonuçları adalete ilişkin kararlar kapsamında karşılaştırılmıştır. Daha açık şekilde belirtmek gerekirse, literatürde adalete ilişkin çalışmaların bir kısmı beyana dayalı bildirimler (örneğin, senaryolar veya ölçekler), bir kısmı ise davranışsal ölçümler yoluyla (örneğin, ekonomik oyunlar) gerçekleştirilmektedir (Larrick ve Blount, 1997). Bu çalışma sonuçlarının birbiriyle tutarlı olup olmadığını test eden az sayıdaki çalışmada, kişilerin beyana dayalı bildirimlerinde, gerçekte davrandıklarından daha adil davranacaklarını rapor ettikleri gözlenmiştir (Batson, vd., 1997; 1999; Larrick ve Blount, 1997). Buna istinaden, üçüncü araştırma sorusu olarak, (farklı) kişilere aynı deneysel desen hipotetik olarak sunulmuş ve beyan edilen AHK ile gerçek para dağılımlarına yanıt veren katılımcıların AHK sonuçları karşılaştırılmıştır. Sonuçlar beklendiği gibi, hipotetik senaryolara (birinci çalışma) cevap veren katılımcıların, gerçek para dağılımlarıyla karşılaşan (ikinci çalışma) katılımcılara göre daha yüksek AHK rapor ettiklerini göstermiştir. Tartışma bölümünde bu üç soruya ilişkin bu incelemede elde edilen bulgular farklı başlıklar altında ve ilgili literatür kapsamında ele alınmıştır.

5.1. Avantajlı Haksızlıktan Kaçınma Davranışında Empati, Karşılıklılık ve Adaletin Önemi

Birincisi, bu incelemede avantajlı olduğu halde eşit olmayan para dağılımlarını daha fazla reddeden kişilerin adalet, karşılıklılık ve empati açısından daha yüksek hassasiyet rapor edenler olacağı beklenmiştir ve sonuçlar bu beklentileri desteklemiştir. Dolayısıyla öngörüldüğü gibi, avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışı empati, adalet ve karşılıklılık değerleri tarafından yordanmıştır⁵. Özetlenecek olursa, hem birinci hem de ikinci çalışmanın moderatör regresyon analizi sonuçları, adalet, empati ve karşılıklılık değerlerindeki artışın avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışını anlamlı ölçüde yordadığını göstermektedir. Bu bulgular, hem adalete ilişkin öne sürülen temel argümanları destekler nitelikte hem de önceki birçok görgül bulguya paralel sonuçlar sergilemektedir (Batson, 1991; Curry, 2016; Fehr ve Schmidt, 1999; Fischbacher ve Gächter, 2001; Jensen, Vaish ve Schmidt, 2014). Öte yandan, çalışma sonuçları AHK skorlarının her bir para dağılımı için ayrıca ele alındığı durumlarda farklılaşmıştır. Her bir para dağılımının ayrıca bağımlı değişken olarak ele alındığı yol analizinin sonuçlarına göre, yalnızca birinci deney grubunda 7 TL ve 8 TL dağılımlarında katılımcıların adalet skorlarının avantajlı oldukları haksızlık durumlarında kaçınma davranışlarını yordadığı bulunmuştur. Diğer dağılımlar veya diğer deney gruplarında anlamlı bir bulgu ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla, dağılımlar ayrı ayrı değil, toplam puan olarak ele alındığında empati, karşılıklılık ve adalet skorları anlamlı olarak AHK'yı yordarken, para dağılımları ayrı ayrı ele alındığı takdirde sonuçlar empati, adalet ve karşılıklılığın anlamlı bir etkisinin her zaman olmadığına işaret etmektedir.

Bu veriler ışığında, neden adalete ilişkin hassasiyetlerin yalnızca 7 TL ve 8 TL dağılımlarının reddini anlamlı seviyede yordadığı sorusu, cevaplama kolay olmayan bir sorudur. Bu sonuca ilişkin dikkat çeken bir nokta, bu iki para

⁵ Ancak belirtmek gerekir ki, birinci çalışmada hipotetik senaryolara cevap veren katılımcıların beyan ettiği adalet ve karşılıklılık değerlerinin yordayıcı rolü, yalnızca alakadarlık alt ölçekleri vasıtasıyla alınan beyanlar için geçerlidir. Öte yandan, gerçek para dağılımlarıyla yapılan ikinci çalışmada hem karar hem de alakadarlık alt ölçekleri kullanılarak alınan adalet ve karşılıklılık değerlerine ilişkin bilgiler AHK'yı pozitif yönde yordamaktadır. Karar alt ölçeklerinin güvenilirlik ölçümü sonuçları beklenenden daha düşük düzeyde bulunmuştur. Bu durum, sonuçların anlamsız olmasını açıklıyor olabilir.

dağılımının da alıcının kazancıyla aktörün kazancı arasında, ne çok düşük ne de çok yüksek bir kazanç farkına sahip olmasıdır. Yani bu dağılımlar iki taraf için de eşitliğe ne çok yakın ne de çok uzaktır. Para dağılımlarındaki eşitsizliğin çok fazla olduğu (9 TL'ye karşılık 1 TL dağılımı) veya çok az olduğu (6 TL'ye karşılık 4 TL dağılımı) dağılımlarda adaletin anlamlı etkisi ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla para dağılımlarının arasındaki farkın seviyesi, kişilerin adil olmaya dair eğilimlerinin önemini ortaya çıkarmış olabilir. Bunun yanı sıra, 9 TL'ye karşılık 1 TL dağılımı kişisel çıkarın reddedilemeyecek kadar büyük olmasından dolayı da adaletin anlamlı etkisi ortaya çıkmamış olabilir. Birinci deney grubunda, diğer deney gruplarından farklı olarak, katılımcılar ilk olarak kendilerine daha az pay düşen para dağılımlarını yanıtlarken, bu dağılımları reddetme hakkına sahiplerdi. Öte yandan ikinci deney grubunda ise kişiler ilk koşulda daha az kazandıkları para dağılımlarını kabul etmek zorunda kaldılar. Üçüncü deney grubundaki katılımcılar ise daha az kazandıkları para dağılımlarıyla hiç karşılaşmadılar. Dolayısıyla birinci deney grubundaki katılımcıların ilk koşulda haksızlıkla dezavantajlı olarak karşılaşmaları ve bu para dağılımlarını reddedebiliyor olmaları, verdikleri tepkilerde adalete ilişkin hassasiyetlerin önemini arttıran bir diğer faktör olabilir. Camerer ve Hogarth (1999) 74 farklı incelemeyi ele aldıkları çalışmalarında, ekonomi oyunlarında kullanılan teşvik miktarlarının anlamlı bir fark yaratmadığını belirtmektedirler. Ekonomi oyunlarında işbirliğini ele alan güncel bir incelemede ise (Hackel, vd., 2021) sosyal teşviklerin işbirliğini arttırırken, maddi teşviklerin işbirliğini azalttığı görülmüştür. Bu çalışmanın bulguları ise Camerer ve Hogarth'ın (1999) bulgularıyla çelişmektedir. Benzer bir çalışma Carpenter, Verhoogen ve Burks (2005) tarafından da gerçekleştirilmiş ve Camerer ve Hogarth'ın (1999) bulgularına paralel olarak ekonomi oyunlarında teşviklerin anlamlı bir fark yaratmadığı bulunmuştur. Ancak deney deseninin ve ele alınan ekonomi oyununun bahsi geçen çalışmalardakinden farklı olarak Diktatör Oyunu veya Ültimat Oyunu değil, Haksızlık Oyunu olması dolayısıyla farklı bulgular ortaya çıkmış olabilir. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar üzerinden güçlü bir argüman sunmanın zor olduğunu ve bulguların yeni çalışmalarla test edilmesinin açıklayıcı olacağını belirtmek gerekir.

5.2. Bir Sosyal Bağlam olarak Haksızlığa Karşı Çıkamamak

Toparlamak gerekirse, hem empati hem karşılıklılık hem de adalet değerlerinin, avantajlı haksızlıkların reddedilmesinin yeğlemesine yol açabileceğini öne süren temel hipotez, hem birinci hem ikinci çalışmada desteklenmiştir (de Waal, 2007; Fehr ve Schmidt, 1999; Klimecki, vd., 2016). Ancak daha önce de belirtildiği gibi, adalete ilişkin karar alma çalışmalarının sonuçları kültürlerarası incelemeler kapsamında ele alındığında, sosyal normlara ilişkin hassasiyetlere işaret etmektedir (Blake, vd., 2015; Henrich, vd., 2006). Buna paralel olarak, sosyal bağlamın rolünü test etmenin, kültürlerarasındaki farkların altında yatan sosyal mekanizmaların anlaşılabilirliğini artıracakı düşünülmüştür. Buna göre, sosyal bağlamın etkisi, adalete ilişkin tutumların rolünün etkisini azaltabilecektir. Diğer bir deyişle, sosyal bağlamın rolünün; adalet, empati ve karşılıklılık motivasyonlarından, daha baskın olabileceği düşünülmüştür. Bunun için, her iki çalışmada da spesifik olarak, haksızlığa karşı çıkamamaya alışan bireylerin, kendilerinin avantajlı oldukları haksızlık durumlarını daha fazla kabul edecekleri beklenmiştir. Bu hipotezin test edilmesi için üç farklı deney grubu oluşturulmuş ve bu deney gruplarından bir tanesinde (ikinci deney grubunda) katılımcılar üst üste sekiz farklı şekilde dezavantajlı oldukları para dağılımlarıyla karşılaşmıştır. Fakat bu durumları reddetme seçenekleri olmayan katılımcılar, sunulan tüm dezavantajlı oldukları eşitsiz para dağılımını kabul etmek durumunda kalmışlardır. Özel olarak, ikinci deney grubundaki katılımcılar için adalet, empati ve karşılıklılık değerlerinin etkisinin ortadan kalkacağı öngörülmüştür. Bu hipotezin test edilmesi için hem birinci hem de ikinci çalışmada, empati adalet ve karşılıklılık değerlerinin avantajlı haksızlıktan kaçınma skorlarıyla ilişkisinde, deney grubunun moderatör etkisi test edilmiştir.

Daha detaylıca açıklamak gerekirse, kişilerin sosyal bağlam içerisinde tutumlarının eriyebileceğine yönelik görüşler sosyal psikolojideki erken dönem deneysel çalışmalardan bu yana incelenen konulardan olmuştur (Allport, 1979; Minard, 1952). Sosyal bağlamın kişilerin tutumlarının ortaya çıkmasında kolaylaştırıcı veya zorlaştırıcı bir etkisi olduğu görüşü yeni değildir. Bunun yanı sıra, bu çalışmada kişilerin haksızlığa alışmaları durumunda, sahip oldukları tutumların

etkisinden ziyade, haksızlığa alışmış olmanın etkisinin ortaya çıkacağı beklenmiştir. Dolayısıyla tutumların anlamlı etkisinin ikinci deney grubunda görülmeyeceği fakat diğer deney gruplarında tutumların anlamlı etkisinin ortaya çıkacağı düşünülmüştür. Ancak manipülasyon kontrolünün sonuçlarına göre, ikinci grupta yer alan katılımcıların haksızlığı kabul etmeye alışmak yerine, kendilerine daha düşük miktarda sunulan para dağılımları sonrasında kontrol grubuna göre daha fazla olumsuz duygu durum rapor ettikleri görülmüştür. Dolayısıyla manipülasyon kontrolüne ilişkin sonuçlar beklenenin aksine anlamsız bulunmuştur. Birinci çalışmada hipotetik senaryolara cevap veren katılımcılar için manipülasyonun etkisinin anlamsız bulunduğu, buna göre katılımcıların hangi deney grubunda oldukları fark etmeksizin daha az kazanç sağladıkları koşulda daha fazla olumsuz duygu durum rapor ettikleri görülmüştür. Ancak bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. İkinci çalışmanın, yani gerçek para dağılımlarıyla yapılan deneyin sonuçlarına göre ise katılımcıların ikinci deney grubunda, kontrol grubuna göre anlamlı olarak daha fazla olumsuz duygu durum rapor ettikleri bulunmuştur. Dolayısıyla ikinci çalışmadan alınan bulgular gerçekleştirilen manipülasyonun istenen yönde çalışmadığını göstermiştir. Yine, hem hipotetik (birinci çalışma) hem de gerçek para dağılımlarıyla yapılan (ikinci çalışma) çalışmanın sonuçlarına göre, katılımcıların hangi deney grubunda bulunduğu anlamlı bir etkisi olmadığı gözlenmiştir. Yani deneyimlenen haksızlık koşulundan bağımsız olarak, adalet, empati ve karşılıklılık değerleri, katılımcıların avantajlı oldukları haksızlık durumlarından kaçınmalarını anlamlı olarak yordamıştır. Kısacası, sosyal bağlamın haksızlığa alışmak olduğu bir durumda, beyan edilen tutumların etkisini ortadan kaldıracıcağına ilişkin hipotez desteklenmemiştir.

Sosyal bağlamın rolüne ilişkin hipotezin desteklenmeme sebepleri farklı açılardan yorumlanmaya açıktır. Birincisi, manipülasyon kontrolü sonucuna göre, manipülasyonun etkisi birinci çalışmada anlamlı değildir; dolayısıyla sosyal bağlamın katılımcıların kararlarını yönlendirmemesi şaşırtıcı değildir. Oysa ikinci çalışmada deneyimlenen olumsuz duygulanım açısından, deney grupları arasında anlamlı farklılık vardır. Fakat ortaya çıkan sonuçlar manipülasyonun beklenen yönde çalışmadığını göstermektedir. Dolayısıyla aslında test edilmek istenen sosyal

bağlamın hem birinci hem ikinci çalışmada istenilen şekilde test edilemediği anlaşılmaktadır. Çalışmada katılımcılar toplamda sekiz defa farklı para dağılımı görüp bu dağılımları kabul etmeye mecbur bırakılmıştır. Ancak katılımcıların haksızlığa karşı çıkamamaya alışmasını sağlamak için kullanılan bu yöntemin işe yaramaması, sunulan para dağılımlarının tekrar sayısının yeterli gelmemiş olabileceğini düşündürmektedir. İlerideki çalışmalarda farklı desenlerle norm oluşturma denemesi önerilmektedir. Örneğin, deneysel desen içerisinde bu çalışmadaki gibi bir manipülasyon kurmak yerine, yapay bir grup normu oluşturmak ve katılımcıları bu normdan haberdar etmek denenebilir. Bununla birlikte, ileriki çalışmalarda kullanılan bu manipülasyonun güçlendirilmesi için katılımcıya deneysel desende seçim hakkının olmadığı deney içindeki yönergelerde doğrudan beyan edilebilir. Böylece katılımcının bu manipülasyonla ilgili farkındalığı arttırılarak sonuçlarda fark yaratıp yaratmadığı gözlemlenebilir.

Ayrıca ilginç bir bulgu, ikinci çalışmada rapor edilen olumsuz duygu durumunun farklı haksızlık koşullarında anlamlı fark yarattığı görülmesine rağmen, bunun haksızlıktan kaçınma davranışında anlamlı bir değişikliğe yol açmaması olmuştur. Bu sonuçlar ilk bakışta ahlaki öfkenin ekonomi oyunu kararlarında önemli rol oynadığını gösteren önceki çalışma bulgularıyla (Pillutla ve Murnighan, 1996; Zheng, vd., 2017) uyumsuz olduğunu düşündürse bile, belirtmek gerekir ki, öfkenin rolü kullanılan ekonomi oyununda (Haksızlık Oyunu) cezalandırıcı bir opsiyonun bulunmamasından dolayı ortaya çıkmamış olabilir. Daha açık şekilde belirtmek gerekirse, örneğin Ültimat Oyununda oyuncular genellikle dağılımı yapan kişileri cezalandırma seçeneğine sahipken, Haksızlık Oyununda oyuncuların bir diğerini cezalandırma ihtimalinin bulunmaması, öfkenin haksızlıktan kaçınmaya ilişkin anlamlı etkisini ortaya çıkarmamış olabilir. Dolayısıyla, öfkenin adalete ilişkin işlevsel rolü spesifik olarak cezalandırma içeren bağlamlarda ortaya çıkıyor olabilir.

İlginç sayılabilecek başka bir bulgu ise, birinci ve ikinci çalışmadaki katılımcıların beyan ettikleri olumsuz duygu durumlarının karşılaştırılmasında ortaya çıkmıştır. Buna göre, birinci çalışmadaki (hipotetik çalışmadaki) katılımcılar ikinci çalışmadaki (gerçek para dağılımlarının yapıldığı çalışmadaki) katılımcılara göre anlamlı olarak daha fazla olumsuz duygu durum rapor etmişlerdir. Kişiler gerçek

para dağılımları üzerinden karar verirken diğerinden daha düşük teklifler sunulduğunda, hipotetik senaryolarda deneyimlenenden daha az olumsuz duygu durum beyan etmişlerdir. Çalışmada görülen o ki kişiler kendilerini daha az kazanım sağladıkları durumlar içerisinde tahayyül ettiklerinde, gerçekte daha az kazançla karşılaştıklarında olduğundan daha fazla olumsuz duygulanım yaşamaktadırlar. Dolayısıyla çalışmanın bu verileri hipotetik senaryolar veya ölçekler üzerinden gerçekleştirilen ahlak çalışmalarından alınan bilgilerin, davranışlarla tutarlığının düşüklüğüne ilişkin eleştirileri destekler niteliktedir (Darley ve Batson, 1973; FeldmanHall, vd., 2012; Teper, Inzlicht ve Page-Gould, 2011). Sonuçlara göre, kazanım sağlayabileceği durumları tahayyül ettiklerinde gerçekte olabileceğinden daha fazla duygulanım yaşayabileceklerini düşünüyorlar. Bunun sebeplerinden birisi FeldmanHall ve meslektaşlarının (2012) belirttiği gibi kişilerin özellikle maddi kazanımla sonuçlanan durumlarda, tahayyül ettiklerinden daha farklı bir duygulanım içinde bulunuyor olmaları olabilir. Duygusal süreçler devreye girdiğinde daha otomatik tepkiler veriliyor ve dolayısıyla kişilerin hipotetik senaryolarda üzerinde derin düşünerek verdikleri cevaplardan daha farklı davranışlar sergiliyor olabilirler.

Kişilerin hipotetik senaryolara verdikleri yanıtların gerçek hayatta karşılığını bulmayabileceğine ilişkin eleştirel görüşler ahlaki ikiyüzlülük literatürü kapsamında ele alınmaktadır. Bu çalışmanın üçüncü araştırma sorusunu oluşturan adalete ilişkin kararlar özelinde beyan edilen ve sergilenen davranışlar arasındaki farklılıklar bir sonraki bölümde tartışılmaktadır.

5.3. Adalete ilişkin Beyan Edilen ve Sergilenen Davranışlar Arasındaki Farklar: Ahlaki İkiyüzlülük

Sosyal psikoloji literatüründeki tartışmalı konulardan birisi olan ahlaki ikiyüzlülük, adalete dair karar alma çalışmalarında da incelenmesi gereken bir fenomen olarak değerlendirilmektedir (Monin ve Merritt, 2012). Yapılan bir dizi çalışmanın sonuçları, adalet değerlerindeki bireysel farklılıkların kazanımlar karşısında önemsiz kalabildiğine işaret etmektedir (Batson, vd., 2002; FeldmanHall, vd., 2012; Larrick ve Blount, 1997). Diğer bir deyişle, kişiler adalete ilişkin yüksek hassasiyetler rapor etse de kazanım sağlayacakları durumlarda kendilerini kayırmaya

mevilli davranmaktadırlar (Batson, vd., 1997). Bu çalışmanın sonuçlarında da benzer şekilde kişilerin hipotetik senaryolarda beyan ettiklerinden daha az AHK sergilediği görülmüştür. Bulgular göstermektedir ki hipotetik senaryolarla davranışlar arasında anlamlı ölçüde uyumsuzluk vardır ve kişiler kazanım sağladıkları durumlarda adaletle ilişkin beyan ettikleri değerleri göz ardı edebilmektedirler (Larrick ve Blount, 1997).

Bu uyumsuzluk hipotetik senaryoların gerçeklikten uzak olmasıyla ilgili eleştirilere işaret ettiği gibi ekonomi oyunlarının dışsal geçerliklerinin düşük olduğu eleştirisini de akla getirmektedir (Pisor vd., 2020; Schram, 2005). Ancak açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlardan görüldüğü üzere katılımcılar çoğunlukla ekonomi oyununda yaşadıkları deneyimleri gündelik hayattaki deneyimleriyle benzer bulmuşlar (katılımcıların neredeyse %70'i) ve gündelik hayatlarından spesifik örnekler vererek bu benzerlikleri açıklamışlardır. Buradan hareketle, çalışmada kullanılan ekonomi oyununun dışsal geçerliğinin düşük olduğu yorumunda bulunmak güç gözükmemektedir (Franzen ve Pointner, 2013). Ancak belirtmek gerekir ki katılımcıların gündelik hayattaki benzerliklere dair verdikleri örneklerin, oyunun prosedürüne birebir uymadığı da görülmektedir. Harçlık, terfi, zam veya teşvik gibi konularda verilen cevapların içerikleri haksızlıkla ilişkili olması açısından test edilen deneysel desenle uyumlu gözükse bile test edilen türden bir eşitsizliği tam anlamıyla betimlememektedir. Bunun birçok farklı açıklaması olabileceği gibi, akla gelen ilk hususlardan birisi, bu tür bir ekonomi oyununda yürütülmesi beklenene yakın bir akıl yürütme yapmak yerine kültüre özgü normlara uygun akıl yürütmeler gerçekleştirmeleri olabilir. Diğer bir deyişle, değiş-tokuş temelli akıl yürütmeleri gerektiren ekonomi oyunları, Batı dışı örneklerde test edildiğinde, haksızlıktan kaçınmaya ilişkin davranışları gözlemlemeyi zorlaştırıyor olabilir. Bunun çözümü için kültürel normlara daha uyumlu akıl yürütmeler gerektiren ekonomi oyunları geliştirilebilir veya mevcut ekonomi oyunlarına buna uygun müdahaleler gerçekleştirilebilir.

Davranışlar ve beyanların arasındaki uyumsuzluğun aksine, açık uçlu sorulara verilen yanıtlarda göze çarpan noktalardan birisi, katılımcıların çoğunun eşitlikçi ve adil karar alma stratejilerine başvurduklarını beyan etmeleridir. İkincisi, katılımcıların büyük kısmı sadece kendilerini değil, diğer oyuncuyu da düşünerek

karar aldıklarını belirtmektedirler. Bu sonuçlar, kişilerin sergiledikleri davranışları araştırmacılardan farklı yorumlamış olabileceğine işaret ediyor olabilir. Zira katılımcılar adaletli, eşitlikçi, karşısındakinin kazancını düşünen kişiler olduklarını ve bu şekilde davrandıklarını beyan etmektedirler. Fakat sonuçlara bakıldığında, bu katılımcılar hem dezavantajlı oldukları durumları avantajlı oldukları durumlara göre anlamlı olarak daha fazla reddetmektedirler. Aynı zamanda sonuçlara göre katılımcılar hipotetik olarak beyan edildiğinden daha az AHK sergilemektedirler. Katılımcıların beyana dayalı bildirimlerinden hareketle, bu sonuçlar, adil olmaya ilişkin algı ve beklentilerin sıradan insanlarda, kurama dayalı beklentilerden daha farklı yorumlanabildiğine işaret ediyor olabilir (Shaw ve Choshen-Hillel, 2017). Adaletle dair davranışların uzmanlar ve sıradan insanlar tarafından benzer şekilde yorumlanmıyor olabileceğini göz önünde bulundurmak, ilerideki çalışmalarda tutarsızlıkların altında yatan motivasyonlardan birisinin bu olup olmadığının anlamayı kolaylaştırabilir. Bunun yanı sıra, katılımcıların adaletle ilişkin beyanları ve davranışlarındaki bu tutarsızlık ahlaki ikiyüzlülük bağlamında yorumlanabilir. Bu konuda daha detaylı çalışmalar gerçekleştirebilmek için, bu çalışmada kullanıldığı gibi katılımcıların deney sonrası açık uçlu sorular vasıtasıyla karar alma stratejilerine dair beyanlarına başvurmak uygun bir yol olarak önerilmektedir (Pisor vd., 2020).

Bunun yanı sıra, insanların adil davrandıklarına dair inançları, adil olmadıkları gerçeği ile çeliştiğinde ortaya çıkan tutarsızlık, Bandura'nın (1991) ahlaki uzaklaşma hipotezinde öne sürdüğü gibi öz düzenleyici mekanizmalar vasıtasıyla giderilir. Zira insanlar kendilik değerlerini yükseltmeye yarayacak düşünceler ve davranışlar sergilemeye eğilimlidir. Aksi durumlarda, örneğin ahlaki bir ihlal durumunda, kendilerine dair olumlu şemalarının bozulmasının yaratacağı çelişkiden kaçınmak üzere ihlale ilişkin gerekçeler üretirler. Bu çalışmada da benzer bir durum ortaya çıkmış olabilir ve kişiler adil olduklarını ifade ederken adaletle ilişkin ihlalleri birer ihlal olarak görmekten uzaklaşmış olabilirler.

Özetle, katılımcıların adaletle ilişkin davranışları açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar, tutumlar ve davranışlarının kuramsal çıkarımlara göre tutarsız ancak kendi beklentilerine göre tutarlı bir portre çizdiğini göstermektedir. Bir sonraki bölümde bu çalışma sonuçlarından kuramsal çıkarımların neler olabileceği tartışılmaktadır.

5.4. Kuramsal Çıkarımlar

Curry vd., (2019) İşbirliği Olarak Ahlak Kuramının temel varsayımı olarak ahlaki değerlerin işbirliğine ilişkin ortaya çıkabilecek problemlere getirilmiş farklı çözümler olduğunu belirtirler. Buna göre, insanların ve diğer bazı memelilerin evrimsel geçmişinde işbirliğine ilişkin sorunların çözümü için geliştirilmiş evrensel ve işlevsel stratejiler kişilerin ahlaki hassasiyetlerini oluşturmaktadır. Binaenaleyh bu çalışmada adalete ve karşılıklılığa ilişkin hassasiyetlerin oldukça güncel bir ahlak kuramı olan İOA'da öne sürüldüğü gibi haksızlıktan kaçınma davranışının sergilenmesinde anlamlı bir rolü olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar hem önceki çalışmalarla uyumludur (Yoder ve Decety, 2014) hem de Haksızlıktan Kaçınma Modelinde (Fehr ve Schmidt, 1999) öne sürülen temel varsayım ile uyumludur. Buna göre, kişilerin klasik ekonomik kuramlarının öngörülerinin aksine *homo economicus* gibi bencil ve rasyonelite temelli kararlar almak yerine diğerlerinin durumlarına dair hassasiyetlerinin de karar alma süreçlerinde önemli rolü olduğu argümanı desteklenmektedir. Fehr ve Schmidt (1999) kişilerin kaynak dağılımlarındaki kararlarında bir diğer kişinin durumunu gözetmelerinin sebeplerine değinirken Curry ve diğerlerinin (2019) de öne sürdüğü gibi, adalet ile özgeciliğin, işbirliğinin evrimi sürecindeki adaptif rolüne başvurumaktadırlar. Yine Fehr ve Schmidt'in (1999) öne sürdüğü bir başka argüman ise kişilerin kaynak dağılımlarında sergiledikleri davranışların altında yatan mekanizmalardan birisinin, sosyal karşılaştırmalar gerçekleştirmeye dair bilişsel bir eğilimden kaynaklandığı yönündedir. Kahneman ve Tversky'nin (1991) öne sürdüğü kayıptan kaçınma (*loss aversion*) hipotezi temel alınarak oluşturulan bu varsayım göre kişilerin kaynak dağılımlarına verdikleri tepkilerde bir kıyaslama motivasyonu rol oynar. Bu kıyaslama sonucunda diğerlerinden daha az veya daha fazla kaynak almak kişilerin kaçınma davranışlarını tetikler. Fehr ve Schmidt (1999) böyle bir kıyaslamanın sonucunda, kişilerin diğerinden daha az almaktan duydukları rahatsızlık hissinin daha fazla olacağını ve dolayısıyla dezavantajlı oldukları durumlarda daha fazla kaçınmacı davranacaklarını öne sürmüşlerdir. Gerçekleştirilen iki çalışmada da bu görüşe paralel bulgulara ulaşılmıştır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, kişiler dezavantajlı kaçınma davranışını, avantajlı kaçınma davranışına göre daha fazla sergilemektedirler. Yine,

katılımcılara sorulduğunda, diğer alıcıların memnuniyetlerine dair düşünceleri de çoğunlukla aldıkları para miktarını kendi kazançlarıyla karşılaştırılmasına dayanarak açıklamaktadırlar. Kendilerinden daha fazla kazanan oyuncuların daha memnun olacağı, kendilerinden daha az kazananlarınsa daha az memnun olacakları, bu sorulara verilen en sık cevaplar olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kişilerin kazançlarını diğerinin kazançlarıyla kıyaslayarak karar aldıkları ve dezavantajlı haksızlıktan kaçınma davranışının (avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışına göre) daha baskın bir motivasyon olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Dezavantajlı haksızlıktan kaçınma davranışının işbirliğinin evrimi sürecinde avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışından daha önemli bir motivasyon rolü gördüğüne ilişkin argümanlar hem diğer primatlarla yapılan çalışmalarda hem de dezavantajlı haksızlıktan kaçınma davranışının çocukluk döneminde erken yaşlarda ortaya çıkarken AHK'nın geç çocukluk döneminde ortaya çıktığını gösteren çalışmalarla da desteklenmektedir (Henrich ve Muthukrishna, 2020).

Kişilerin bencil kararlar almak yerine başkalarının sıkıntılı durumlarını da göz önünde bulundurarak sosyal davranışlarını şekillendirdiklerine ilişkin benzer bir görüş, Batson (1991) tarafından empati-özgecilik hipoteziyle öne sürülmüştür. Bulgular, adil davranışların altında yatan sebeplerin önemli bir kısmının empati eğilimiyle açıklanabildiğini göstermektedir (Decety ve Yoder, 2016; Edele, Dziobek ve Keller, 2013; Leliveld, van Dijk ve van Beest, 2012; Sanfey, vd., 2003; Yamamoto ve Takimoto, 2012). Hatta ekonomi oyunu çalışmalarında empatinin adalet hassasiyetinden daha önemli bir yordayıcı olduğunu öne süren incelemeler de mevcuttur (Klimecki, vd., 2016). Bu incelemeler daha önce bildiğimiz kadarıyla Haksızlık Oyunu ile gerçekleştirilmemiştir. Bu noktada gerçekleştirilen bu çalışmanın özgün tarafı, empatinin sadece bir başkasının kazancını arttırmak için anlamlı rol oynamakla kalmadığını, bununla beraber adil davranmak için her iki tarafın kazancını da sıfırlamaya yol açabildiğini göstermek olmuştur. Bu çalışmada katılımcılar avantajlı haksızlıktan kaçınma davranışını sergilemek için karşı tarafın maddi kazancını sıfırlamak zorunda kalmışlardır. Yani katılımcıların haksız dağılımları kabul etmemeleri, hem kendi alacakları hem de oyundaki partnerlerinin alacağı paranın sıfıra eşitlenmesiyle sonuçlanmıştır. Buradan hareketle, sonuçlar,

kişilerin her iki tarafın kazancını da sıfırlayacak bir durumda dahi empatinin anlamlı bir şekilde haksızlıktan kaçınma davranışını etkileyebileceğini göstermiştir.

Deneye katılım sonrasında katılımcılardan alınan açık uçlu soruların cevapları da kuramsal açıklamalara paralel sonuçlar göstermiştir. Katılımcılar genellikle eşitlikçi, adil ve karşı tarafın da kazancını gözetten tercihlerde bulunduklarını beyan ederek, hem empati-özgecilik hipotezine (Batson, 1991) hem de İOA kuramının (Curry vd., 2019) beklentilerine paralel beyanlarda bulunmuşlardır. Bununla beraber katılımcıların beyanlarında dikkat çeken bir başka husus, katıldıkları ekonomi oyununda deneyimlediklerine benzer durumlarla karşı karşıya kaldıklarında harcanan emeğe dikkat ettiklerini, eşitlikçi olmaya çalıştıklarını, adaletin onlar için önemli olduğunu ve kimi zaman da kaynak dağılımının kiminle gerçekleştirildiğinin önemli olabileceğini belirtmeleridir. Bu cevaplar Rai ve Fiske'in (2011) İlişki Düzenleme Modelinde öne sürdüğü dört ilişki modelinin (müşterek paylaşım, otorite sıralaması, eşitlik ve orana dayalı düzen) ahlaki bağlamda yapılan değerlendirmeler için evrensel olarak geçerli olduğu görüşünü hatırlatmaktadır. Rai ve Fiske (2011) ahlaki olanın ilişkisel olduğunu, ilişkiselliğin mevcut olmadığı durumların ahlaki bağlamda değerlendirilmediğini öne sürmektedir ve hangi ahlaki motivasyonların ön plana çıktığının sosyal bağlama içkin olduğunu belirtmektedirler. Rai ve Fiske'in (2011) öne sürdüğü dört ahlaki ilişki modelinden hareketle, katılımcıların hangi ilişki modellerini öncelikli olarak kullandığı veya hangi bağlamlarda hangi ilişki modeline özgü akıl yürütmelerin daha fazla önem kazandığı ileriki araştırmalarda ele alınabilir.

Daha önceki birçok çalışmada adalete dair değerlendirmeler için sosyal bağlamın önemli olduğu bulgusuna ulaşılmasına rağmen (Corbit, 2020; McAuliffe, Blake ve Warneken, 2020; Mustoe, vd., 2016; Smith, vd., 2013) bu çalışmada denenen sosyal bağlam manipülasyonu beklenen yönde sonuç vermemiştir. Sonuçta, "haksızlığa karşı çıkmamanın norm olduğu" bir durumda kişilerin haksızlıktan kaçınma davranışının nasıl şekillendiği sorusu hala cevaplanmaya açık bir sorudur. Bu sorunun oldukça yeni bir yöntemle ele alındığı bu çalışmanın sınırlıkları ve güçlü yönlerine bir sonraki bölümde değinilmektedir.

5.5. Sınırlılıklar ve Güçlü Yönler

Bu çalışmada yer alan bir dizi sınırlılıklardan ilki, birinci çalışmada kullanılan teşvikle ilgilidir. Hipotetik senaryoların cevaplandırıldığı birinci çalışmada, katılımcılar çalışmaya katılımları karşılığında bir dersten kredi alma hakkına sahipti. Bu durum eşit bir şekilde katılımcıların hali hazırda bir teşvik almasına yol açmış olabilir. İkincisi, gerçek para dağılımlarına karar veren katılımcılar, teşviklere dair yanlış bilgilendirildiler. Hertwig ve Ortmann (2001) bu durumun psikologların ekonomi oyunu çalışmalarında yaygın olarak kullandığı bir yöntem olduğunu belirtmekte ve bu tarz kandırmaların uzun vadede katılımcılardan alınan verileri kirletebileceğine değinmektedir. Daha detaylıca ifade etmek gerekirse, katılımcıların bu çalışmada aldıkları toplam para miktarı çalışma duyurusunda belirtilenden daha düşük bir miktar olarak sunulmuştur. Bu tür kandırmaların yaygın şekilde kullanılması ileride başka çalışmalarda katılımcıların benzer şekilde para teşviki ile gerçekleştirilen ekonomi oyunlarından alacakları teşvike ilişkin güvenlerini azaltabilir ve bu durum uzun vadede ekonomi oyunlarının kullanıldığı çalışmaların sonuçlarına olumsuz etkide bulunabilir. Üçüncüsü, katılımcıların “haksızlığa karşı çıkamamanın” normalleşmesi beklenen deney grubunda prosedür gereği mecburen kabul ettikleri dağılımların her biri maddi bir kazanımla sonuçlandı. Dolayısıyla katılımcılar karşı taraftan daha az bile olsa bir miktar para kazanmış oldular. Bunun yerine, ilerideki çalışmalarda, aktör katılımcıların sıfır kazanım sağladığı fakat diğer oyuncunun maddi kazanımıyla sonuçlanan dağılımlar kullanmak denenebilir. Bu tarz bir desen, gündelik hayata daha yakın, daha gerçekçi bir çalışma gerçekleştirmesine katkı sunabilir.

Bir başka sınırlılık ise adalet ve karşılıklılık ölçümlerinin güvenilirlik sonuçlarının düşük bulunmuş olmasıyla alakalıdır. İlerideki çalışmalarda farklı ölçüm araçlarıyla benzer çalışmalar tekrarlanabilir. Böylelikle adalet ve karşılıklılık değerlerine ilişkin bireysel farkların güncel bir ekonomi oyunu olan Haksızlık Oyunundaki davranışlar üstündeki rolü tekrar test edilebilir. Zira Haksızlık Oyunu, bugüne kadar çocuklarla birçok çalışmada denenmiş ve saf eşitlikçi motivasyonları anlamada özgün ve işlevsel bir araç olduğu kanıtlanmıştır ancak yetişkinlerle

bilindiği kadarıyla ilk defa bu çalışmada denenmiştir. Haksızlık Oyununa benzer fakat farklı bir prosedür daha önce yetişkinlerle Li, Xu ve Wang (2018) tarafından test edilmiş ve daha önceden belirlenmiş ölçüde sunulan dağılımlarda avantajlı haksızlıktan kaçınmanın gözlenmediği görülmüştür. Bu çalışmada ise Haksızlık Oyunu aracılığıyla önceden belirlenmiş ölçüde sunulan dağılımlar kullanılsa da eşit dağılımlar oyunda kullanılmadığı için AHK'nın eşit dağılımlardan daha fazla reddedilip reddedilmediği bilgisi üzerine yorum yapılması bu çalışmadan alınan verilerle mümkün değildir. Dolayısıyla bu konuda bir diğer eksikliğin çalışma deseninde eşit dağılımların yer almamış olması olduğu söylenebilir. Eşit dağılımların da kullanıldığı bir başka desenle yapılan incelemede, bulgular yeniden test edilebilir. Ancak bu çalışmada birçok katılımcının deney sonrası açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlardan hareketle aktörün 6 TL, alıcının 4 TL (veya tam tersi) aldığı dağılımlarının eşit dağılımlar olarak değerlendirildiği ortaya çıkmıştır. Yine, bu çalışmanın temel sorusunu oluşturmadığı için bu iki dağılımın diğer dağılımlardan farklı kümelenip kümelenmediği test edilmemiştir ancak ileriki çalışmalarda bu durum göz önünde bulundurulabilir. Örneğin, bahsi geçen farklı dağılımların değerlendirilmesindeki farklılıkları daha iyi anlamak adına 5'er TL ve 6 TL ile 4 TL dağılımlarının kontrol seçenekleri olarak kullanılması ve bu çalışmada görüldüğü gibi 8 TL'ye 2 TL ve 3 TL'ye 7 TL (ve tam tersi) dağılımların ele alınması, ileriki çalışmalarda haksızlıktan kaçınma davranışının altında yatan farklı motivasyonların incelenmesini kolaylaştırabilir.

Üçüncüsü, katılımcılar çoğunlukla üniversite öğrencisidir ve bu durum temsili bir örneklemele çalışılmadığı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, birinci çalışmada hipotetik senaryolara cevap veren katılımcılar ve ikinci çalışmada gerçek para dağılımlarına karar veren katılımcıların sonuçları karşılaştırıldığında anlamlı sonuçlara ulaşılsa da bu iki çalışmaya katılan kişilerin farklı olması sonuçların dikkatli yorumlanmasını gerektirmektedir. İleriki çalışmalarda benzer bir desen test edilmek istendiğinde iki çalışmada da aynı katılımcılarla çalışmak daha güvenilir sonuçlara ulaşmaya yardımcı olacaktır. Bu çalışmada pratik sebeplerden dolayı aynı katılımcılara ulaşılmamıştır. Dolayısıyla bu da çalışmanın önemli sınırlılıklarından bir diğerini oluşturmuştur. Yine, çalışmada katılımcılar deneysel desene çevrimiçi bir

platformdan katılım sağlamışlardır. Laboratuvar ortamında yüz yüze gerçekleşecek olan çalışma sonuçlarında farklı bulgular elde edilebileceği düşünülebilir.

Bu sınırlıkların ötesinde, iki çalışmadan oluşan bu araştırmanın literatüre birkaç farklı açıdan anlamlı katkı sunması beklenebilir. Birincisi, bu deneysel desen bilindiği kadarıyla daha önce test edilmemiştir. Bağlamın spesifik olarak bir özelliğine odaklanarak kültürlerarası farklılıkların altında yatan sosyal psikolojik mekanizmaların anlaşılması önerilse de çoğunlukla literatürde göz önünde bulundurulan hakim anlayış bu yönde değildir. Ayrıca çoğu çalışmadan farklı olarak bu çalışmada, katılımcıların ekonomi oyunundan sonra aldıkları kararlarda etkili olan stratejilerin neler olduğuna dair açık uçlu sorular vasıtasıyla bilgi edinilmiştir. Bu bilgiler katılımcıların deney esnasında sıkça gündelik hayatla bağlantılı konuları örneklendirdiğini ve verdikleri cevaplardaki çeşitlilik kişilerin benzer bir deneysel desende ne kadar farklı çıkarımlarda bulunabildiğini göstermiştir. Bunun yanı sıra, sıradan insanların adaletle ilişkin kavramsallaştırmalarının uzmanların adaletle ilişkin değerlendirmelerinden farklı olabileceğine işaret eden bir davranış ve beyan tutarsızlığının mevcut olduğu bulunmuştur. Bu da ahlak psikolojisi çalışmaları için görece daha az göz önünde bulundurulan ancak oldukça önemli bir araştırma konusu olan *sıradan insanın* adalet algısına yönelik derinlemesine incelemelerin daha sık gerçekleştirilmesi gerektiğine işaret ediyor olabilir. Bununla birlikte, görülen davranış ve beyan tutarsızlıkları kullanılan ekonomi oyununun Batılı kültürlerde test edilmeye daha uygun olup, bu çalışmada Batı dışı bir kültürde test edilmiş olmasından kaynaklanıyor da olabilir. Bu sebeple, ileriki çalışmalarda mevcut ekonomi oyununun ekolojik geçerliğini artırmaya yönelik müdahalelerle, haksızlıktan kaçınma davranışını bu bağlam özelinde veya farklı bağlamlarda yeniden test etmek anlamlı olacaktır.

SONUÇ

Sonuç olarak, bu çalışmada, haksızlıktan kaçınma davranışında sosyal bağlamın özel bir yönüne odaklanmak hedeflenmiş ve “haksızlığa karşı çıkamamanın” normal görüldüğü bir bağlamda kişilerin avantajlı oldukları haksızlık durumunu daha fazla kabul edecekleri öngörülmüştür. Ancak çalışmanın sonuçları sosyal bağlamın bu rolünü spesifik olarak test etmek için uygulanan deneysel manipülasyonun bu desen içerisinde çalışmadığını göstermiştir. Bunun yanı sıra, beklentilerle uyumlu olarak empati, adalet ve karşılıklılık değerlerinin kişilerin avantajlı oldukları durumlarda hem kendilerinin hem de diğer oyuncuların kazanımlarını sıfırlamaya dair anlamlı bir yatkınlık ortaya çıkardığı bulunmuştur. Bulgular İOA’nın argümanlarıyla uyumlu olduğu gibi, Batson’ın empati-özgecilik hipoteziyle de uyumludur. Yanı sıra, bulgular adil olmaya dair motivasyonların hipotetik senaryolarda gerçekte olduğundan daha iyimser beyan edildiğini göstermektedir. Tüm bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, insanların kaynak dağılımlarına ilişkin davranışlarının ne tam anlamıyla bencil ne de tam anlamıyla adil olduğu görülmektedir. Bireyler adaletle ilişkin değerlendirmelerini kendi kazanımlarını bir diğerinin kazanımlarıyla kıyaslayarak gerçekleştirmektedirler: Diğerinden daha az kazandıklarında, daha çok kazandıkları durumlara kıyasla daha fazla kaçınmacı davranışlar sergilemektedirler. Ahlaki karar almada diğerinin içinde bulunduğu durumu gözeterek alınan kararlar, kişilerin maliyetli olsa da adil davranmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak tüm bunların ötesinde, kişilerin adaletle dair değerlendirmeleri oldukça çeşitlidir. Aynı deneysel desene katılan kişilerin aynı davranışları gösterseler de adaletli olanı farklı şekillerde yorumladıkları da gözlenmektedir. Bu farklılıkların altında yatan sebepler, işbirliğinin evriminde haksızlıktan kaçınma davranışına ilişkin hassasiyetlerin daha iyi anlaşılması için tamamlanmayı bekleyen yap-bozun önemli parçalarıdır.

KAYNAKÇA

- Acun, E., & Karakelle, S. (2019). 4-6 yaş Çocuklarında Kaynak Dağıtımında Eşitsizlikten Kaçınmayı Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. **Psikoloji Çalışmaları**, 39(1), 99-119.
- Allport, G. W. (1979). **The nature of prejudice**. Cambridge, MA: Addison Wesley. (Original work published 1954)
- Bandura, A. (1991). **Social cognitive theory of moral thought and action**. In W. M. Kurtines, & J. L. Gewirtz (Eds.), *Handbook of moral behavior and development: Theory, research, and applications* (Vol. 1, pp. 71–129). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Barker, J. L., Barclay, P., & Reeve, H. K. (2012). Within-group competition reduces cooperation and payoffs in human groups. **Behavioral Ecology**, 23(4), 735-741.
- Batson, C. D. (1991). **The altruism question: Toward a social-psychological answer**. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Batson, C. D. (1995). Prosocial motivation: Why do we help others. **Advanced Social Psychology**, 333-381.
- Batson, C. D. (2009). **These things called empathy: Eight related but distinct phenomena**. In J. Decety & W. Ickes (Eds.), *Social neuroscience. The social neuroscience of empathy* (p. 3–15). MIT Press.
- Batson, C. D., Duncan, B. D., Ackerman, P., Buckley, T., & Birch, K. (1981). Is empathic emotion a source of altruistic motivation?. **Journal of Personality and Social Psychology**, 40(2), 290.
- Batson, C. D., Kennedy, C. L., Nord, L. A., Stocks, E. L., Fleming, D. Y. A., Marzette, C. M., ... & Zerger, T. (2007). Anger at unfairness: Is it moral outrage?. **European Journal of Social Psychology**, 37(6), 1272-1285.
- Batson, C. D., Klein, T. R., Highberger, L., & Shaw, L. L. (1995). Immorality from empathy-induced altruism: When compassion and justice conflict. **Journal of Personality and Social Psychology**, 68(6), 1042–1054. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.68.6.1042>.

- Batson, C. D., Kobryniewicz, D., Dinnerstein, J. L., Kampf, H. C., & Wilson, A. D. (1997). In a very different voice: Unmasking moral hypocrisy. **Journal of Personality and Social Psychology**, 72(6), 1335–1348. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.72.6.1335>
- Batson, C. D., Thompson, E. R., & Chen, H. (2002). Moral hypocrisy: Addressing some alternatives. **Journal of Personality and Social Psychology**, 83(2), 330–339. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.83.2.330>
- Batson, C. D., Thompson, E. R., Seufferling, G., Whitney, H., & Strongman, J. A. (1999). Moral hypocrisy: appearing moral to oneself without being so. **Journal of Personality and Social Psychology**, 77(3), 525–537. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.3.525>
- Baumert, A., Schlösser, T., & Schmitt, M. (2014). Economic games. **European Journal of Psychological Assessment**.
- Bechler, C., Green, L., & Myerson, J. (2015). Proportion offered in the Dictator and Ultimatum Games decreases with amount and social distance. **Behavioural Processes**, 115, 149-155.
- Blake, P. R., & McAuliffe, K. (2011). “I had so much it didn’t seem fair”: Eight-year-olds reject two forms of inequity. **Cognition**, 120(2), 215-224.
- Blake, P. R., McAuliffe, K., & Warneken, F. (2014). The developmental origins of fairness: The knowledge–behavior gap. **Trends in Cognitive Sciences**, 18(11), 559-561.
- Blake, P. R., McAuliffe, K., Corbit, J., Callaghan, T. C., Barry, O., Bowie, A., ... & Wrangham, R. (2015). The ontogeny of fairness in seven societies. **Nature**, 528(7581), 258
- Bloom, P. (2013). **Just babies: The origins of good and evil**. Oregon, USA: Broadway Books.
- Brosnan, S. F. (2006). Nonhuman species’ reactions to inequity and their implications for fairness. **Social Justice Research**, 19(2), 153-185.
- Brosnan, S. F., Schiff, H. C., & De Waal, F. B. (2005). Tolerance for inequity may increase with social closeness in chimpanzees. **Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences**, 272(1560), 253-258.

- Bugental, D. B., & Grusec, J. E. (2006). **Socialization theory**. N. Eisenberg (Vol. ed.), Handbook of child psychology, 3, 366-428.
- Burnham, T. C. (2007). High-testosterone men reject low ultimatum game offers. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 274(1623), 2327-2330
- Buss, A. H., & Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. **Journal of Personality and Social Psychology**, 63, 452–459.
- Camerer, C. F. (2003). Strategizing in the brain. **Science**, 300(5626), 1673-1675.
- Camerer, C. F., & Thaler, R. H. (1995). Anomalies: Ultimatums, dictators and manners. **Journal of Economic Perspectives**, 9(2), 209-219.
- Cameron, L. A. (1999). Raising the stakes in the ultimatum game: Experimental evidence from Indonesia. **Economic Inquiry**, 37(1), 47-59.
- Carlo, G., Eisenberg, N., Troyer, D., Switzer, G., & Speer, A. L. (1991). The altruistic personality: In what contexts is it apparent?. **Journal of Personality and Social Psychology**, 61(3), 450-458.
- Cesur, S. (2018). **Ahlâkın sosyal psikolojisi**. İstanbul: Pales Yayınları.
- Charness, G., & Gneezy, U. (2008). What's in a name? Anonymity and social distance in dictator and ultimatum games. **Journal of Economic Behavior & Organization**, 68(1), 29-35.
- Chuah, S. H., Hoffmann, R., Jones, M., & Williams, G. (2009). An economic anatomy of culture: Attitudes and behaviour in inter-and intra-national ultimatum game experiments. **Journal of Economic Psychology**, 30(5), 732-744.
- Cooper, D. J., & Dutcher, E. G. (2011). The dynamics of responder behavior in ultimatum games: A meta-study. **Experimental Economics**, 14(4), 519-546.
- Curry, O. S. (2016). **Morality as cooperation: A problem-centred approach**. In The evolution of morality (pp. 27-51). Springer, Cham.
- Curry, O. S., Chesters, M. J., & Van Lissa, C. J. (2019). Mapping morality with a compass: Testing the theory of ‘morality-as-cooperation’ with a new

- questionnaire. **Journal of Research in Personality**, 78, 106-124.
- Curry, O., Whitehouse, H., & Mullins, D. (2019). Is it good to cooperate? Testing the theory of morality-as-cooperation in 60 societies. **Current Anthropology**, 60(1). doi/10.1086/701478
- Damon, W. (1977). **The social world of the child**. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Damon, W. (1980). Patterns of change in children's social reasoning: A two-year longitudinal study. **Child Development**, 1010-1017.
- Damon, W. (1981). Exploring children's social cognition on two fronts. Social cognitive development: **Frontiers and Possible Futures**, 154-175.
- Davis, M. H. (1980). A multidimensional approach to individual differences in empathy. **JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology**. 10, 85.
- Dawes, C. T., Fowler, J. H., Johnson, T., McElreath, R., & Smirnov, O. (2007). Egalitarian motives in humans. **Nature**, 446(7137), 794.
- De Waal, F. B. (2008). Putting the altruism back into altruism: the evolution of empathy. **Annual Review of Psychology**, 59, 279-300.
- Decety, J., & Yoder, K. J. (2016). Empathy and motivation for justice: Cognitive empathy and concern, but not emotional empathy, predict sensitivity to injustice for others. **Social Neuroscience**, 11(1), 1-14.
- Deutsch, M. (1975). Equity, equality, and need: What determines which value will be used as the basis of distributive justice?. **Journal of Social Issues**, 31(3), 137-149.
- Eckel, C. C., & Grossman, P. J. (2001). Chivalry and solidarity in ultimatum games. **Economic Inquiry**, 39(2), 171-188.
- Edele, A., Dziobek, I., & Keller, M. (2013). Explaining altruistic sharing in the dictator game: The role of affective empathy, cognitive empathy, and justice sensitivity. **Learning and Individual Differences**, 24, 96-102.

- Eisenberg, N., & Fabes, R. A. (1991). **Prosocial behavior and empathy: A multimethod developmental perspective.** In M. S. Clark (Ed.), *Review of personality and social psychology*, Vol. 12. Prosocial behavior (p. 34–61). Sage Publications..
- Eisenberg, N., & Mussen, P. H. (1989). **The roots of prosocial behavior in children.** Cambridge University Press.
- Engel, C. (2011). Dictator games: A meta study. **Experimental Economics**, 14(4), 583-610.
- Erdfelder, E., Faul, F., & Buchner, A. (1996). GPOWER: A general power analysis program. *Behavior Research Methods, Instruments & Computers*, 28(1), 1–11. <https://doi.org/10.3758/BF03203630>
- Fehr, E., & Schmidt, K. M. (1999). A theory of fairness, competition, and cooperation. **The Quarterly Journal of Economics**, 114(3), 817-868.
- Fehr, E., Fischbacher, U., & Gächter, S. (2002). Strong reciprocity, human cooperation, and the enforcement of social norms. **Human Nature**, 13(1), 1-25.
- Feldmanhall, O., Mobbs, D., Evans, D., Hiscox, L., Navrady, L., & Dalgleish, T. (2012). What we say and what we do: the relationship between real and hypothetical moralchoices. **Cognition**, 123(3), 434-441.
- Ferrer-Í-Carbonell, A. (2005). Income and well-being: an empirical analysis of the comparison income effect. **Journal of Public Economics**, 89(5-6), 997-1019.
- Fletcher, G. E. (2008). Attending to the outcome of others: Disadvantageous inequity aversion in male capuchin monkeys (*Cebus apella*). **American Journal of Primatology: Official Journal of the American Society of Primatologists**, 70(9), 901-905.
- Forsythe, R., Horowitz, J. L., Savin, N. E., & Sefton, M. (1994). Fairness in simple bargaining experiments. **Games and Economic Behavior**, 6(3), 347-369.
- Franzen, A., & Pointner, S. (2013). The external validity of giving in the dictator game. **Experimental Economics**, 16(2), 155-169.

- Gao, X., Yu, H., Sáez, I., Blue, P. R., Zhu, L., Hsu, M., & Zhou, X. (2018). Distinguishing neural correlates of context-dependent advantageous-and disadvantageous-inequity aversion. **Proceedings of the National Academy of Sciences**, 115(33), E7680-E7689.
- Gibbs, J. C. (2019). **Moral development and reality: Beyond the theories of Kohlberg, Hoffman, and Haidt**. Oxford, England: Oxford University Press.
- Gilligan, C. (1982). **In a Different Voice**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Graham, J., Haidt, J., & Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. **Journal of Personality and Social Psychology**, 96(5), 1029-1046. doi:10.1037/a0015141
- Graham, J., Haidt, J., Koleva, S., Motyl, M., Iyer, R., Wojcik, S. P., & Ditto, P. H. (2013). **Moral foundations theory: The pragmatic validity of moral pluralism**. In Advances in experimental social psychology (Vol. 47, pp. 55-130). Academic Press.
- Graham, J., Meindl, P., Koleva, S., Iyer, R., & Johnson, K. M. (2015). When values and behavior conflict: Moral pluralism and intrapersonal moral hypocrisy. **Social and Personality Psychology Compass**, 9(3), 158-170.
- Graham, J., Nosek, B. A., Haidt, J., Iyer, R., Koleva, S., & Ditto, P. H. (2011). Mapping the moral domain. **Journal of Personality and Social Psychology**, 101(2), 366.
- Greene, J. D., Nystrom, L. E., Engell, A. D., Darley, J. M., & Cohen, J. D. (2004). The neural bases of cognitive conflict and control in moral judgment. **Neuron**, 44(2), 389-400.
- Grimm, V., & Mengel, F. (2011). Let me sleep on it: Delay reduces rejection rates in ultimatum games. **Economics Letters**, 111(2), 113-115.
- Grusec, J. E., & Goodnow, J. J. (1994). Impact of parental discipline methods on the child's internalization of values: A reconceptualization of current points of view. **Developmental Psychology**, 30(1), 4.
- Gündüz, G., Yagmurlu, B., & Harma, M. (2015). Self-regulation mediates the link between family context and socioemotional competence in Turkish preschoolers. **Early Education and Development**, 26(5-6), 729-748.

- Güth, W., & Kocher, M. G. (2014). More than thirty years of ultimatum bargaining experiments: Motives, variations, and a survey of the recent literature. **Journal of Economic Behavior & Organization**, 108, 396-409.
- Güth, W., Schmittberger, R., & Schwarze, B. (1982). An experimental analysis of ultimatum bargaining. **Journal of Economic Behavior & Organization**, 3(4), 367-388.
- Haidt, J. (2007). The new synthesis in moral psychology. **Science**, 316(5827), 998-1002.
- Haidt, J. (2012). **The righteous mind: Why good people are divided by politics and religion**. New York, USA: Vintage.
- Haidt, J., Bjorklund, F., & Murphy, S. (2000). Moral dumbfounding: When intuition finds no reason. Unpublished manuscript, **University of Virginia**, 191-221.
- Hamilton, W. D. (1963). The evolution of altruistic behavior. **The American Naturalist**, 97(896), 354-356.
- Hamilton, W. D. (1964). The genetical evolution of social behaviour. **II. Journal of Theoretical Biology**, 7(1), 17-52.
- Hamlin, J. K. (2013). Moral judgment and action in preverbal infants and toddlers: Evidence for an innate moral core. **Current Directions in Psychological Science**, 22(3), 186-193.
- Hamlin, J. K., Wynn, K., Bloom, P., & Mahajan, N. (2011). How infants and toddlers react to antisocial others. **Proceedings of the National Academy of Sciences**, 108(50), 19931-19936.
- Harlé, K. M., & Sanfey, A. G. (2007). Incidental sadness biases social economic decisions in the Ultimatum Game. **Emotion**, 7(4), 876–881. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.7.4.876>
- Henrich, J. (2000). Does culture matter in economic behavior? Ultimatum game bargaining among the Machiguenga of the Peruvian Amazon. **American Economic Review**, 90(4), 973-979.
- Henrich, J. P., Boyd, R., Bowles, S., Fehr, E.,
- Foundations of human sociality: Economic experiments and ethnographic evidence from**

- Camerer, C., & Gintis, H. (Eds.). (2004). **fifteen small-scale societies**. Oxford University Press on Demand.
- Henrich, J., & Muthukrishna, M. (2021). The origins and psychology of human cooperation. **Annual Review of Psychology**, 72, 207-240.
- Henrich, J., Boyd, R., Bowles, S., Camerer, C., Fehr, E., Gintis, H., & McElreath, R. (2001). In search of homo economicus: behavioral experiments in 15 small-scale societies. **American Economic Review**, 91(2), 73-78.
- Henrich, J., McElreath, R., Barr, A., Ensminger, J., Barrett, C., Bolyanatz, A., Et Al. (2006). Costly punishment across human societies. **Science**, 312, 1767–1770. doi: 10.1126/science.1127333
- Hilbig, B. E., Thielmann, I., Wühl, J., & Zettler, I. (2015). From Honesty–Humility to fair behavior–Benevolence or a (blind) fairness norm?. **Personality and Individual Differences**, 80, 91-95.
- Hilbig, B. E., Zettler, I., Leist, F., & Heydasch, T. (2013). It takes two: Honesty–Humility and Agreeableness differentially predict active versus reactive cooperation. **Personality and Individual Differences**, 54(5), 598-603.
- Hoffman, M. L. (1988). **Moral development**. In M. H. Bornstein & M. E. Lamb (Eds.), *Developmental psychology: An advanced textbook* (s. 497–548). Lawrence Erlbaum Associates.
- Hoffman, M. L. (2001). **Empathy and moral development: Implications for caring and justice**. Cambridge University Press.
- Hoffman, M. L. (2008). Empathy and prosocial behavior. **Handbook of Emotions**, 3, 440-455.
- Hofstede, G. (1998). Attitudes, values and organizational culture: Disentangling the concepts. **Organization Studies**, 19(3), 477-493.
- Inglehart, R. (2000). Globalization and postmodern values. **Washington Quarterly**, 23(1), 215-228
- Jaffee, S., & Hyde, J. S. (2000). Gender differences in moral orientation: a meta-analysis. **Psychological Bulletin**, 126(5), 703.

- Kahane, G., Wiech, K., Shackel, N., Farias, M., Savulescu, J., & Tracey, I. (2011). The neural basis of intuitive and counterintuitive moral judgment. **Social Cognitive and Affective Neuroscience**, 7, 393-402.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). On the interpretation of intuitive probability: A reply to Jonathan Cohen. **Cognition**, 7(4), 409–411. [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(79\)90024-6](https://doi.org/10.1016/0010-0277(79)90024-6)
- Kahneman, D., Knetsch, J. L., & Thaler, R. H. (1986). Fairness and the assumptions of economics. **Journal of Business**, 59(4), 285-300.
- Kajanus, A., Mcauliffe, K., Warneken, F., & Blake, P. R. (2019). Children’s fairness in two Chinese schools: A combined ethnographic and experimental study. **Journal of Experimental Child Psychology**, 177, 282-296.
- Kanngiesser, P., & Warneken, F. (2012). Young children consider merit when sharing resources with others. **PloS One**, 7(8), e43979.
- Keller, H., Lamm, B., Abels, M., Yovsi, R., Borke, J., Jensen, H., ... & Su, Y. (2006). Cultural models, socialization goals, and parenting ethnotheories: A multicultural analysis. **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 37(2), 155-172.
- Klimecki, O., Mayer, S., Jusyte, A. Et Al. (2016). Empathy promotes altruistic behavior in economic interactions. **Science Replication**, 6, 31961 doi.org/10.1038/srep31961.
- Kohlberg, L. (1963). The Development of Children's Orientations Toward a Moral Order I. Sequence in the Development of Moral Thought. **Vita Humana**, 11-33.
- Lapsley, D. K. (2006). **Moral stage theory**. In Handbook of moral development (pp. 55-84). Psychology Press.
- Larrick, R. P., & Blount, S. (1997). The claiming effect: Why players are more generous in social dilemmas than in ultimatum games. **Journal of Personality and Social Psychology**, 72(4), 810.
- Legare, C. H., & Harris, P. L. (2016). The ontogeny of cultural learning. **Child Development**, 87(3), 633-642.
- Leliveld, M. C., Van Dijk, E., & Van Beest, I. (2012). Punishing and compensating others at your own expense: The role of empathic concern on reactions to distributive injustice. **European Journal of**

- Social Psychology**, 42(2), 135-140.
- Loewenstein, G. F., Thompson, L., & Bazerman, M. H. (1989). Social utility and decision making in interpersonal contexts. **Journal of Personality and Social Psychology**, 57(3), 426-441.
- Lucca, K., Pospisil, J., & Sommerville, J. A. (2018). Fairness informs social decision making in infancy. **PLoS One**, 13(2), e0192848.
- Madran, H. A. D. (2012). Buss-Perry saldırganlık ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. **Türk Psikoloji Dergisi**, 24(2), 1-6.
- Mcauliffe, K., Blake, P. R., & Warneken, F. (2020). Costly fairness in children is influenced by who is watching. **Developmental Psychology**, 56(4), 773–782, doi.org/10.1037/dev0000888
- Mcauliffe, K., Blake, P. R., Steinbeis, N., & Warneken, F. (2017). The developmental foundations of human fairness. **Nature Human Behaviour**, 1(2), 1-9.
- Minard, R. D. (1952). Race relationships in the pocahontas coal field. **Journal of Social Issues**, 8(1), 29–44. doi:10.1111/j.1540-4560.1952.tb01592.x
- Monin, B., & Merritt, A. (2012). **Moral hypocrisy, moral inconsistency, and the struggle for moral integrity**. In M. Mikulincer & P. R. Shaver (Eds.), *Herzliya series on personality and social psychology. The social psychology of morality: Exploring the causes of good and evil* (p. 167–184). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13091-009>
- Morry, M. M., & Sucharyna, T. A. (2019). Relationship social comparisons in dating and marital relationships: Adding relationship social comparison interpretations. **The Journal of Social Psychology**, 159(4), 398-416.
- Mustoe, A. C., Harnisch, A. M., Hochfelder, B., Cavanaugh, J., & French, J. A. (2016). Inequity aversion strategies between marmosets are influenced by partner familiarity and sex but not by oxytocin. **Animal Behaviour**, 114, 69-79.
- Neary, K. R., Friedman, O., & Burnstein, C. L. (2009). Preschoolers infer ownership from “control of permission”. **Developmental Psychology**, 45(3), 873.

- Nowak, M. A., Page, K. M., & Sigmund, K. (2000). Fairness versus reason in the ultimatum game. **Science**, 289(5485), 1773-1775.
- Oosterbeek, H., Sloof, R., & Van De Kuilen, G. (2004). Cultural differences in ultimatum game experiments: Evidence from a meta-analysis. **Experimental Economics**, 7(2), 171-188.
- Paulus, M. (2015). Children's inequity aversion depends on culture: a cross-cultural comparison. **Journal of Experimental Child Psychology**, 132, 240-246.
- Peysakhovich, A., Nowak, M. A., & Rand, D. G. (2014). Humans display a 'cooperative phenotype' that is domain general and temporally stable. **Nature Communications**, 5(1), 1-8.
- Piaget, J. (1968). **The Moral Judgment of the Child**. London: Routledge & Kegan Paul.
- Pillutla, M. M., & Murnighan, J. K. (1996). Unfairness, anger, and spite: Emotional rejections of ultimatum offers. **Organizational Behavior and Human Decision Processes**, 68(3), 208-224.
- Pisor, A. C., Gervais, M. M., Purzycki, B. G., & Ross, C. T. (2019). Preferences and constraints: the value of economic games for studying human behaviour. **Royal Society Open Science**, 7(6), 192090.
- Prinz, J. (2008). **Embodied emotions**. In W. G. Lycan & J. J. Prinz (Eds.), Blackwell philosophy anthologies. Mind and cognition: An anthology (p. 839-849). Blackwell Publishing.
- Rai, T. S., & Fiske, A. P. (2011). Moral psychology is relationship regulation: moral motives for unity, hierarchy, equality, and proportionality. **Psychological Review**, 118, 57-75.
- Rest, J., Narvaez, D., Bebeau, M., & Thoma, S. (1999). A neo-Kohlbergian approach: The DIT and schema theory. **Educational Psychology Review**, 11(4), 291-324.
- Rigdon, M., Ishii, K., Watabe, M., & Kitayama, S. (2009). Minimal social cues in the dictator game. **Journal of Economic Psychology**, 30(3), 358-367.
- Rizzo, M. T., Elenbaas, L., Cooley, S., & Killen, M. (2016). Children's recognition of fairness and others' welfare in a resource allocation task: Age related changes. **Developmental Psychology**, 52(8), 1307.

- Roth, A. E., Prasnikar, V., Okuno-Fujiwara, M., & Zamir, S. (1991). Bargaining and market behavior in Jerusalem, Ljubljana, Pittsburgh, and Tokyo: An experimental study. **The American Economic Review**, 81(5), 1068-1095.
- Rozin, P., Lowery, L., Imada, S., & Haidt, J. (1999). The CAD triad hypothesis: a mapping between three moral emotions (contempt, anger, disgust) and three moral codes (community, autonomy, divinity). **Journal of Personality and Social Psychology**, 76(4), 574.
- Ruch, W., Brunsch, R., & Wagner, L. (2017). The role of character traits in economic games. **Personality and Individual Differences**, 108, 186-190.
- Saad, G., & Gill, T. (2001). Sex differences in the ultimatum game: An evolutionary psychology perspective. **Journal of Bioeconomics**, 3(2-3), 171-193.
- Saltzstein, H. D., & Kasachkoff, T. (2004). Haidt's moral intuitionist theory: A psychological and philosophical critique. **Review of General Psychology**, 8(4), 273-282.
- Sanfey, A. G., Rilling, J. K., Aronson, J. A., Nystrom, L. E., & Cohen, J. D. (2003). The neural basis of economic decision-making in the ultimatum game. **Science**, 300(5626), 1755-1758.
- Sarıbay, S. A., Ökten, I. O., & Yılmaz, O. (2017). Kişisel ve toplumsal düzeylerde eşitliğe karşıtlık ve değişime direnmenin muhafazakârlıkla ilişkisi. **Türk Psikoloji Yazıları**, 39, 24-41.
- Schmidt, M. F., & Sommerville, J. A. (2011). Fairness expectations and altruistic sharing in 15-month-old human infants. **PloS One**, 6(10), e23223.
- Schram, A. (2005). Artificiality: The tension between internal and external validity in economic experiments, **Journal of Economic Methodology**, 12(2), 225-237, DOI: 10.1080/13501780500086081.
- Shaw, A., & Choshen-Hillel, S. (2017). It's not fair: Folk intuitions about disadvantageous and advantageous inequity aversion. **Judgment and Decision Making**, 12(3), 208.
- Shaw, A., Descioli, P., & Olson, K. R. (2012). Fairness versus favoritism in children. **Evolution and Human Behavior**, 33(6), 736-745.
- Shweder, R. A., Much, N. The "big three" of morality (autonomy, community,

- C., Mahapatra, M., & Park, L. (1997). divinity) and the “big three” explanations of suffering. **Morality and Health**, 119, 119-169.
- Singer, T. (2006). The neuronal basis and ontogeny of empathy and mind reading: review of literature and implications for future research. **Neuroscience & Biobehavioral Reviews**, 30(6), 855-863.
- Smetana, J. G. (1981). Preschool children's conceptions of moral and social rules. **Child Development**, 52(4), 1333-1336.
- Smetana, J. G. (1993). **Understanding of social rules**. In M. Bennett (Ed.), *The development of social cognition: The Child as Psychologist* (p. 111–141). New York: Guilford Press.
- Smetana, J. G. (1995). **Morality in context: Abstractions, ambiguities and applications**. In R. Vasta (Ed.), *Annals of child development: A research annual*, (p. 83–130). London, UK: Jessica Kingsley Publishers.
- Smetana, J. G. (2006). **Social-cognitive domain theory: Consistencies and variations in children's moral and social judgments**. In M. Killen & J. G. Smetana (Eds.), *Handbook of moral development* (p. 119–153). US: Lawrence Erlbaum Associates.
- Sober, E. Ve Wilson, D. S. (1998). *Unto Others: The Evolution and Psychology of Unselfish Behavior*. Cambridge: Harvard University Press
- Stich, S. Doris, J. M. Ve Roeder, E. (2010). “Altruism,” in the *Moral Psychology Handbook*, ed. John M. Doris and the Moral Psychology Research Group (s. 169-201) Oxford: Oxford University Press.
- Tepe, B., & Aydinli-Karakulak, A. (2019). Beyond harmfulness and impurity: Moral wrongness as a violation of relational motivations. **Journal of Personality and Social Psychology**, 117(2), 310.
- Teper, R., Inzlicht, M., & Page-Gould, E. (2011). Are we more moral than we think? Exploring the role of affect in moral behavior and moral forecasting. **Psychological Science**, 22(4), 553-558.
- Terry, D. J., & Hogg, M. A. (2002). **Attitudes, behavior, and social context**: The role of norms and group membership. Mahwah, N.J: Erlbaum.

- Tisak, M. S., & Turiel, E. (1988). Variation in seriousness of transgressions and children's moral and conventional concepts. **Developmental Psychology**, 24(3), 352.
- Tomasello, M. (2016). Cultural learning redux. **Child Development**, 87(3), 643-653.
- Tomasello, M. (2018) **İnsan Ahlâkının Doğal Tarihi** (çev.: Aylin Onacak), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tomasello, M., & Vaish, A. (2013). Origins of human cooperation and morality. **Annual Review of Psychology**, 64, 231-255.
- Triandis, H. C. (1989). The self and social behavior in differing cultural contexts. **Psychological Review**, 96(3), 506.
- Triandis, H. C. (2001). Individualism-collectivism and personality. **Journal of Personality**, 69(6), 907-924.
- Triandis, H. C., & Gelfand, M. J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. **Journal of Personality and Social Psychology**, 74(1), 118-128.
- Trivers, R. L. (1971). The evolution of reciprocal altruism. **The Quarterly Review of Biology**, 46(1), 35-57.
- Turiel, E. (1983). The development of social knowledge: Morality and convention. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Turiel, E. (1989). **The social construction of social construction**. In W. Damon (Ed.), The Jossey-Bass social and behavioral science series. Child development today and tomorrow (p. 86–106). Jossey-Bass.
- Turiel, E. (1998). **The development of morality**. In W. Damon (Series Ed.) & N. Eisenberg (Vol. Ed.), Handbook of child psychology, Vol. 3: Social, emotional, and personality development (5th ed., pp. 863 – 932). New York: Wiley
- Turiel, E. (2002). **The culture of morality: Social development, context, and conflict**. Cambridge, England: Cambridge University Press.

- Turiel, E. (2006). **Thought, emotions, and social interactional processes in moral development.** In M. Killen & J. G. Smetana (Eds.), *Handbook of Moral Development* (p. 7–35). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Türk Dil Kurumu. (2015). **Türkçe sözlük.** Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1991). Loss aversion in riskless choice: A reference-dependent model. **The Quarterly Journal of Economics**, 106(4), 1039-1061.
- Urbanska, K., Mckeown, S., & Taylor, L. K. (2019). From injustice to action: The role of empathy and perceived fairness to address inequality via victim compensation. **Journal of Experimental Social Psychology**, 82, 129-140.
- Van Dijk, E., & Vermunt, R. (2000). Strategy and fairness in social decision making: Sometimes it pays to be powerless. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36(1), 1-25.
- Van Dijk, E., De Cremer, D., & Handgraaf, M. J. (2004). Social value orientations and the strategic use of fairness in ultimatum bargaining. **Journal of Experimental Social Psychology**, 40(6), 697-707.
- Van Lange, P. A. (2008). Does empathy trigger only altruistic motivation? How about selflessness or justice?. **Emotion**, 8(6), 766.
- Von Neumann, J., And O. Morgenstern (1944). **Theory of Games and Economic Behavior**, Second edition, 1947; third edition, 1953. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Walker, L. E. (1989). Psychology and violence against women. **American Psychologist**, 44(4), 695.
- Walker, L.J. (2006) **Gender and morality.** M. Killen, J.G. Smetana (Eds.), *Handbook of Moral Development*, (pp. 93-118) Erlbaum, Mahwah: Psychology Press.
- Weber, R. (1990). Quantitative Applications in the Social Sciences: Basic content analysis. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications. doi: 10.4135/9781412983488
- Wren, T. E., Edelstein, W., & Nunner-Winkler, G. The Moral Domain: Essays in the Ongoing Discussion Between Philosophy and the Social

- (Eds.). (1990). Sciences. Massachusetts, USA: MIT Press.
- Wynn, K., & Bloom, P. (2014). **The moral baby.** In M. Killen & J. G. Smetana (Eds.), *Handbook of Moral Development* (p. 435–453). Psychology Press.
- Yamamoto, S., & Takimoto, A. (2012). Empathy and fairness: Psychological mechanisms for eliciting and maintaining prosociality and cooperation in primates. **Social Justice Research**, 25(3), 233-255.
- Yang, Y., Onderstal, S., & Schram, A. (2016). Inequity aversion revisited. **Journal of Economic Psychology**, 54, 1-16.
- Yoder, K. J., & Decety, J. (2014). The good, the bad, and the just: Justice sensitivity predicts neural response during moral evaluation of actions performed by others. *Journal of Neuroscience*, 34(12), 4161-4166.

EKLER

EK-1

İşbirliği Olarak Ahlak Ölçeği (Curry, vd., 2019)

Bir şeyin doğru veya yanlış olup olmadığına karar vermenizde aşağıda verilen düşünceler ne derecede etkilidir? Lütfen cevaplarınızı yandaki skalayı kullanarak derecelendiriniz (0-100; hiç bir şekilde alakalı değildir, pek alakalı değildir, biraz alakalıdır, orta derecede alakalıdır, çok alakalıdır, kesinlikle alakalıdır).

Karşılıklılık Alt Boyutu

1. Birisinin daha önceden yapmayı kabul ettiği bir şeyi yapıp yapmadığı
2. Birisinin verdiği sözü tutup tutmadığı
3. Birisinin güvenilebilecek biri olduğunu kanıtlayıp kanıtlamadığı

Adalet Alt Boyutu

1. Birisinin en iyi parçayı kendisi için ayırıp ayırmadığı
2. Birisinin kayırmacılık yapıp yapmadığı
3. Birisinin diğerlerinden daha fazla alıp almadığı

Lütfen aşağıdaki cümleleri okuyunuz ve bunlara katılıp katılmadığınızı yandaki skalayı kullanarak belirtiniz (0-100; kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, ne katılıyorum ne katılmıyorum, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum).

Karşılıklılık Alt Boyutu

1. Sana yardım edenlere yardım etmekle yükümlüsün.
2. Yanlış yaptığınız şeyleri her zaman telafi etmelisiniz.
3. Mümkünse her zaman size yapılan bir iyiliğe karşılık vermelisiniz.

Adalet Alt Boyutu

1. Herkesin aynı şekilde muamele görmesi gerekir.
2. Herkesin hakları eşit derecede önemlidir.
3. Toplumdaki mevcut eşitsizlik düzeyi adil değildir.

EK-2

Kişisel Eşitliğe Karşıtlık Ölçeği (Sarıbay, Olcaysoy ve Yılmaz, 2017)

1. Sosyal ortamlarda bazı insanların diğerlerine liderlik etmesi işlerin daha iyi yürümesi için gereklidir.
2. Her insan topluluğunun işlerin düzgün gittiğinden emin olması için diğerlerinden daha fazla güç veya otoriteye sahip olan bir kişiye ihtiyacı vardır
3. Bir insan topluluğu içinde herkesin eşit sayılması doğaya aykırı bir durumdur
4. Kişisel ilişkilerimde eşitliği değil ya üstünlük kurmayı ya da boyun eğmeyi yeğlerim
5. Bir grup insanla beraber çalıştığım zaman içimizden birinin ipleri eline almasını tercih ederim.
6. Benden daha üstün birisinin kontrolü eline alıp bana ne yapacağımı söylemesi hoşuma gider.
7. Birisiyle tanıştığım zaman kısa süre içinde benden ne kadar üstün olduğunu tartarım
8. Hayatımdaki çoğu kişiyle kendimi eşit hissediyorum
9. Eğer tanıştırıldığım bir grubun hiyerarşik yapısını bilirim kendimi daha iyi hissederim
10. Benden üstün birisi benimle eşitmiş gibi davranırsa rahatsız olurum
11. Görevi bana hizmet etmek olan bir kişinin benimle “senli benli” konuşması beni rahatsız eder.

Toplumsal Eşitliğe Karşıtlık Ölçeği (Sarıbay, Olcaysoy ve Yılmaz, 2017)

1. Toplumsal grupların eşit olması iyi bir şey olurdu.
2. Toplumsal grupların eşitliği amacımız olmalıdır.
3. Gelirleri eşitlemek için gayret etmeliyiz.
4. Gelir dağılımı daha eşit olmalıdır çünkü herkesin topluma katkısı eşit derecede önemlidir.
5. Hiçbir grup toplumda baskın olmamalıdır.
6. Gelir dağılımı daha eşit olmalıdır çünkü her ailenin yemek, barınak gibi temel ihtiyaçları aynıdır.
7. Bazı grupların tepede diğerlerinin aşağıda olması muhtemelen iyi bir şeydir.
8. Gelir dağılımı eşit hale getirilmemelidir çünkü insanların kabiliyetleri eşit değildir.
9. Tüm gruplara hayatta eşit şans tanınmalıdır.
10. Bir sürü insan ekmek bile bulamazken beş yıldızlı otellerde tatil yapmak bir insana yakışmaz.
11. Devlet gücü azınlıkta bile olsalar insanların sesini kısmak için kullanılmamalıdır.
12. İnsanlar iki sınıfa ayrılabilir: güçlü ve zayıf.

13. Eğer gelir dağılımı daha eşit olsaydı insanları daha çok çalışmaya motive eden bir sebep kalmayacaktı.
14. Bazı gruplar diğer gruplardan daha fazla yaşam hakkına sahip olabilir.
15. Gelir dağılımının daha eşit hale getirilmesi sosyalizm demektir ve bu kişisel özgürlükleri engeller.

EK-3

Empati Alt Ölçeği (Davis, 1980)

1. Benden daha az şanslı olan insanlar için sıklıkla hassas ve endişeli hislere sahibimdir.
2. Başka insanlar sorunlarıyla uğraşırken onlar için bazen çok da üzgün hissetmem.
3. Birisinin kullanıldığını fark edersem, o kişiye karşı korumacı olurum.
4. Başkalarının şanssızlıkları beni genelde çok rahatsız etmez.
5. Birine haksızlık edildiğini gördüğümde, o kişiye çok da acımam.
6. Olaylar karşısında sıklıkla duygulanırım.
7. Kendimi oldukça yufka yürekli biri olarak tanımlarım.

EK-4

Düşmanlık Alt Ölçeği (Buss ve Perry, 1992)

1. Zaman zaman insanların arkamdan güldüğü duygusuna kapılırım
2. Diğer insanların her zaman çok iyi fırsatlar yakaladıklarını düşünüyorum.
3. Birisi bana fazlasıyla iyi davrandığında “Acaba benden ne istiyor?” diye düşünürüm.
4. Zaman zaman bazı olaylara/kişilere yönelik kızgınlığım uzun süre bitmek bilmez.
5. “Arkadaşlarım”ın arkamdan konuştuklarını biliyorum.
6. Tanımadığım insanlar bana fazla yakın davrandıklarında onlara şüpheyle yaklaşırım.
7. Zaman zaman kıskançlık beni yiyip bitirir.
8. Bazen hayatın bana adaletsiz davrandığını düşünürüm.

Öfke Alt Ölçeği

1. Y yapmak istediğim bir şey engellendiğinde kızgınlığımı açıkça ortaya koyarım.
2. Bazen olmadık şeylere ortada mantıklı bir neden yokken aniden sinirlenir, tepki veririm.
3. Bazı arkadaşlarım benim öfkeli biri olduğumu söylerler.
4. Öfkemi kontrol etmekte zorluk çekerim.
5. Sakin yapılı biriyimdir
6. Bazen kendimi patlamaya hazır bir bomba gibi hissediyorum.
7. Çok çabuk parlar ve hemen sakinleşirim.

EK-5

Duygu Durum Ölçümü (Batson, vd., 2007)

Aşağıdaki duyguları şu an ne ölçüde hissettiğinizi 7'li skalada değerlendiriniz.

1-----2-----3-----4-----5-----6-----7

1. rahatsız olmuş
2. gıcık olmuş
3. üzgün
4. öfkeli
5. gücenmiş
6. sarsılmış
7. hayal kırıklığına uğramış
8. deliye dönmüş
9. endişeli

EK-6

Sosyo-demografik Bilgi Formu

1) Cinsiyetiniz: ☐Kadın ☐Erkek

2)Yaşınız:_____

3) Politik görüşünüz aşağıdaki kategorilerden hangisine daha yakındır? (lütfen sadece en yakın olduğunuz “bir” seçeneği işaretleyin)

☐Milliyetçi ☐Sosyalist ☐Sosyal Demokrat ☐Muhafazakar ☐Apolitik

☐Diğer(lütfen belirtiniz)_____

4) Seçtiğiniz politik görüşünüzü nerede konumlandırırsınız?

1-----2-----3-----4-----5-----6-----7

Aşırı sol Orta Aşırı sağ

5) Çocukluğunuzdaki gelir seviyenizi tanımlar mısınız?

☐Çok iyi ☐İyi ☐Fena Değil ☐Kötü ☐Çok Kötü

6) Aşağıdakilerden hangisi sizin dini/inanç sisteminizi en iyi ifade etmektedir?

☐Tanrı’ya inanmam (Ateistim)

☐Tanrı’ya inanıyor ama bir dini tercih etmiyorum

☐Müslümanım

☐Diğer _____

7) Kendinizi dindar/inanan biri olarak nitelendirir misiniz?

1-----2-----3-----4-----5-----6-----7

Hiç dindar değilim Çok dindarım

8) En uzun süreyle yaşadığınız yer:

☐Büyükşehir ☐Şehir ☐Kasaba ☐Belde ☐Köy

9) Eğitim durumunuza en uygun seçeneği yuvarlak içine alınız.

☐Okuryazar değil

☐İlkokul mezunu

☐Ortaokul mezunu

☐Lise mezunu

☐Üniversite öğrencisi

☐Lisans mezunu

☐Yüksek lisans öğrencisi/mezunu

☐Öğrenciyseniz lütfen devam ettiğiniz üniversitenin ismini ve okuduğunuz bölümü yazınız

EK-7

Birinci Çalışmada Kullanılacak Hipotetik Senaryolar

Aşağıdaki senaryolarda iki kişi arasında yapılan para dağılımları sunulmuştur.

Sizden beklentimiz, bu deneyde aktör rolünde bir katılımcı olduğunuzu düşünmeniz ve aşağıdaki dağılımlara vereceğiniz cevapları size en uygun gelen şekilde cevaplamanızdır.

Deney Yönergesi aşağıdaki gibidir.

“Bu çalışmada sizinle bir tür oyun oynanacaktır. Bu oyun iki kişi arasında farklı oranlarda gerçekleşecek dağılımların kabul veya reddedilmesini içermektedir. Bu oyunda aktör rolündeki kişinin yapılacak dağılımları kabul etme veya reddetme hakkı vardır. Ancak alıcı rolündeki kişinin böyle bir hakkı yoktur. Yapılan kura sonucunda aktör rolünü siz aldığınız için bugün laboratuvara sizi davet ettik. Deney boyunca aktör rolündeki katılımcı siz olacaksınız. Oyunun prosedürü gereği alıcı rolünü alan kişiyi laboratuvara davet etmedik. Ancak yapacağınız dağılımlardan alıcı rolündeki kişi de etkilenecektir. Dağılımlar siz deneye başlamadan önce tamamen rastgele belirlenmiştir. Deney boyunca kabul edilen dağılımlar size ve alıcı rolündeki kişiye denk gelen orana göre deney sonunda Türk Lirası (TL) olarak verilecektir. Kabul etmediğiniz dağılımlarda iki taraf da eşit bir şekilde 0 TL almış olacaktır. Deney boyunca toplam 16 farklı dağılım gerçekleştirilecektir.”

1. dağılım

Size 1 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 9 TL kredi dağıtıldı.

A) kabul ederim B) kabul etmem

2. dağılım

Size 2 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 8 TL dağıtıldı.

A) kabul ederim B) kabul etmem

3. dağılım

Size 3 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 7 TL dağıtıldı.

A) kabul ederim B) kabul etmem

4. dağılım

Size 4 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 6 TL dağıtıldı.

A) kabul ederim B) kabul etmem

5. dağılım

Size 1 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 9 TL dağıtıldı

A) kabul ederim B) kabul etmem

6. dağılım

Size 2 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 8 TL dağıtıldı.

A) kabul ederim B) kabul etmem

7. dağılım

Size 3 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 7 TL dağıtıldı.

A) kabul ederim B) kabul etmem

8. dağılım

Size 4 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 6 TL dağıtıldı.

A) kabul ederim B) kabul etmem

Deneyin bu kısmında alıcı rolündeki başka bir katılımcı ile oynuyorsunuz. Sizden beklentimiz aynı şekilde bu deneyde aktör rolünde bir katılımcı olduğunuzu düşünmeniz ve aşağıdaki dağılımlara vereceğiniz cevapları size en uygun gelen şekilde cevaplamanızdır.

1. dağılım

Size 9 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 1 TL dağıtıldı.

A) kabul ederim B) kabul etmem

2. dağılım

Size 8 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 2 TL dağıtıldı.

A) kabul ederim B) kabul etmem

3. dağılım

Size 7 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 3 TL dağıtıldı.

A) kabul ederim B) kabul etmem

4. dağılım

Size 6 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 4 TL dağıtıldı.

A) kabul ederim B) kabul etmem

5. dağılım

Size 9 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 1 TL dağıtıldı.

A) kabul ederim B) kabul etmem

6. dağılım

Size 8 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 2 TL dağıtıldı.

A) kabul ederim B) kabul etmem

7. dağılım

Size 7 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 3 TL dağıtıldı.

A) kabul ederim B) kabul etmem

8. dağılım

Size 6 TL, alıcı rolündeki katılımcıya 4 TL dağıtıldı.

A) kabul ederim B) kabul etmem

EK-8

Açık Uçlu Sorular

Deney esnasında yaşadığınız duruma benzer, gündelik hayatta karşılaştığınız durumlar oldu mu? Hem yaşadığınız benzer durumu tarif edip hem de o durumlarda nasıl karar aldığınızı açıklayınız?

Deney boyunca siz ve bir başka kişi arasında yapılan dağılımların kabulüne ve reddine karar verdiniz. Sizce bu karar aşamasında etkili olan faktörler neler oldu?

Deney boyunca siz ve bir başka kişi arasında yapılan dağılımların kabulüne ve/veya reddine karar verdiniz. Sizce yaptığınız dağılımlar birinci “alıcı” rolündeki kişi tarafından nasıl karşılanmıştır?

A-) memnun olmuştur B-) memnun olmamıştır

Lütfen neden bu şekilde düşündüğünüzü açıklayınız.

Deney boyunca siz ve bir başka kişi arasında yapılan dağılımların kabulüne ve/veya reddine karar verdiniz. Sizce yaptığınız dağılımlar ikinci “alıcı” rolündeki kişi tarafından nasıl karşılanmıştır?

A-) memnun olmuştur B-) memnun olmamıştır

Lütfen neden bu şekilde düşündüğünüzü açıklayınız.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Büşra Aktaş

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	Psikoloji	Doğuş Üniversitesi	2011-2015
Yüksek Lisans	Uygulamalı Gelişim Psikolojisi	Özyeğin Üniversitesi	2015-2017
Doktora	Sosyal Psikoloji	İstanbul Üniversitesi	2017-2021

Yayınlar

7.1. Uluslararası hakemli dergilerde yayınlanan makaleler (SCI,SSCI,Arts and Humanities)

Aktaş, B., Yılmaz, O., & Bahçekapılı, H. G. (2017). Moral pluralism on the trolley tracks: Different normative principles are used for different reasons in justifying moral judgments. *Judgment and Decision Making*. 12(3), 297-307.

Tosyali, F. & **Aktaş, B.** (2021). Does Training Analytical Thinking Decrease Superstitious Beliefs? Relationship between analytical thinking, intrinsic religiosity, and superstitious beliefs. *Personality and Individual Differences*.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111122>

7.2. Uluslararası diğer hakemli dergilerde yayınlanan makaleler

7.3. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler

Aktaş, B., Arican-Dinç, B. & Harma, M. (2021, July). The Role of Linguistic Style Matching and Attachment Orientations on Relationship Satisfaction. *Poster presented at 32th International Congress of Psychology*.

Balim, S., Aykaç, B., **Aktaş, B.**, Cesur, S., Çelikadam, C., Karasu, M., Tekdemir, G., Yavuz, E. N., Albayrak, Ş. ve Alparslan, B. (2020, July) Comprehensive Analysis of Political Orientations in Turkey: Differences and Similarities, *Paper presented at International Society of Political Psychology (ISPP), 43rd Virtual Scientific Meeting*.

Aktaş B., Balim S., Cesur, S., Karasu M., Aykac, B. (July, 2019). Exploring Naturalistic Conceptions About Morality of

Children in Turkey. *Paper presented at the 16th meeting of the European Congress of Psychology, Moscow, Russia.*

Aktaş, B., Yılmaz, O., & Bahçekapili, H. G. (July, 2018). Looking deeper into the normative principles used in sacrificial moral dilemmas. *Paper will be presented at the 19th European Conference of Personality, Zadar, Croatia.*

Aktaş, B., & Kumru, A. (July, 2017). The relationship between parental control and prosocial behavior of children. *Paper presented at the 15th meeting of the European Congress of Psychology, Amsterdam, Netherlands.*

7.4. Yazılan uluslararası kitaplar veya kitaplarda bölümler

7.5. Ulusal hakemli dergilerde yayınlanan makaleler

Aktaş, B. (2021). Adaletle İlişkin Hassasiyetlerin Gelişimsel İzleri: Haksızlıktan Kaçınma Davranışına İlişkin Güncel İncelemeler. *Psikoloji Çalışmaları.*

Karasu, M., Aykaç, B., Çelikadam, C., Balım, B., **Aktaş, B.,** Cesur, S. (*basım aşamasında*) Okul Çağındaki Çocukların Ahlaka İlişkin Gündelik Kavramsallaştırmaları: Keşifsel Bir İnceleme. *Nesne Psikoloji Dergisi.*

7.6. Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında basılan bildiriler

Coşkun, B., Irmak, H., ve **Aktaş, B.** (Kasım, 2020). K-pop akımının sosyal yaşantıda yansımaları: keşifsel bir inceleme. 2. *Psikoloji Öğrenci Kongresi'nde sunulan bildiri, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul.*

Aktaş, B., Harma, M., Yılmaz, O. (Aralık, 2019). Kişilerarası İlişkilerde Bakım Verme ve Ahlaki Kararlar ile İlişkisi. *Paper presented at 3rd meeting of the Turkish Social Psychology Congress, İstanbul, Turkey.*

Harma, M., **Aktaş, B.,** Bayramoğlu, Y., (Aralık, 2019). Farklı Anı Paylaşımlarında Sessel ve Fizyolojik Senkroninin İlişki Doyumu ile İlişkisi. *Paper presented at 3rd meeting of the Turkish Social Psychology Congress, İstanbul, Turkey.*

Sezer, B., **Aktaş, B.,** Akınoç, İ. (Aralık, 2019) Romantik İlişkilerde Algılanan Partner Duyarlılığı: Çatışma Çözüm Stilleri ve Ortak Düzenlemenin Etkisi. *Poster presented at 3rd meeting of the Turkish Social Psychology Congress, İstanbul, Turkey.*

Aykaç, B., Balım, S., Karasu, M., **Aktaş, B.,** Çelikadam, C. (Aralık, 2019). İlkokul Çocuklarının Ahlaka İlişkin Gündelik Kavramlarının İncelenmesi. *Paper presented at 3rd meeting of the Turkish Social Psychology Congress, İstanbul, Turkey.*

- Şahin, T., Tosyalı, F., Ergüçlü, Z., **Aktaş, B.** (Aralık, 2019). Bireylerin iç güdümlü dindarlık düzeylerinin, analitik düşünme stili (ADS) ve batıl inançlara inanma eğilimi arasındaki ilişki bağlamında düzenleyici rolü. *Paper presented at 3rd meeting of the Turkish Social Psychology Congress, İstanbul, Turkey.*
- Aktaş, B.**, Tosyalı, F., Bayramoğlu, Y., Harma, M. (Aralık, 2018). İlişki Çalışmalarına Yeni Bir Metodoloji Önerisi: Ses Parametrelerinin İncelenmesi. *Paper presented at the 20th biennial meeting of the Turkish Psychology Society, Ankara, Turkey.*
- Tosyalı, F., **Aktaş, B.**, Bayramoğlu, Y., Harma, M. (Aralık, 2018). Algılanan Partner Duyarlılığı ve Partnerler Arası Duygu Düzenlemesinin Bireylerin Genel Sağlık Durumuyla İlişkisi. *Paper presented at the 20th biennial meeting of the Turkish Psychology Society, Ankara, Turkey.*
- Bayramoğlu, Y., Tosyalı, F., **Aktaş, B.**, Harma, M. (Aralık, 2018). Kalp Ritm Değişkenliği ve Kalp Ritmi Uyumunun Algılanan Partner Duyarlılığı, Çift İlişki Uyum ve İlişki Doyumu ile İlişkisi. *Paper presented at the 20th biennial meeting of the Turkish Psychology Society, Ankara, Turkey.*
- Aktaş, B.**, Yılmaz, O., Bahçekapılı, H. G. (November, 2017). The impact of religiosity on moral judgments: an experimental study. *Poster presented at 2nd meeting of the Turkish Social Psychology Congress, Magosa, Cyprus.*
- Aktaş, B.**, Yılmaz, O., Bahçekapılı, H. G. (September, 2016). The effect of meta-ethics, religiosity, psychopathy and analytic thinking on utilitarian, deontological and minimalist moral judgments. *Paper presented at the 19th biennial meeting of the Turkish Psychology Society, İzmir, Turkey.*
- Aktaş, B.**, Ozkaya, O. (June, 2014). The relationship between political orientation, religiosity, attachment style and personality traits. *Paper presented at the 19th meeting of the Turkish Psychology Students Congress, Samsun, Turkey.*

7.7. Diğer Yayınlar

- Hewitt, J. & Shulman, D. (2019). *Benlik ve Toplum: Sembolik Etkileşimci Sosyal Psikoloji* (Çev. Ed. **Aktaş, B.**). İstanbul: Bilge Kültür Sanat. (Orijinal yayın tarihi 1979).
- Harma, M., Bayramoğlu, Y., **Aktaş, B.** (2018). Romantik Bağlanmanın Bileşenlerini İncelemek. *KHAS Panorama*, 28, 14-16.
- Aktaş, B.** (2018) Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı Çerçevesinde Teknolojik Bir Distopyanın Yorumlanması. *Onto Dergisi*, 15-25.

Aktaş, B. (2017) Ahlaki Yargılamanın Psikopati ve Analitik Düşünme Eğilimiyle İlişkisi. *Onto Dergisi*, 48-51.

